

**T.C.
ZONGULDAK KARAELMAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME
İLİŞKİSİNİN WAGNER KANUNU İLE ANALİZİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Berna Hızarcı

Zonguldak 2007

**T.C.
ZONGULDAK KARAELMAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME
İLİŞKİSİNİN WAGNER KANUNU İLE ANALİZİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

**Hazırlayan
Berna Hızarcı**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Muhlis Bağdigen**

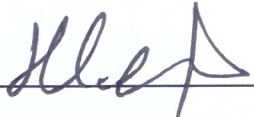
Zonguldak 2007

T.C.
ZONGULDAK KARAEMLAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün İktisat Anabilim Dalında 2004528203004 numaralı Berna Hızarcı'nın hazırladığı **“Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Wagner Kanunu ile Analizi: Türkiye Örneği”** konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim - Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 26/04/2007 Perşembe günü saat 14:30'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezinin onayına OYBİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Başkan
Doç. Dr. Salih BARIŞIK

Üye
Doç. Dr. Hasan VERGİL

Üye
Doç. Dr. Muhlis BAĞDİGEN (Danışman)

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

14.5/2007

Doç. Dr. Turhan KORKMAZ
Enstitü Müdürü

ÖZET

Kurum	: Z.K.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı
Tez Başlığı	: Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Wagner Kanunu ile Analizi: Türkiye Örneği
Tez Yazarı	: Berna Hızarcı
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Muhlis Bağdigen
Tez Türü, Yılı	: Yüksek Lisans Tezi, 2007
Sayfa Adedi	: 108

Kamu harcamalarının hızlı artması nedeniyle devletin giderek büyümesi makro ekonomik sorunlara yol açmaktadır. Günümüzde kamunun başarısız olduğuna dair görüşlerin destek bulması kamu sektörünün ekonomideki payının azaltılması yönündeki çabaları giderek artırmaktadır. Tüm bu çalışmalara karşın gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamaları artmaya devam etmektedir. Bu durum toplam ekonomi içerisinde kamu sektörünün payının artışı ekonomik büyümeye bağlayan Wagner Kanununu yeniden gündeme getirmektedir.

Bu çalışmada Türkiye için 1950-2005 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi Wagner Kanunu'na ilişkin literatürde yer alan yedi model çerçevesinde incelenmektedir. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi Hsiao ve Granger yöntemiyle sorgulanmaktadır. Elde edilen bulgulara göre Gupta-Michas modeli dışındaki modellerde Granger nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Ayrıca, Hsiao yöntemi ile ele alınan modellerin de Wagner Kanununu desteklemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Wagner Kanunu, Ekonomik Büyüme.

ABSTRACT

Institution : ZKU Institute of Social Sciences, Department of Economics
Title : An Analysis on the Relation Between Public Expenditures and Economic Growth based on Wagner's Law: The Turkish Case
Author : Berna Hızarcı
Advisor : Associate Prof. Dr. Muhlis Bağdigen
Type of Thesis, Year : MSc. Thesis, 2007
Page Number : 108

The rapid increase in public expenditure brings about the expansion of state, which in turn creates macroeconomic problems. Since the belief in government failure has increased recently, it is generally argued that the role of government in economy should be decreased. However, both in developed and developing countries public expenditures keep increasing. This situation increases the popularity of the Wagner's law, which explains the rise in public expenditures with economic growth.

In this study, the relation between public expenditures and economic growth in Turkey during the 1950-2005 period is analysed by using annual data and seven models developed by the literature based on the Wagner's law. The causality relationship between public spending and economic growth is questioned by using Hsiao and Granger methods. Except Gupta-Michas model, no Granger causality relationship was detected. In addition, it is demonstrated that the models based on the Hsiao method do not support the Wagner's law.

Key Words: Public Expenditures, Wagner's Law, Economic Growth.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi Wagner Kanunu çerçevesinde Türkiye'ye ait 1950-2005 dönemi yıllık verileri kullanılarak analiz edilmekte, bu amaçla Granger ve Hsiao nedensellik testlerinden yararlanılmaktadır. Granger yöntemine göre değişkenler arasında anlamlı bir ilişki sadece bir modelde bulunmuştur. Hsiao yönteminde ise değişkenler arasında hipotezi doğrulayan bir ilişki bulunmamıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında gerek lisans ve gerekse yüksek lisans dönemi boyunca benden hiçbir desteğini esirgemeyen ve her konuda özveride bulunan başta tez danışmanım Doç. Dr. Muhlis BAĞDİGEN olmak üzere, ekonometrik analizde karşılaşılan sorunlar hakkında bilgilerini esirgemeyen Doç. Dr. Hasan VERGİL'e ve Arş. Gör. E. İsmail ÇEVİK'e, ekonomik büyüme konusuna yaptığı katkıları ve yol gösterici eleştirilerinden dolayı Doç. Dr. Salih BARIŞIK'a teşekkür ederim. Bana olan güvenlerini her fırsatta tekrarlayan değerli aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1
1. KAMU HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMININ TEORİK ÇERÇEVESİ VE WAGNER KANUNU.....	4
1.1. Kamu Harcamaları Kavramı	4
1.1.1. Tarihsel Süreç İçerisinde Kamu Harcamalarının Gelişimi	5
1.1.2. Kamu Harcamalarının Artışı.....	7
1.1.3. Kamu Harcamalarının Artış Teorileri	10
1.1.3.1. Devlet Faaliyetlerinin Artışı Kanunu.....	11
1.1.3.2. Sıçrama Tezi	14
1.1.3.3. Kamu Tercihi Teorisi Çerçevesinde Kamu Harcamalarının Artışının Analizi	17
1.1.3.3.1. Dışsalılıkların Ortadan Kaldırılması ve Kamu Mallarının Tedariki	18
1.1.3.3.2. Gelirin ve Refahın Yeniden Dağılımı Çabaları	19
1.1.3.3.3. Baskı Grupları.....	20
1.1.3.3.4. Bürokrasi	21
1.1.3.3.5. Mali Yanılma	23
1.2. Ekonomik Büyüme Kavramı	23
1.2.1. Klasik Büyüme Teorileri	26
1.2.2. Post- Keynesyen Büyüme Modeli	26
1.2.3. Neoklasik Büyüme Modeli	28
1.2.4. Yeni Büyüme Modelleri	29
1.3. Wagner Kanunu	36
1.3.1. Wagner Kanunu ve Kamu Hizmetlerine Bakış.....	36
1.3.2. Wagner Kanunu ve Devlete Bakış	37
1.3.3. Wagner Kanunu ve Vergilendirmeye Bakış	38
1.3.4. Wagner Kanunu Çerçevesinde Oluşturulan Modeller	38
1.3.4.1. Peacock ve Wiseman Modeli.....	39
1.3.4.2. Goffman Modeli	42

1.3.4.3. Musgrave Modeli.....	43
1.3.4.4. Gupta ve Michas Modeli.....	43
1.3.4.5. Peacock ve Wiseman’ın Geliştirilmiş (Share) Modeli.....	44
1.3.4.6. Geliştirilen Diğer Modeller.....	44
1.3.5. Wagner Kanununa Yöneltilen Eleştiriler.....	45
2. SANAYİLEŞMİŞ BAZI ÜLKELERDE VE TÜRKİYE’DE KAMU HARCAMALARININ SEYRİ.....	47
2.1. Sanayileşmiş Bazı OECD Ülkelerinde Kamu Harcamalarının Seyri	47
2.1.1. Fonksiyonel Ayırma Göre Kamu Harcamalarının Seyri	51
2.1.2. Ekonomik Büyüme Oranı	55
2.2. Türkiye’de Kamu Harcamaları	57
2.2.1. 1927-1948 Döneminde Kamu Harcamalarının Seyri.....	57
2.2.1.1. 1927-1948 Döneminde Fonksiyonel Ayırma Göre Kamu Harcamalarının Seyri	60
2.2.2. 1948-1967 Döneminde Kamu Harcamalarının Seyri.....	61
2.2.2.1. 1948-1967 Döneminde Fonksiyonel Ayırma Göre Kamu Harcamalarının Seyri	63
2.2.3. 1968-2005 Döneminde Kamu Harcamalarının Seyri.....	63
2.2.3.1. 1982-2005 Döneminde Fonksiyonel Ayırma Göre Kamu Harcamalarının Seyri	67
3. TÜRKİYE’DE KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN WAGNER KANUNU İLE ANALİZİ.....	69
3.1. Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Wagner Kanunu ile Analizine Yönelik Ampirik Bulgular	69
3.1.1. Yabancı Literatür	69
3.1.2. Türkiye’ye Yönelik Literatür	73
3.2. Ekonometrik Analiz ve Bulguların Değerlendirilmesi	76
3.2.1. Model ve Veri Seti.....	76
3.2.2. Modelin Tahmini	78
3.2.2.1. ADF Birim Kök Testi	79
3.2.2.2. Zivot ve Andrews Birim Kök Testi	82
3.2.2.3. Nedensellik İlişkileri.....	84
3.2.2.3.1. Granger Nedensellik Testi	84
3.2.2.3.2. Hsiao Nedensellik Testi.....	86
SONUÇ	92
KAYNAKÇA.....	96
EKLER	104
Ek 1: Kamunun Özel Mal Üretimi ve Gelir Dağılımı İlişkisi.....	104
Ek 2: Kamu Harcamalarının Artışına İlişkin Modellerin Gösterimi.....	105
Ek 3: Türkiye’de GSMH ve Reel Kamu Harcamalarının Seyri (1927-1947).....	107

Ek 4: Türkiye’de GSMH ve Reel Kamu Harcamalarının Seyri (1947-1967).....	107
Ek 5: Türkiye’de GSMH ve Reel Kamu Harcamalarının Seyri (1968-2005).....	108
Ek 6: Türkiye’de Kamu Harcamaların GSMH İçerisindeki Payı (1968-2005 %).....	108

TABLÖLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1.1: Kamu Harcamalarını Belirleyen Etkenler	9
Tablo 1.2: Başlıca Büyüme Teorileri ve Özellikleri	25
Tablo 2.1: OECD Ülkelerinde Genel Kamu Harcamalarının Gelişimi 1870-2005 (GSYİH'ya Oranı)	48
Tablo 2.2: OECD Ülkelerinde Sosyal Harcamalarının Gelişimi 1880-2003 (GSYİH'ya Oranı)	54
Tablo 2.3: OECD Ülkelerinde Yıllık Ortalama Ekonomik Büyüme Oranı	56
Tablo 2.4: Türkiye'de Reel Kamu Harcamaları 1927-1948 (YTL)	58
Tablo 2.5: Türkiye'de Reel Kamu Harcamaları 1948-1967 (YTL)	61
Tablo 2.6: Türkiye'de Reel Kamu Harcamaları 1968-2005 (YTL)	64
Tablo 2.7: Türkiye'de Devletin Ekonomideki Payı % (1968-2005)	64
Tablo 3.1: Wagner Kanununa İlişkin Yapılan İlk Çalışmalar	70
Tablo 3.2: Türkiye'de Wagner Kanununa İlişkin Başlıca Çalışmalar	74
Tablo 3.3: Değişkenlerin Tanımlanması	77
Tablo 3.4: Regresyon Modelleri	78
Tablo 3.5: ADF Birim Kök Test Sonuçları	81
Tablo 3.6: Zivot Andrews Birim Kök Test Sonuçları	83
Tablo 3.7: Birim Kök Test Sonuçlarının Karşılaştırılması	84
Tablo 3.8: Granger Nedensellik Test Sonuçları	86
Tablo 3.9: Hsiao Nedensellik Test Sonuçları (Model 1)	88
Tablo 3.10: Hsiao Nedensellik Test Sonuçları (Model 2)	88
Tablo 3.11: Hsiao Nedensellik Test Sonuçları (Model 3)	88
Tablo 3.12: Hsiao Nedensellik Test Sonuçları (Model 4)	89
Tablo 3.13: Hsiao Nedensellik Test Sonuçları (Model 5)	89
Tablo 3.14: Hsiao Nedensellik Test Sonuçları (Model 6)	89
Tablo 3.15: Hsiao Nedensellik Test Sonuçları (Model 7)	90
Tablo 3.16: Nedensellik Test Sonuçlarının Karşılaştırılması	91

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1.1: Ekonomik Gelişme – Kişi Başına Reel Kamu Harcamaları	12
Şekil 1.2: Wagner Kanununun Gösterimi	13
Şekil 1.3: Yeni Büyüme Modelleri Çerçevesinde İçsel Büyüme ve Belirleyicileri	31
Şekil 1.4: Teknolojik Dışsallıkların Kaynaklarına Göre Büyüme Modelleri.....	34
Şekil 1.5: İçsel Büyüme Modellerinde Kamu Harcamaları Politikası	35
Şekil 1.6a: Peacock ve Wiseman Hipotezinin Güçlü Versiyonu	41
Şekil 1.6b: Peacock ve Wiseman Hipotezinin Yarı- Güçlü Versiyonu.....	41
Şekil 1.6c: Peacock ve Wiseman Hipotezinin Zayıf Versiyonu	42

GRAFİKLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Grafik 1.1: İngiltere’de Toplam Kamu Harcamaları ve GSMH (1890- 1955)	15
Grafik 1.2: İngiltere’de Kamu Harcamalarının Fonksiyonel Dağılımı (1890- 1955 Cari Fiyatlarla)	16
Grafik 1.3: Kamunun Özel Mal Üretimi - Gelirin Yeniden Dağılım Miktarı (Milyon Dolar) 19	
Grafik 2.1: OECD Ülkelerinde Eğitim Harcamalarının Gelişimi 1870-2005 (GSYİH’ya Oranı)	52
Grafik 2.2: OECD Ülkelerinde Sağlık Harcamalarının Gelişimi 1937-2003 (GSYİH’ya Oranı)	53
Grafik 2.3: Türkiye’de Fonksiyonel Ayırımı Göre Kişi Başı Kamu Harcamaları 1927-1947 (İndeks Değerleri 1927=100)	60
Grafik 2.4: Türkiye’de Fonksiyonel Ayırımı Göre Kişi Başı Kamu Harcamaları 1948-1967 (İndeks Değerleri 1927=100)	63
Grafik 2.5: Türkiye’de Eğitim ve Sağlık Harcamaları 1982-2005 (GSMH’ya Oranı)	67

KISALTMALAR LİSTESİ

ADF	: Genişletilmiş Dickey-Fuller Testi (Augmented Dickey-Fuller)
AIC	: Akaike Bilgi Kriteri (Akaike Information Criterion)
bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EKK	: En Küçük Kareler
FPE	: Son Hata Tahmini (Final Predictor Error)
GSMH	: Gayri Safı Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safı Yurtiçi Hasıla
L	: Logaritma
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organization for Economic Co-operation and Development)
R	: Reel
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
VAR	: Vektör Otoregresyon (Vector Autoregression)

GİRİŞ

Toplumsal refahın artırılmasında piyasa veya kamu güçlerinin etkinliği eksenindeki tartışmalar günümüz dünyasında etkin devlet tartışmaları kapsamında devam etmektedir. 1929 Dünya Ekonomik Buhranına kadar olan dönemde klasik iktisatçılar piyasa güçlerinin ekonomide üstün olduğunu kabul etmişlerdir. Ancak sonrasında karşılaşılan birçok ekonomik ve sosyal sorunların üstesinden gelebilmek için devletin iktisadi yapıya müdahalesinin gerekli olduğunu savunan Keynesçi düşünce döneme damgasını vurmuştur. Piyasanın başarısız olduğu gerekçesiyle devlet birçok alanda aktif olarak ön planda yer almaya başlamıştır.

1970’lerde devletleştirilen sektörler, verimlilik ve ülke kaynaklarını kullanma açısından başarısız olmuştur. Dünya ekonomisi durgunluk ve yüksek enflasyon oranları karşısında önemli değişimler yaşamaya başlamıştır. Böylelikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kamunun başarısız olduğu yaygın bir şekilde kabul görmeye başlamıştır. Ancak bu görüşe rağmen kamu harcamalarının boyutları önemli büyüklüğe ulaşmış ve kamu harcamalarının artışı devam etmiştir. Makro ekonomik sorunların en önemli nedenlerinden biri olarak kamu harcamalarının artışı gösterilmektedir. Bu nedenle bu konuda yapılan çalışmalarda kamu harcamalarının artışının nedenleri üzerinde durulmaktadır.

Kamu harcamalarının artışı nedeniyle devletin ekonomideki payının artması özellikle gelişmiş ülkelerde dikkatleri çekmektedir. Bu durum kamu harcamalarının gelir düzeyi ile ilişkilendirilmesine neden olmuştur. Kamu harcamalarının artışını açıklayan ve bu konuda ilk ampirik çalışmayı yapan Wagner’in görüşleri önem taşımaktadır. Literatüre ismiyle geçen Wagner Kanunu’na göre; gelir düzeyinin artışına paralel olarak bireylerin, sosyal gelişme arzusu ile sosyal refahı artıran eğitim, sağlık ve altyapı hizmetlerinin artışına yönelik taleplerinin artması doğrultusunda kamu harcamaları artmaktadır. Dolayısıyla ekonomik büyümenin sebep olduğu zorunlu bir kamu harcamasına dikkat çeken Wagner’in görüşleri kamu harcamaları artışı üzerine oluşturulan teorilerin başlangıç noktası olarak görülmüş ve esasını oluşturmıştır.

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Wagner Kanunu çerçevesinde inceleyen çalışmalara bakıldığında ortak bir sonuca ulaşılamadığı görülmektedir. Değişkenler arasındaki ilişkinin esneklik değerlerine bakılarak Wagner Kanunu'nun geçerliliğini kabul etmek yanıltıcı sonuçlar verebilmektedir. Bu nedenle bu çalışmada kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Wagner Kanunu çerçevesinde Türkiye için araştırılırken öncelikle nedensellik ilişkisine bakılmıştır. Wagner Kanunu'nun Türkiye için 1950-2005 periyodu dikkate alınarak geçerliliği test edilmiştir. Değişkenlerin zaman serisi özellikleri itibarıyla tahmin edilemeyen kırılmaların olup olmadığının tespiti açısından Zivot ve Andrews modelinden yararlanılmakta ve nedensellik ilişkisi Granger yöntemiyle birlikte Türkiye üzerine yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak ayrıca Hsiao yöntemiyle de sınanmaktadır.

Bu amaçla çalışmanın içeriği giriş ve sonuç bölümleri dışında üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kamu harcamaları ile artış teorileri ve ekonomik büyüme teorilerine yer verilmekte ve Wagner Kanunu ele alınmaktadır.

İkinci bölümünde, sanayileşmiş bazı OECD ülkelerinde kamu harcamalarının uzun dönemdeki gelişimi, kamu harcamalarının alt bileşenlerini teşkil eden sosyal transfer harcamaları da dikkate alınarak incelenmektedir. Ayrıca, Türkiye açısından kamu harcamalarının seyri; sağlık ve eğitim harcamalarının toplam ekonomi içerisindeki gelişimi, kamu büyüklüğü de dikkate alınarak tablo ve grafikler yardımıyla ele alınmaktadır.

Üçüncü bölümünde, öncelikle Wagner Kanunu'na yönelik oluşturulan modellere yer verilerek literatürde yapılan çalışmalar sonuçları ile birlikte irdelenmiştir. 1950-2005 yılları arasında Türkiye'deki kamu harcamalarının ekonomik büyüme ile olan ampirik ilişkisi Wagner Kanunu'na ilişkin oluşturulan Musgrave modeli, Peacock-Wiseman modeli, Goffman-Mahar modeli, Gupta Michas modeli, Pecack-Wiseman 2 modeli ve daha sonra oluşturulan diğer iki model çerçevesinde Granger ve Hsiao nedensellik testleri kullanılarak sınanmıştır. 56 yıllık veriler kullanılarak yedi model için yapılan Hsiao test sonuçlarına göre ekonomik büyümenin kamu harcamalarını etkilediği sonucuna ulaşamamıştır. Granger

nedensellik testi sonuçlarına göre ise sadece Musgrave modeli F değerleri zayıf olmakla birlikte Wagner kanununu desteklemektedir.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise elde edilen ekonometrik bulgular doğrultusunda kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin genel bir değerlendirmesi yapılmaktadır.

1. KAMU HARCAMALARI İLE EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMININ TEORİK ÇERÇEVESİ VE WAGNER KANUNU

1.1. Kamu Harcamaları Kavramı

Bir ülkede kamu harcamaları, devlet kelimesine yüklenen anlam neticesinde şekil almaktadır. Düşünürler ve düşünce akımlarına göre; bir sınıfın diğer sınıfları egemenliği altında bulundurduğu bir örgütlenme şekli olan devlet, ayrıca sınıf kavramının üstünde ve ötesinde bütün toplumu kapsayan ve birleştiren bir kuruluş olarak görülmektedir (Kapani, 2000:34). İnsanların bir arada yaşama istekleri doğrultusunda gereksinim duyulan ihtiyaçların giderilmesi ve devletin üstlendiği görevler kamu harcamalarının yapılmasını beraberinde getirmektedir. İnsanlığın ve toplumsal örgütlenme biçimlerinin gelişimine paralel olarak karşılanması gereken söz konusu ihtiyaçların yapısı ve kapsamı da değişme göstermektedir (Akdoğan, 2003:60). Öncelikle kamusal ihtiyaçların giderilmesinde devletin temin etmesi gereken çeşitli mal ve hizmetler söz konusudur. Örneğin, adalet hizmetlerini gerçekleştirebilmek için yargıç, savcı, bilirkişi, mübaşir, yazıcı gibi kişiler gereklidir ve devlet bu hizmeti satın alacaktır. Diğer taraftan bu tür hizmetlerin gereği olan binalar, tesisat, malzeme ve benzeri tür ihtiyaçlara gerek duyulacaktır (Uluatam, 1997:211). Kamunun bu tür ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılan ödemelere kamu harcamaları denilmektedir.

Kamu harcamalarının dar ve geniş anlamda tanımı yapılmaktadır. Dar anlamda, kamu hizmetlerinin bedeli olarak merkezi idare tarafından yapılan ödemelere kamu harcaması denilirken; geniş anlamda kamu harcamaları merkezi idare harcamalarını, yerel yönetim harcamalarını, devletin ve yerel yönetim kuruluşlarının iktisadi girişimleri ve sosyal güvenlik gibi hizmetleri dolayısıyla katlanılan harcamalardır (Akdoğan, 2003:62). Bunun yanı sıra, devlet kalkınma ve büyüme hızını artırmak, gelir dağılımı düzeltmek gibi amaçları gerçekleştirmek için bazen doğrudan mal ve hizmet alımına yönelirken bazen de özel kesime karşılıksız ödemeler yapmaktadır (Uluatam, 1997:212).

1.1.1. Tarihsel Süreç İçerisinde Kamu Harcamalarının Gelişimi

Bu kısımda, ekonomiye devlet müdahalesinin gereksiz olduğunu savunan ve “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” ilkesinden hareketle liberal anlayışı benimseyen Klasik iktisatçılardan günümüze kamu harcamalarının gelişimi ele alınmaktadır. Klasikler, her arz kendi talebini yaratır şeklindeki ifade edilen Say’ın Mahreçler Yasasından faydalanmışlardır. Klasiklere göre ekonomide önemli olan arzın arttırılmasıdır (Pekin, 2005:228). Aynı şekilde Adam Smith de ekonomiye devlet müdahalesini kabul etmeyerek fiyat mekanizmasına dayanan serbest rekabet sistemini savunmuştur. Smith’e göre piyasa mekanizması tüm insanlar için en iyi çözümü sağlayacaktır. Bu anlayışa göre toplum kendi haline bırakılırsa, ekonomik sorunlar daha iyi bir şekilde çözülecektir (Özkan, 2004:47).

Klasik iktisatçılar döneminde devlete atfedilen görevlerin sınırlı tutulması devletin rolünü de asgari düzeye sınırlamış ve kamu harcamaları beklendiği şekilde düşük seviyelerde seyretmiştir. Ancak, Avrupa ekonomilerinin devlet müdahalesi olmaksızın para ve maliye politikaları uygulamaları ileriki yıllarda durgunluk safhası ile karşılaşılacağı düşüncesini artırmıştır (Hiç, 1994:67). 1929 Dünya Ekonomik Buhranı çok geçmeden bu düşünceleri doğrulamıştır.

1929 Buhranı, enflasyon ve işsizlik sorunlarının birlikte görüldüğü stagflasyonu ortaya çıkarmıştır. Devletin müdahalesi olmaksızın ekonomide dengelerin düzelmemesi, yeni arayışları da beraberinde getirmiştir. I. Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde benimsenen liberal düşünce yerini artık Keynesyen düşünceye bırakmıştır. 1926 yılında “*Bırakınız Yapsınların Sonu*” adlı eserinde Keynes dikkatleri üzerine çekerek devlet tarafından daha önce yapılmayan birtakım işlerin var olduğunu ve artık bu hizmetlerin sunumunda devletin aktif rol alması gerektiği savunmuştur. Diğer bir deyişle Keynes; devletin artık yeni görevler üstlenmesini ve aktif olması gerektiğini vurgulamıştır (Tanzi ve Schuknecht, 2000:9). Bunun yanı sıra Keynes 1936 yılında “*İstihdam, Faiz ve Para’nın Genel Teorisi*” adlı eserinde de 1929 Dünya Ekonomik Buhranı’nın nedeni olarak efektif talebin yetersizliğini göstermiştir.

Keynes'e göre toplam efektif talebi artırmak, işsizliği azaltmak ve ekonomiyi canlandırmak için bütçe açıkları vererek, hükümet harcamalarını arttırmak gerekmektedir. Dolayısıyla Keynes, konjonktür devresini yükselen istikamete çevirmek için özellikle kamu altyapı harcamalarının önemli ölçüde arttırılmasını ve böylece insanlara iş ve gelir sağlanmasını önermektedir (Öztürk ve Çakman, 2002:21). Böylelikle yapılan kamu harcamalarının milli gelirde daha büyük artışlar gerçekleştirmesi yani çarpan mekanizmasının¹ işlemesi beklenmektedir. Söz konusu dönem içerisinde kronik işsizlikle mücadele eden batı hükümetleri kamu harcamalarını arttırma yönünde politika izlemiştir. Keynesyen düşüncenin temelini oluşturan bu anlayış kamu harcamalarını aktif bir duruma sokmuş ve gelir seviyesinin artacağı beklentisi ile kamu harcamalarındaki artışa sıcak bakmıştır (Heertje ve Robinson, 1982:74).

II. Dünya Savaşı sonrasında Keynes'in kuramsal çerçevesi ve getirdiği pratik öneriler genel kabul görmüş ve uygulama alanı bulmuştur. Birçok kapitalist ülkede, devlet etkili para ve maliye politikaları ile ekonomik yaşama müdahale etmiş, piyasa mekanizması yanında yol gösterici planlama uygulamaları ile ekonomilerini düzenlenmişlerdir. Keynesçi politikalar 1970'li yıllara kadar kesintisiz ve başarılı bir biçimde uygulanmıştır (Ölmezoğulları, 1999:88-89). Ancak gelişmelere yeterince yanıt vermeyen ve mevcut durumun gelir düzeyini artırmadığı gerekçesi ile Keynesçi politikalar terk edilmeye başlanmıştır.

Keynesyen iktisat politikalarının yetersiz olduğu düşüncesi ile yeni düşünce akımları belirmiştir. Devletin para arzını gereğinden fazla artırarak ekonomide istikrarsızlık yarattığını savunan Monetaristler; devletin maliye politikaları ile ekonomiye müdahalesinin yerine, para politikasının izlenmesi gerektiğini savunmuşlardır (Pekin, 2005:225). Monetarizmin hakimiyeti ile birlikte maliye politikaları yerine giderek para politikaları ikame edilmeye başlanmıştır.

¹Çarpan mekanizması; $Y = (1/1-c) I$ şeklinde formüle edilebilir. Burada; Y milli geliri, c; marjinal tüketim eğilimini, I'da otonom kamu harcamalarını göstermektedir. Dolayısıyla otonom kamu harcamalarındaki bir değişiklik (ΔI), milli gelirde (ΔY) çarpan katsayısı kadar $(1/1-c)$ kadar bir artış ($\Delta Y = (1/1-c)\Delta I$) oluşturacaktır (Bulut, 2002:20).

Diğer taraftan Arthur Laffer tarafından 1980’li yılların başında savunulmaya başlanan Arz Yönlü İktisat Teorisine göre ekonomik sorunların temelinde yatan neden; talep yetersizliği değil, arz yetersizliğidir. Bu görüşü savunan iktisatçılar özellikle 1980’li yılların başlarından itibaren devletin küçülmesi, özelleştirme, piyasaya daha fazla güven gibi kavramlarla yeniden liberal kapitalizme dönüş taleplerini gündeme getirmişlerdir (Pekin, 2005:228).

1.1.2. Kamu Harcamalarının Artışı

Kamu sektörünün genişlemesi günümüzün önemli sorunları içerisinde ele alınmaktadır. Kamu harcamalarının artması birçok ekonomik sorunun nedeni olarak görülmüştür. Buchanan 1977 yılındaki “*Devlet Niçin Büyümektedir?*” adlı çalışmasında kamu harcamalarındaki artışın giderek sakıncalı bir durum haline geldiğini belirtmiş ve bu konudaki endişelerini şu sözlerle ifade etmiştir (Buchanan, 1977:1);

“Günümüzde kamu kesiminin her seviyesindeki aşırı büyüme alarm verecek boyuta ulaşmıştır. Buna göre, basit olarak istatistiki incelemeler yapmayan insanlar bile, reel olarak topluma çok fayda sağlamayan çok aşırı bir şekilde artan hükümet politikalarını ve çok fazla artarak zorla alınan vergileri endişe ile izlemektedir. Eğer geçmiş on yıla bakılırsa, görünen manzaranın çok kötü olduğu fark edilecektir. Son on yılda kamu kesiminin yaklaşık olarak her yıl üretilen milli gelirin yarısına yakın bir bölümü ile GSMH’nın %30’unu aşan bir kısmının merkezi hükümet kanalıyla kullandığı görülecektir.”

Buchanan (1977), kamu harcamalarının artışı ile birlikte artan kamu kesiminin ekonomideki payını, müdahale edilmesi gereken bir durum olarak ele almıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik yapının düzenlenmesi ve daha hızlı ekonomik büyümenin sağlanması gibi görevler ön plana çıktığından kamu harcamaları bu hizmetlerin sunumu için yapılmaktadır. Dışsalıklar, ölçek ekonomileri, kamusal mallar gibi nedenler dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerde kamu sektörü birçok mal ve hizmetin sunumunu üstlenmektedir. Çünkü, henüz varlığını hissettirmeye başlayan özel sektör bu gerekçelerle etkin ve karlı olamamaktadır. Bu nedenle de devletin toplumsal faydası yüksek olan mal ve hizmetlerin sunumu kendi görevleri arasında ele alınmaktadır (Diamond, 1990:34-36). Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerde, hızlı sanayileşmenin gerçekleşmesi, verimliliği yüksek modern bir tarım sektörünün varlığı, herkesin iş bulabilmesi ve

konut sıkıntısının olmaması gibi istekler söz konusudur. Bu nedenle, gelişmekte olan ÷lkelerde devletin ekonomiye m÷dahalesi vazgeçilmez ve geniş kapsamlı olması gerektiği şeklinde yorumlanmaktadır (Savaş, 1978:111).

Gelişmiş ÷lkelerde ise toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanmış olması beklenmektedir. Hedef olarak daha farklı istekler ön plana çıkmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir; ırk ayrımını kaldırmak, kadınlara daha çok hak vermek, doğayı korumak, iş saatlerini azaltmak, iş yerinin sağlık ve çalışma koşullarını iyileştirmek ve piyasaya sür÷len mallarda ÷st÷n kalite ve uzun süreli garanti sağlamak. Bu tür kamusal hizmetler gelirin artmasıyla birlikte artan l÷ks mallar olarak nitelendirilmektedir. Diğer bir ifadeyle, kamusal hizmetler gelir esnek mallardır (Savaş, 1978:111). Kamu harcamalarının uzun vadede hangi tür mal ve hizmetlerin sunumu ile arttığı Tablo 1.1’de gösterilmektedir.

Tablo 1.1: Kamu Harcamalarını Belirleyen Etkenler

Artış Etkenleri →	Talep Etkenleri					Arz Etkenleri	
	Gelir Artışı (A) (B) (C)			Nüfus Artışı	Kentleşme	Üretim Teknolojisi	İktisadi Sistem
Kamu Harcamaları ↓							
Toplam Kamu Tüketimi		+	+	+	+	+	+
Genel Hizmetler	+						+
Yasama/ temsil	+	-	-	-	+	+	+
Güvenlik		+	+		+	+	+
Yargı		+	+	-	+	+	-
Savunma						-	
Refah Hizmetleri				+			-
Eğitim		+	+		+	+	
Sağlık			+		+	+	
Konut		+	+	+	+		
Gelir Aktarma			+		+		
Ekonomik Hizmet			+	+			-
Tarım		+					
Sanayi	+	+	+	+			
Ticaret		+					
Turizm / Tatil			+		+		+
Sosyal Güvenlik							
Yaşlılık Sigortası			+	-		+	+
Emekli Ödemesi			+	-		+	+
Belediye Hizmeti Çevre Hizmeti		+	+		+		
		+		+	+		+
Kamu Yatırımları		+	-				
Altyapı		+	-	+	+	-	
İşletme Sermayesi		+					
Gelir Aktarma	+	-	-				+

Kaynak: Kenan Bulutoğlu (2004); *Kamu Ekonomisine Giriş: Demokraside Devletin Ekonomik Bir Kuramı*, 8. Baskı, Batı Türkeli Yayıncılık, İstanbul, s. 205.

*Kamu hizmetleri üretim teknolojisinin piyasaya kıyasla geri kalması (emek-yoğun oluşu) kamu hizmeti harcamalarını görece arttırır (+), daha hızlı gelişmesi emek girdisini azaltır (-).

Burada; kamu harcamalarının milli gelir artışına karşı esneklik olasılığı pozitif ve birimden büyük ise artı (+) işareti, negatif ve birimden küçük ise eksi (-) işareti kullanılmıştır. A; sanayileşme öncesi, B; sanayileşme aşaması, C; sanayileşme sonrası dönemi göstermektedir. Tablo 1.1’de kamu harcamalarının artışına neden olan etkenler arz ve talep yönlü olarak gösterilmektedir. Gelir artışı, nüfusun artışı ve kentleşme gibi talebi etkileyen faktörler yanında üretim teknolojisi ve iktisadi sistemler de kamu harcamalarında artışa neden olan arz yönlü etkenler olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 1.1'in kamu harcamaları sütununda, kamu harcamaları alt bileşenlerine ayrılmıştır. Bu alt bileşenler sanayileşme öncesi, sonrası ve sanayileşme dönemlerinde gelir artışı ile birlikte ne tür kamu harcamalarının yapıldığını vermektedir.

Sanayileşme öncesi aşamada genel hizmetler, yasama ve temsil hizmetleri, sanayi hizmetleri, gelir aktarma hizmetlerine yönelik yapılan kamu harcamaları, milli gelirin artışından daha fazla artmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu tür kamu harcamalarına olan talep artış göstermektedir. Refah arttırıcı hizmetler arasında olan eğitim, sağlık ve konut gelirlerinin aktarımına yönelik olarak kamu hizmetlerine talep, sanayileşme öncesinde baskın olmamaktadır. Sanayileşme aşamasında ve sanayileşme sonrası aşamada refahı artıran hizmetlere yönelik talepte meydana gelen artış kamu harcamalarını ülkelerin milli gelir düzeyi artışından daha fazla olmaktadır. Güvenlik ve yargı hizmetleri de sanayileşme ile birlikte artarken, belediye ve çevre hizmetleri aynı şekilde artış göstermektedir (Bulutoğlu, 2004:205).

Gelişmiş sanayi ülkelerinde kamu harcamalarının artışının önemli boyutlara ulaştığı ve bu durumun önlem alınması gereken bir durum olarak algılandığı vurgulanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde kamu harcamalarının artışın iki önemli nedeni olarak yaşlı nüfusun, toplamdaki oranının artması ile birlikte sağlık giderleri ve emeklilik maaşlarının artmasını gösterilmektedir (Bulutoğlu, 2004:204). Eğitim hizmeti serbest ya da çok makul bir fiyatla sunulurken, kamusal emeklilik ödemeleri ile ilgili tedbirler artmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ayrıca tüm yaşlı insanlara ve hatta fazla yaşlı olmayanlara da kamu tarafından emeklilik ödemeleri yapılırken, aynı şekilde işsizlere ve genelde muhtaçlara yapılan kamusal yardımlarında arttığı görülmektedir (Tanzi, 2002:122).

1.1.3. Kamu Harcamalarının Artış Teorileri

1870'lerden günümüze kamu harcamaları sanayileşmiş ülkelerin tamamında artmıştır. GSMH içerisinde kamu harcamalarının payı 1980'li yıllara kadar önemli boyutlara ulaşırken sonrasında bu artış hızı azalmıştır. Bu şekilde 1980'li yılların sonrasında yaşanan değişim kamu harcamalarını artıran nedenlerin ne olduğunu tespit etmeye yönelik yeni teorilerin oluşmasına ve mevcut hipotezlerin

irdelenmesine sebep olmuştur. Bu kısımda kamu harcamalarının artışı açıklamaya yönelik teorilerin geçmişten günümüze gelişimi verilecektir.

Kamu harcamalarındaki artışı açıklamaya yönelik olarak ilk ampirik çalışma yüz yılı aşan bir süre önce Adolph Wagner tarafından ortaya atılmıştır. Literatüre Wagner Kanunu olarak geçen ve kamu harcamalarındaki artışı sanayileşme sürecinin getirmiş olduğu ekonomik ve sosyal ihtiyaçların artmasına bağlayan Wagner, devlet faaliyetlerindeki sürekli artışı ifade eden bu kanunu 1883 yılında yaptığı gözlemler neticesinde savunmuştur (Biehl, 1998:102).

Diğer bir teori Peacock ve Wiseman tarafından İngiltere'nin kamu harcamaları üzerine yapılan çalışma sonucunda ortaya atılmıştır. Sıçrama tezi olarak literatüre geçen bu teori ise savaş ve benzeri olağanüstü dönemlerde kamu harcamalarının sıçrama yaparak arttığı ve bu artışın devam ettiği yönündedir.

Günümüzde literatürdeki önemini artıran Kamu Tercihi Teorisi'nin savunucuları ise kamu harcamalarının artışı politikacı, bürokrat ve seçmen üçlüsünün davranışları çerçevesinde ele alıp kamu harcamalarındaki artışın gerekçesinde bu üç ayağın rolü üzerinde durmaktadır.

Kamu sektörünün hızlı genişleme olgusu takip eden sayfalarda ekonomik, sosyal ve siyasi nedenlerle ilişkilendirilerek sırayla açıklanmaktadır.

1.1.3.1. Devlet Faaliyetlerinin Artışı Kanunu

Adolph Wagner, 19. yüzyılın sonlarına doğru o dönemin gelişmekte olan ülkeleri arasında olan İngiltere, İsviçre, Prusya, Kuzey Amerika ve Japonya gibi ülkelerin kamu harcamaları gelişimini incelemiştir. Wagner yaptığı çalışmasında, ele aldığı bu ülkelerde kamusal faaliyetlerin sanayileşme sürecinde arttığını ve dolayısıyla kamu harcamalarının GSMH'nın bir yüzdesi olarak zaman içerisinde artmakta olduğunu, ancak bu artışın GSMH'dan daha hızlı olduğunu belirtmiştir (Bilen ve Şanver, 2002:102). İsmiyle literatüre Wagner Kanunu olarak geçmiştir.

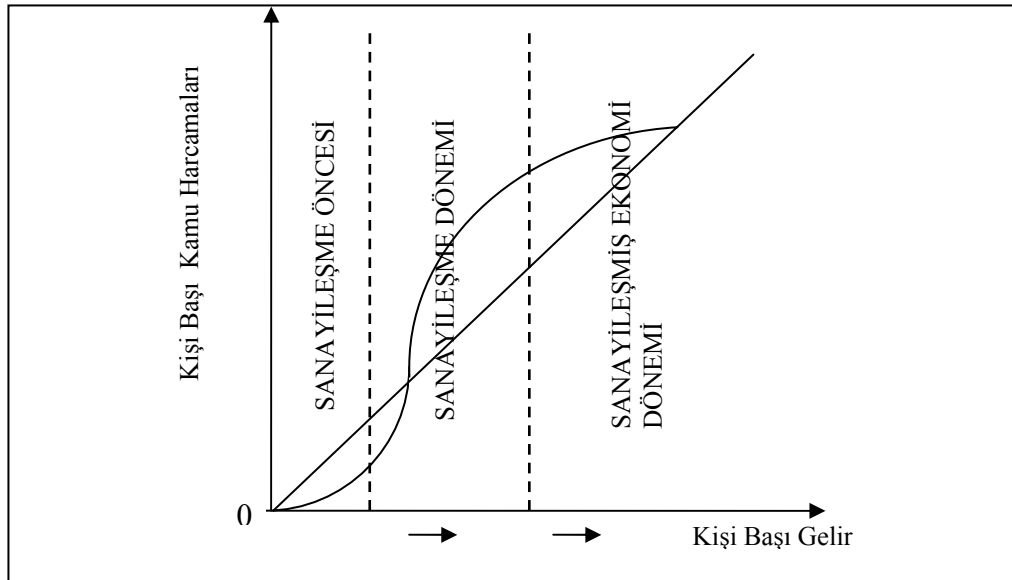
Wagner, devlet faaliyetlerinin artmasının ve kamu sektörünün genişlemesinin sebeplerini ise şöyle ifade etmiştir (Gemmell, 1993:104);

“Genişleyen kamu ve özellikle devlet faaliyetlerinin artışı kanunu mali ihtiyaçların genişlemesinden kaynaklanmaktadır. Yönetim yerelleştiğinde ve yerel yönetim iyi organize olduğunda hem devletin hem de yerel yönetimlerin ihtiyacı artmaktadır. Yakın zamanlarda Almanya’da özellikle kentlerde, belediyelerin mali yükümlülüklerinde kayda değer bir artış göze çarpmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki bu artışın sonucu olarak ortaya çıkan bu kanun, en azından bizim batı Avrupa medeniyetinde böyledir; bu durumun açıklanması sebebi ise sosyal gelişme baskısı sonucu özel ve kamu ekonomisindeki görece alanlardaki değişiklik özellikle zorunlu kamu ekonomisinde açığa çıkmasıdır. Finansal anlamda meydana gelen sıkıntı devlet faaliyetlerinin genişlemesinin önünde engel olabileceği gibi gelir devlet harcamalarının boyutlarını öbür türlü olması yerine gelir tarafından belirlenmesine de yol açabilir. Ancak uzun vade de düşünülürse sosyal açıdan ilerleme isteğine sahip olan bireylerin sayısının artması ile birlikte bu finansal sıkıntıların üstesinden her zaman için gelmek mümkün görünmektedir.”

Wagner, kamu sektörünün genişlemesini merkezi yönetimlerin, özellikle de yerel yönetimlerin sunduğu hizmetlerin artmasına ve farklılaşmasına bağlamıştır. Sanayileşme ile birlikte kişi başına gelir arttıkça ulusal gelirin giderek daha büyük bir yüzdesi merkezi ve yerel yönetimlerin bütçelerinden karşılanmaktadır.

Önder (1974:22); Wagner’ın ifade ettiği gelir odaklı olan kamu harcamaları büyüme ilişkisini Şekil 1.1 üzerinde göstermektedir.

Şekil 1.1: Ekonomik Gelişme – Kişi Başına Reel Kamu Harcamaları

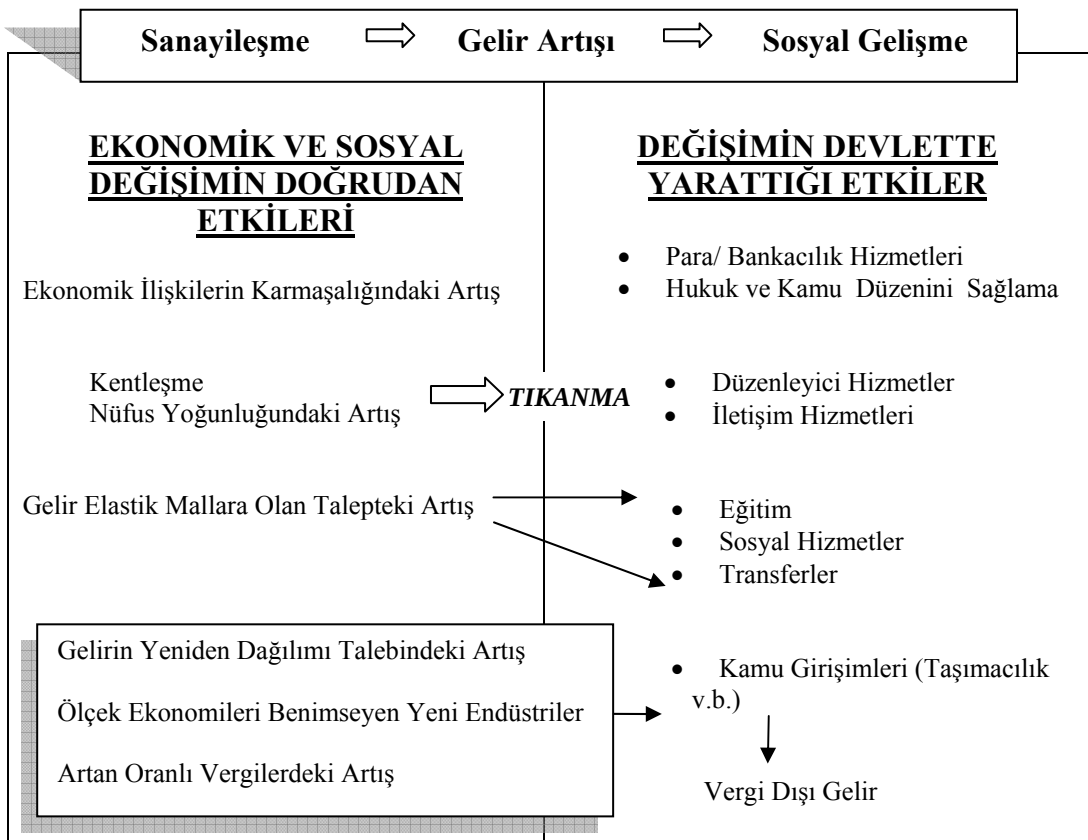
Kaynak: İzzettin Önder (1974); “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Seyri: 1927-1967,” İstanbul Üniversitesi Yayını, No: 1925 İktisat Fakültesi, No: 330, s. 22.

Şekil 1.1’de ekonomik gelişme dönemleri itibariyle kişi başına gelir ve kişi başına kamu harcamaları karşılaştırılmaktadır. Wagner Kanunu’na göre; kamu harcamaları en fazla sanayileşme döneminde artmakta ve sanayileşmiş bir

ekonominin kamu harcamalarının artış hızının kesilmesi beklenmektedir. Bu konu ikinci bölümde sanayileşmiş ülkelerin kamu harcamalarındaki gelişimi irdelenirken ele alınmaktadır.

Söz konusu kanun, gerek ekonomik ve sosyal değişimin doğrudan etkileri, gerekse bu değişimin devlette yarattığı etkileri göstermek açısından Şekil 1.2’de şematize edilmektedir.

Şekil 1.2: Wagner Kanununun Gösterimi

Kaynak: Normann Gemmell (1993); *The Growth of the Public Sector, Theories and International Evidence*, Edward Elgar Publishing Limited, England, s.114.

Şekil 1.2’de görüldüğü üzere devletler, sanayileşme ile birlikte artan ekonomik ve sosyal gelişme arzusu nedeniyle, daha kaliteli hizmet sunmak ve hizmetin devamını sağlamak için faaliyetlerini arttırmak zorunda kalmaktadırlar. Ayrıca, işgücünün dağılımından ve ekonomik ilişkilerin karmaşıklığından kaynaklanan anlaşmazlıklara karşı gerekli tedbirleri almak yine devletin görevleri arasında değerlendirilmektedir.

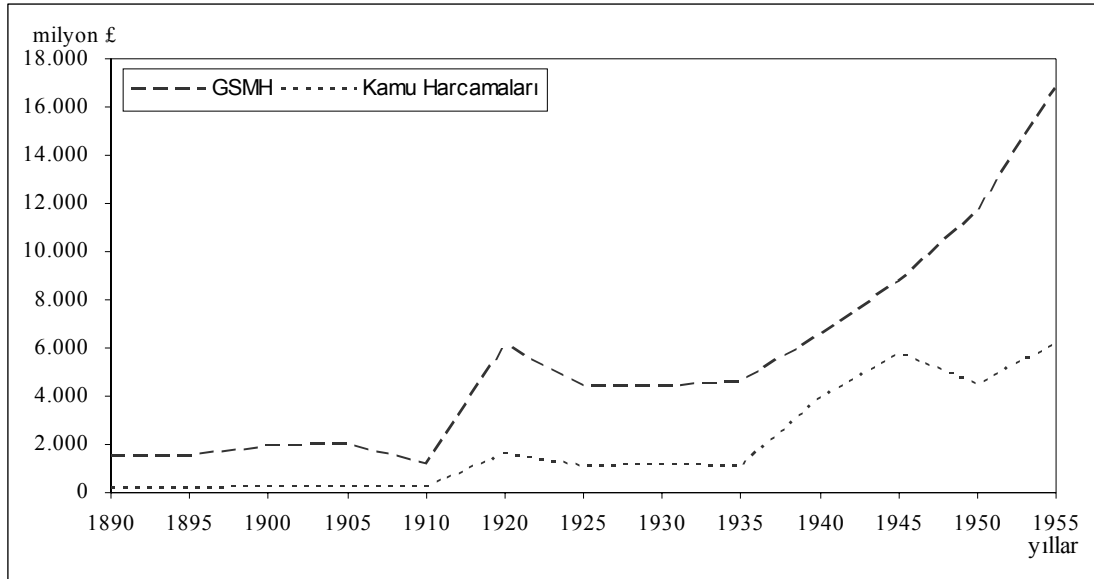
Devletlerin para politikalarını uygulamak amacıyla gerektiğinde açık piyasa işlemleri yaptığı, karşılık oranlarını değiştirerek ve faiz oranları aracılığı ile ekonomiye müdahale ettiği bilinmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerin para ve sermaye piyasaları aktif ve alışveriş hacmi oldukça yüksektir. Böylelikle ekonomilerini ayakta tutmak için sanayileşmiş ülkelerin, güçlü ve etkin bir devlete olan ihtiyaçları bu tür gelişmelerin etkisi ile birlikte giderek artmaktadır. Gerek sanayileşmiş ülkelerde yaşayan insanlar, gerekse yabancılar açısından ekonomik işlemlerdeki hukuki alt yapının sağlamlığı, hukuku ve adaleti uygulayan kurumlarının iyi işlemesi yine bu ülkelerde devletten beklenen görevler arasındadır.

Şekil 1.2 üzerinde sanayileşmeyle birlikte piyasaların genişlediği ve bu piyasalarda faaliyette bulunan ekonomik birimler arasındaki ilişkilerin daha karmaşık hale geldiğini vurgulanmaktadır. Ticari sözleşmeleri ve yasaları düzenleyen iyi bir adalet sistemine olan ihtiyaç, kentleşme ve nüfus yoğunluğunun artmasıyla daha da artacaktır. Kamusal malların yaydığı dışsallıklar nedeniyle bu tür kamu hizmetlerinin sunumunda tıkanmalar görülecektir. Wagner, böylelikle adalet, iç güvenlik ve banka hizmetleri gibi kamusal hizmetlere olan ihtiyacın arttığını söz konusu kanunda vurgulamak istemiştir.

Wagner Kanunu'nun hangi tür kamu hizmetlerinin gelire duyarlı olduğu, nasıl bir devlet anlayışını savunduğu, devletin gelir kaynağı olan vergilerin finansmanı ve bu kanuna ilişkin yapılan eleştiriler takip eden alt başlıklarda irdelenmektedir.

1.1.3.2. Sıçrama Tezi

Peacock ve Wiseman (1967), İngiltere'de 1890-1955 yılları arasındaki kamu harcamalarının artışına ilişkin yıllık değişimleri incelemiş ve elde ettikleri bulgulardan hareketle; Wagner tarafından ileri sürülen kamu harcamalarındaki artışın var olduğunu, ancak bu artışın yıllar itibariyle sürekli bir artış olmayıp, savaş ve ekonomik bunalım gibi olağanüstü dönemlere bağlı olan ve bu dönemlerde sıçrayarak artan bir artış trendi sergilediğini savunmuştur. Grafik 1.1 İngiltere'de sıçrama tezinin öne sürülmesinde incelenen dönemler olan 1890-1955 yılları arasında kamu harcamaları ve GSMH ilişkisini göstermektedir.

Grafik 1.1: İngiltere’de Toplam Kamu Harcamaları ve GSMH (1890- 1955)

Kaynak: Alan Peacock ve Jack Wiseman (1967); *The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom*, George Allen Unwix Ltd. London, s.153.154-164.165’deki verilerden faydalanılmıştır.

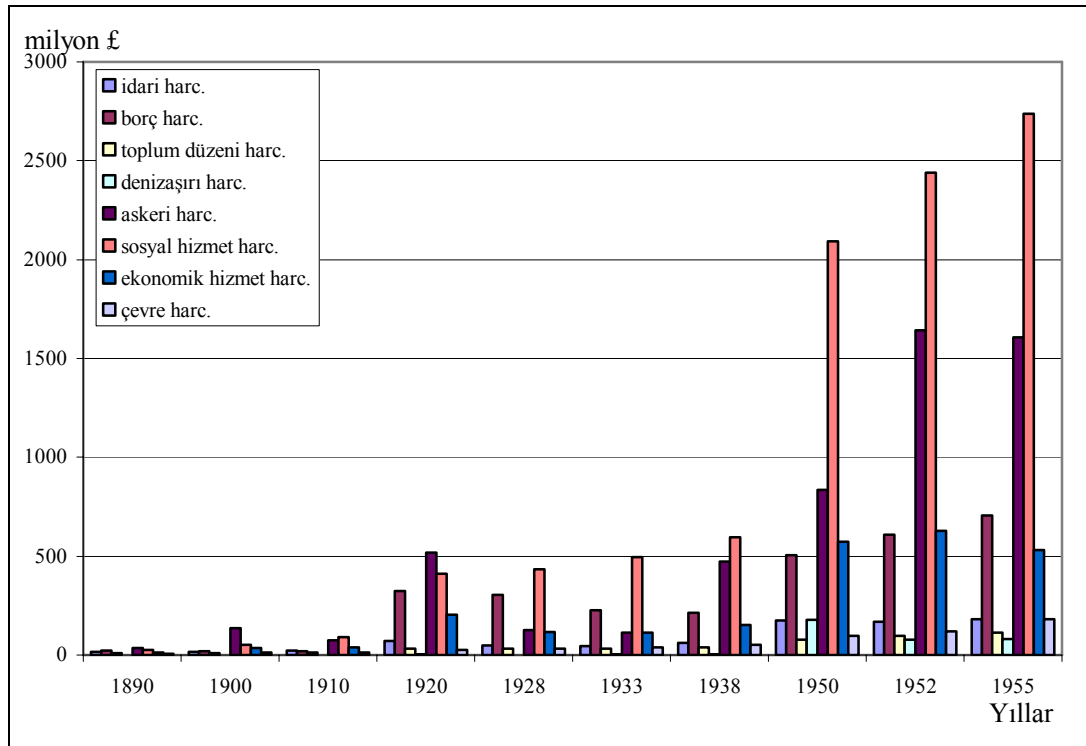
Grafik 1.1 İngiltere’de I. ve II. Dünya Savaşının olduğu yıllarda kamu harcamalarındaki sıçramayı göstermektedir. Kamu harcamalarının savaş gibi sosyal bunalımların yaşandığı dönemlerde en yüksek değerine ulaştığını, sonrası dönemde ise milli hasıla içerisinde kamu harcamalarının büyüklüğünü önemli ölçüde koruduğunu göstermektedir. Savaşlar gibi sosyal bunalımların yaşandığı dönemlerde kamu harcamalarının sıçrama yaparak arttığını öne süren Peacock ve Wiseman (1967)’in bu hipotezi literatüre sıçrama tezi olarak geçmiştir. Kamu harcamalarının uzun vadeli normal seyri, olağanüstü halin ortaya çıkmasıyla birlikte bu olağanüstü halin devam ettiği sürece etki altında kalabilmektedir.

Peacock ve Wiseman (1967:27)’a göre böyle dönemlerden geçen ülkelerde kamu tarafından sağlanan hizmetlerin büyüklüğünde artış olacağı yönünde beklentiler oluşmaktadır. Toplum üyelerinin maruz kaldıkları bu olumsuz ortamdan çıkabilmek için kendilerine yüklenen vergileri ödeme konusunda tepkisiz kalmaları bu durumu katlanılabilir olarak algıladıklarını göstermektedir. Böylelikle literatürde daha önce yer almayan bu kavram katlanılabilir vergi yükü olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Peacock ve Wiseman (1967:27), devletin olağanüstü durumun ardından kamu harcama politikasında izleyeceği iki çeşit davranışın varlığından söz etmektedir. İlk olarak, hükümet yetkilileri vergi gelirlerinin artmasını fırsat bilerek ve daha önce politik kaygılar nedeniyle yapmadıkları ya da erteledikleri işleri yapma yoluna gideceklerdir ya da sosyal karmaşa sonrasında ekonomide bozulan dengeleri gidermek amacıyla yeni düzenlemelere gideceklerdir.

Bu yeni düzenlemeler arasında Henrekson (1993:53), denetleme etkisinin de olduğunu ifade etmektedir. Daha önce yapılmayan işlere örnek olarak savaş öncesi dönemde özel bağış yoluyla özel kesim tarafından sunulan hizmetlerin savaş sonrasında devletin üstlenmesi ve gazilere maaş ödenmesi gösterilebilir. Bu süreçte, sosyal devlet anlayışına bağlı olarak, devletin gerçekleştirmek durumunda bulunduğu hizmetlerin çeşit ve boyutunda değişimler görülmektedir. Toplam kamu harcamalarının bileşimi söz konusu yıllar itibariyle Grafik 1.2’de görülebilmektedir.

Grafik 1.2: İngiltere’de Kamu Harcamalarının Fonksiyonel Dağılımı (1890-1955 Cari Fiyatlarla)

Kaynak: Alan Peacock ve Jack Wiseman (1967); *The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom*, George Allen Unwix Ltd, London, s. 80-81.

Grafik 1.2’de verildiği gibi sosyal hizmet harcamalarında gözle görülür bir artış söz konusudur. Özellikle savaşların olduğu yıllarda savunma harcamaları önemli derecede artış göstermiştir. Peacock ve Wiseman (1967:26) temel amaç olarak; kamu harcamalarındaki artışa açıklık getirmekten ziyade kamu harcamalarının yıldan yıla değişen seyri karşısında devletin izlediği politikanın belirlenmesini göstermektedir. Bu bağlamda Peacock ve Wiseman’ın sıçrama tezinin devletin uygulaması gereken maliye politikalarına ışık tutması beklenmektedir.

Sıçrama tezi çeşitli nedenlerle eleştiri almıştır. Şöyle ki, hükümetler harcama yapma kararı alırken, seçmenlerin oylarını ve medya tarafından oluşan baskıları da dikkate almaktadırlar. Yine her ülkede gözlenen durum ekonomik sistemden kaynaklanan farklılıklar nedeniyle değişebilmekte ve ülkelerin karşılaştıkları savaş gibi olağanüstü durumların, sıklık ve yoğunluk açısından birbirlerinden farklılık taşımaktadır.

1.1.3.3. Kamu Tercihi Teorisi Çerçevesinde Kamu Harcamalarının Artışının Analizi

Kamu tercihi, ekonomik analizler için geliştirilmiş metodları ve araçları kullanarak ekonomiyi politika bilimine, diğer bir ifadeyle kamu sektörüne uygulayan bir disiplin olarak tanımlanırken politika biliminin ekonomik analizi olarak da bilinmektedir (Mueller, 1989:1).

Kamu Tercihi Teorisi, devlet teorisi, oylama kuralları, seçmenlerin davranışı, parti politikaları, bürokrasi gibi politika biliminin incelediği konular ile uğraşmaktadır. Devletin mikro iktisat teorisi olarak seçmen, bürokrat ve politikacı üçlüsü üzerine odaklanan teorisyenler seçmenlerin, yönetime aday olanların, milletvekillerinin, siyasi parti liderlerinin ya da üyelerinin, bürokratların; kısaca kamu hizmeti sunan aktörlerin davranışlarını değerlendirmektedir. Onları, bireysel çıkarlarını gözetleyen, rasyonel davranan ve faydalarını maksimize etmeye çalışan piyasadaki ekonomik insana benzetmiştir (Mueller, 1989:1-2).

Piyasa sistemi içerisindeki ekonomik insan her zaman için çıkarını kollar, diğer bir ifadeyle rant sağlamak ve karını çoklaştırmak üzere hareket etmektedir.

Dolayısıyla bu tür düşünen insanın kamu hizmeti sunan ekonomik birimlerin başında olması, kamu tercihi teorisyenlerini araştırmaya sevk etmiştir. Kamu harcamalarının artışının arkasındaki nedenleri sorgularken elde ettikleri bulgular söz konusu üçlünün kendi çıkarları için bu artışı körükledikleri yönündedir. Kamu tercihi teorisi çerçevesinde kamu harcamalarının artmasının gerekçeleri beş farklı grupta ele alınmaktadır. Bunlar (Mueller, 1989:323);

1. Dışsallıkların ortadan kaldırılması ve kamu mallarının tedariki,
 2. Gelirin ve refahın yeniden dağılım çabaları,
 3. Baskı grupları,
 4. Bürokrasi,
 5. Mali yanılma
- şeklinde sıralanmaktadır.

1.1.3.3.1. Dışsallıkların Ortadan Kaldırılması ve Kamu Mallarının Tedariki

Kamu tercihi teorisinin Aşırı Kapitalizasyon Hipotezi olarak bilinen (Mueller, 1989:325) ve Boumol (1967:417-418) tarafından oluşturulan hipoteze göre ekonomideki sektörler teknolojik bakımdan ilerleyen (progressive) ve teknolojik bakımdan geri kalan (nonprogressive) sektörler olarak ikiye ayrılmıştır. Üretim maliyeti, ilerlemelerin göreceli olarak yavaş olduğu sektörlerde nispi olarak artmaktadır. Buomol'a göre kamu hizmetlerinin daha çok emek-yoğun faaliyetlerden oluşması ve devletin maliyet düşürücü teknolojileri benimsemesinin imkansız olması nedeniyle kamu harcamaları görece olarak daha hızlı artırmaktadır.

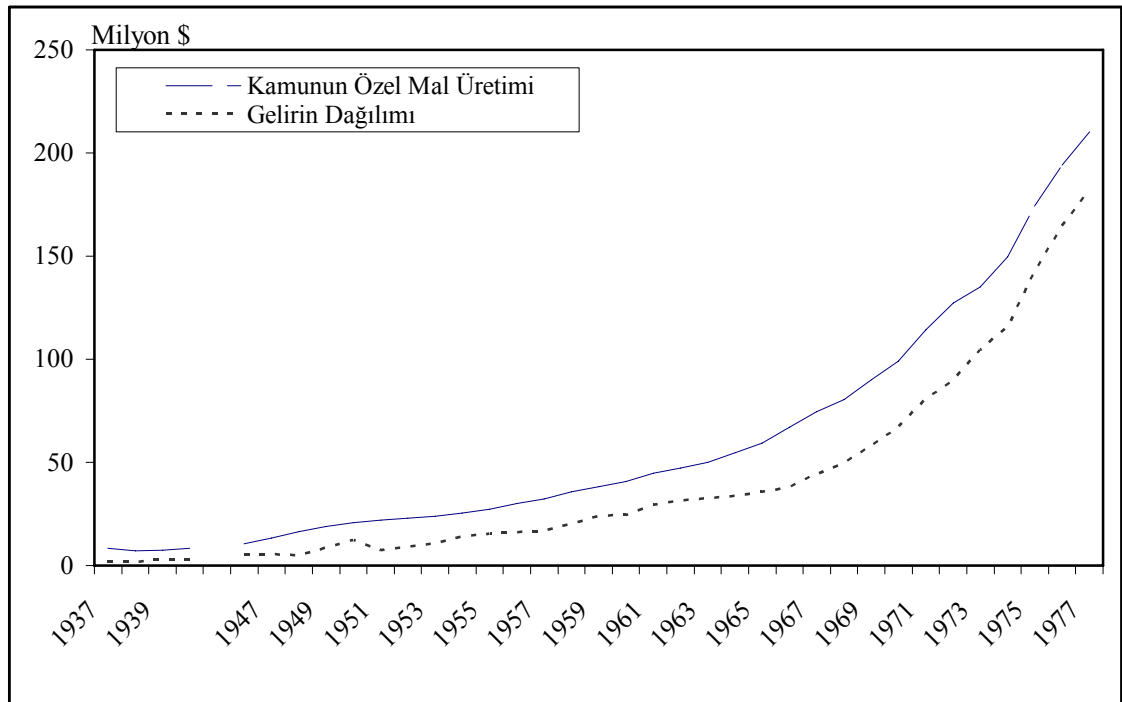
Baumol (1967:420-424)'a göre; devlet, kamu mallarını tedarik ederken ve dışsallıkları ortadan kaldırırken, değişen teknoloji ile birlikte verimliliği sağlamada özel kesime göre yetersiz kalmaktadır. Eğitim ve güvenlik gibi birçok kamu hizmeti emek yoğun mallardır ve bunların birim maliyeti görece olarak daha yüksektir. Tüm bu nedenlerle devletin ilerleyen teknolojiye ayak uydurmakta zorlanacağı ve etkin olmayacağı düşüncesi hakimdir. Bu noktada kamu sektörü ve özel sektör arasında yapılacak yatırımlarda etkinliği ölçmek için fayda maliyet analizlerinin yapılması

gerektiğine vurgu yapan Ng (2000:124), kamu harcamalarına sınır getirmek açısından da bu analizlerin yapılmasının önemli olduğunu ifade etmektedir.

1.1.3.3.2. Gelirin ve Refahın Yeniden Dağılımı Çabaları

Devletin görevleri içerisinde düşük ve yüksek gelirli arasındaki gelirin ve refahın yeniden dağıtılması çabası da söz konusudur. Devlet faaliyetlerinde kamu gelirlerinin yeniden dağıtımı sorununu araştıran Meltzer ve Richard (1983:412), oluşturdukları modelde kamunun ürettiği özel mal miktarı ile gelirin yeniden dağılım miktarı arasında aynı yönlü bir ilişki bulmuşlardır. Bu noktada, Grafik 1.3 kamunun özel mal üretimi ile gelirin yeniden dağılımı için yapılan harcamaları 1937-1940 ve 1946-1977 yılları için göstermektedir. Ayrıca söz konusu yıllara ait veriler Ek 1’de verilmektedir.

Grafik 1.3: Kamunun Özel Mal Üretimi - Gelirin Yeniden Dağılım Miktarı (Milyon Dolar)

Kaynak: Allan H. Meltzer ve Scott F. Richard (1983), “Tests of a Rational Theory of the Size of Government,” *Public Choice*, Cilt: 41, s. 418.

Grafik 1.3’de görüldüğü üzere kamu tarafından sunulan özel mal miktarının genişlemesine paralel olarak gelirin yeniden dağılımı çabası neticesinde yapılan harcamalarda benzer bir şekilde artmaktadır. Peltzman (1980) da benzer bir şekilde

kamu harcamalarının artışıındaki nedenlerinden birisi olarak gelir dağılımındaki eşitsizlikleri göstermektedir. Özellikle zenginden fakire yapılan fon transferi kamu harcamalarını artışa zorlamaktadır.

Kamu harcamalarının artışına ilişkin bir başka teori ise Downs tarafından oluşturulmuştur. Kamu tercihinin talep yönlü yaklaşımı içerisinde olan ve seçmenler ile politikacılar arasındaki ilişkiye dayanan ortanca seçmen teorisi şu modelle gösterilebilir (Ng, 2000:107).

$$\text{LogG} = a + b \log Y_m + c \log P_m \quad (1.1)$$

Burada; G; kamu harcamalarını, a, b ve c sabit (b, pozitif, c, negatif), Y_m ; ortanca seçmenin geliri, P_m ; kamu mallarının marjinal fiyatını göstermektedir. Ortanca seçmen teorisine göre; bir toplumda gelirin yeniden dağılımı söz konusu olduğunda ortanca seçmenin geliri artıyor ise, ortalama gelir aynı kalsa bile toplumun kamu malı talebinin artacağını öngörmektedir (Stiglitz, 1994:192).

Aktan ve Dileyici (2005:109); ortanca seçmeni, tercihleri tüm seçmenlerin tercihler kümesinin ortasında olan seçmen olarak tanımlamıştır. Ortanca seçmen teorisine göre; iktidar partisi seçimi yeniden kazanmak istiyorsa, ortanca seçmen grubunun talepleri doğrultusunda hareket etmeli ve onların çıkarını artıran politikalar üretmelidir. Çünkü, ancak bu şekilde yeniden seçilme olasılığını artırabilirler. Aktan ve Dileyici (2005:110); bu gerekçelerle seçim sonucunu ortanca seçmen grubunun tayin ettiğini belirtmektedir. Politikacıların öncelikli amacı yeniden seçilmeyi garanti altına almak ve oylarını maksimize ederek iktidarda kalma süresini uzatmak olduğunu Mueller (1989) şu sözlerle vurgulamaktadır: “Onlar politikalarını icra etmek için seçim kazanmaktan çok, seçim kazanmak için politikalarını formüle etmektedirler.”

1.1.3.3.3. Baskı Grupları

Baskı grupları, ortak menfaatler etrafında birleşen ve bunları gerçekleştirmek için siyasal otoriteler üzerinde etki yapmaya çalışan örgütlenmiş gruplar olarak tanımlanmaktadır (Kapani, 2000:193). Hamlin, Olson’un 1982 yılındaki çalışmasına

atıf yapmıştır. Baskı grupları ve bunların dinamik etkileri üzerine yaptığı çalışmasında Olson, kamu harcamalarının artmasında oy ticareti ve rant kollama peşinde olan baskı gruplarının etkili olduğunu vurgulamıştır. Bunun yanı sıra; bu tür faaliyetler sonucu artan kamu harcamalarının milli gelirdeki artışı düşürdüğünü savunmaktadır. Ayrıca baskı gruplarının yayılmacı bedavacılık sorunu nedeniyle kendi aralarında organize olmakta zorlandığını ve bu durumun da kamu harcamalarını artırdığını vurgulamaktadır (Hamlin, 1993:80-81).

Literatürde rant kollama olgusu ilk kez Tullock tarafından irdelenmiştir. Tullock; bürokratlar, politikacılar ve çıkar grupları arasında yaşanan rant kollama faaliyetlerini şu sözlerle değerlendirmiştir (Tullock, 1993:54-55):

“Bürolar, seçmen tarafından çok önem verilen ve vaadedilmiş seçilmiş hizmetlere çok büyük bütçe kesintileri ile cevap vermekte ustadırlar. Böylece kendi şişkin bütçelerinin faydasına olacak şekilde oy motivini düzenlerler. Politikacılar ise çoğunlukla bürokratik hizmetler için rant kollama[z], çıkar gruplarına güven verirler. Bürokratlar, politikacılar ve çıkar grupları arasındaki bu etkileşim Washington politikalarında demir üçgen (iron triangle) olarak anılır.”

Tullock (1993), devlet dairelerinde oy maksimizasyonu için politikacıların isteklerine ve çıkar gruplarına taviz verildiğine vurgu yapmakta ve bütçe politikası aracılığı ile devlet faaliyetlerinde rol alan aktörlerin kamu harcamalarını arttırdığına dikkat çekmektedir.

Grossman (1988:193); kamu mallarının rant faaliyetleri nedeniyle etkinsiz alanlarda kullanıldığını ve kaynakların verimsiz dağıldığını, bu sebeple genişleyen kamu büyüklüğünün ise ekonomik büyümeyi negatif etkilediğini savunmaktadır.

1.1.3.3.4. Bürokrasi

Niskanen, piyasadaki firmaların kamu ekonomisindeki karşılığı olarak nitelendirdiği bürokrasiyi kamusal mal üreten birimler olarak tanımlamaktadır. Niskanen (1994:244); bütçe maksimizasyonu modelini, bütçelerini maksimize etmek isteyen bürokratların, büroların istekleri doğrultusunda üretim düzeylerini belirlemelerine dayandırmıştır. Bu nedenle bütçe politikaları devletin yönetim birimleri ya da büroları aracılığıyla uygulandığından bürokrat davranışları kamu harcamalarının büyüklüğü açısından önem taşımaktadır.

Bürokrasi sisteminin demokrasiye, liberalizm'e ve İngiliz Parlamento rejiminin ruhuna aykırı olduğunu belirten Mises (2000:7)'a göre; bürokrasi işlerin yapılmasını ve idaresini felce uğratmaktadır. Bunun yanı sıra çalışmanın verimini düşürerek israfa yol açarken milli gelirin de bu şekilde heba olmasına neden olmaktadır.

Diğer yandan, Jackson (1982:135); bürokratların davranışları doğrultusunda kamu harcamalarının artmasının gerekçelerini şu şekilde belirtmiştir;

- Bürokratlar, kamu sektöründe çalışanların maaşlarını yükseltmek üzere lobi faaliyetleri yapmaktadırlar. Kadro sayısında azalışın olmadığı kabul edilirse bunlara yapılan ödemeler sonrasında bütçe genişlemektedir,
- Bürokratlar, bürolarının ve bütçelerinin genişlemesinden yana olan baskı gruplarını desteklemektedir,
- Bürokratlar, seçmenler gibi genişlemeci politikaları desteklemektedir.

Kısaca, üç P olarak ifade edilen; ücret (pay), prestij (prestige), güç ve terfi (power) elde etmek için bürokratlar bütçelerini genişletmek istemektedirler (Borcherding ve Besocke, 2002:2). Diğer taraftan, bürokratlar daha uzun süre makamda kalabilmek için siyasal iktidarın isteklerini gerçekleştirmek durumundadır (Cullis ve Jones, 1993:87). Bununla birlikte, Buchanan ve Flowers (2001:175)'a göre; bütçeler üzerinde temel kararları verenlerin politikacılar olması ve bu kararları uygulayanların ise atanmış bürokratlar olması da kamu harcamalarının artmasında etkili olmaktadır. Çünkü fayda maksimizasyonu içerisinde olan bürokratlarda tıpkı fayda maksimizasyonu içerisinde olan bireyler gibi karşı karşıya oldukları sınırlamalar içerisinde, kendileri için en iyi avantajı korumaya çalışacaklardır. Mises (2000:74) bürokratların davranışlarını “bürokrat memlekete kazandırdığından fazlasını devlet hazinesinden almak temayülündedir,” şeklinde özetlemiştir.

“Büro, sadece devlet için hizmet sunar ve devlette sadece bürodan hizmetleri alır,” biçimindeki ifadesiyle Niskanen (1994:244), temsil edenler ile bürokratlar arasında iki taraflı monopol durumunun var olduğunu açıklamıştır. Bürokratlar ve

politikacılar arasındaki monopol durumu, firmaların monopol durumundan farklılık taşımaktadır.

Niskanen Modeli çerçevesinde kamusal harcamalarda bürokratların sebep olduğu aşırı harcama durumu; yıllık bütçelerin hazırlanması sırasında bürokratların sahip olduğu teknik bilgi üstünlüğünden faydalanarak kendi bireysel tercihlerini geliştirme yönünde kullanmalarına bağlanmaktadır (Bağdigen, 2001:160).

1.1.3.3.5. Mali Yanılma

Odabaş (2001); çalışmasında Buchanan'a atıf yaparak; toplumu oluşturan bireylerin mali yanılma (fiscal illusion) sergilemeleri nedeniyle kamu harcamalarının arttığını belirtmiştir. Buchanan; vergi mükelleflerinin kamu harcamalarının faydasını yüksek; ödedikleri vergileri ise düşük olarak algılamaları neticesinde mali yanılma içerisinde girdiklerini vurgulamakta ve bunun sebeplerini ise şöyle sıralamaktadır;

- Bireyler kendi üstlerinde net bir vergi yükünün olmayacağını düşünmektedir. Fırsat maliyeti bireyselleştirilememekte ve kamu harcamaları üzerinde bir kontrol olmamaktadır,
- Dolaysız vergilerden daha çok dolaylı vergiler kullanılmaktadır. Çünkü vergi mükellefi olan bir tüketici, satın aldığı malın fiyatında ne kadarını vergi olarak ödediği ve vergi yükünün ne olduğu üzerinde durmamaktadır.
- Para politikaları sebebiyle ortaya çıkan enflasyonun kamu gelirlerini yeni enflasyon vergisi ile artırmaktadır.

Sonuç olarak, kamu harcamalarındaki artış ve bu artışın ekonomik büyüme ile olan ilişkisi yukarıda teorik olarak ele alınmaktadır. Bu teorik varsayımların şematize edilen özeti Ek 2'de Şekil yardımıyla verilmektedir.

1.2. Ekonomik Büyüme Kavramı

Kişi başına düşen milli gelirin artışı olarak ekonomik büyüme, ülkenin uzun dönemde üretim ölçeğinin veya potansiyelinin genişlemesi veya daha üretken kullanılması sayesinde ortaya çıkmaktadır. Ekonomik büyüme uzun dönemde daha çok arz cephesinde belirlenmektedir. Ülkenin üretim olanakları eğrisinin dışarıya

veya uzun dönem arz eğrisini sağa doğru kaydıran sebepler ekonomik büyüme teorilerinin konusunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla hükümetlerin, üretim faktörlerinin verimliliklerini artırıcı eğitim ve teknoloji politikaları ve fiziki sermaye stokunu artırıcı altyapı yatırımları da yeni ekonomik büyüme teorilerinin konusunu oluşturmaktadır (Kibritçioğlu, 1998:1-2). Ekonomik büyümede temel belirleyiciler; işgücünün kalitesi ve miktarı, doğal kaynakların miktarı ve kalitesi, reel sermayenin miktarı ve kalitesi, toplumun teknolojik seviyede gösterdiği başarı olarak sıralanmaktadır (Peterson, 1994:489).

Bir ekonomide üretimin ve kişi başına gelirin artması diğer bir ifadeyle niceliksel yapının değişmesi olarak tanımlanan büyüme kavramı çoğu zaman kalkınma kavramıyla ilintili olduğundan birlikte kullanılmaktadır. Şöyle ki; iktisadi ve sosyo-kültürel yapıda meydana gelen değişme ve yenileşme az gelişmiş bir toplumda kalkınmanın bir göstergesi iken büyüme kuramları kalkınmış gelişmiş ekonomileri model olarak almaktadırlar. Bu nedenle büyüme süreci gerek gelişmiş gerekse az gelişmiş ülkeleri yakından ilgilendirmektedir (Han ve Kaya, 2002:2).

Büyümenin kaynağı ve özelliği büyüme teorileri çerçevesinde Tablo 1.2 üzerinde görülmektedir.

Tablo 1.2: Başlıca Büyüme Teorileri ve Özellikleri

Büyüme Teorisi	Büyümenin Kaynağı	Büyümenin Özelliği
Klasik Büyüme Teorileri Adam Smith (1776) David Ricardo (1817) T. R. Malthus (1799)	İşbölümü Artık değerın yatırımı dönüşmesi Artık değerın yatırımı dönüşmesi	Sınırlı büyüme Tarımda azalan verimler kanunu nedeniyle sınırlı büyüme Nüfus kanunu nedeniyle sınırlı büyüme
Karl Marx (1867)	Sermaye birikimi	Kapitalist süreçte kar oranlarının düşmesi nedeniyle sınırlı büyüme
J. A. Schumpeter (1911-1939)	Yenilikler demeti	Kararsız büyüme Kararsız denge
Post- Keynezyen Büyüme Modeli R. Harrod (1939) E. Domar (1946)	Tasarruf ve yatırımlar	Kararsız denge
Neoklasik Büyüme Modeli (Dışsal Büyüme Modeli) R. Solow (1956)	Nüfus ve teknolojik gelişme “dışsal”	Teknolojik gelişmenin yokluğu nedeniyle geçici büyüme
Roma Kulübü Modelleri Meadows (1972)	Doğal kaynaklar	Nüfus patlaması, çevre kirliliği ve enerji tüketimi nedeniyle sonlu büyüme
Yeni Büyüme Modelleri (İçsel Büyüme Modelleri) P. Romer (1986) R. Lucas (1998) R. Barro (1990) J. Greenwood (1990) B. Jovanovic (1990)	Fiziki sermaye, beşeri sermaye, teknoloji, kamu sermayesi, mali araçlar	Büyümenin içsel olması, devletin yenilenmesi, tarihsel geçmişin dikkate alınması
Sanayi Bölgeleri Modeli G. Becattini (1991)	Sınaf[i] ve mahalli örgütlenme şekli	Büyümenin bölgesel dengesizliğinin açıklanması

Kaynak: Metin Berber (2006); *İktisadi Büyüme ve Kalkınma* 3. Baskı, Derya Kitabevi, Trabzon, s. 52.

Tablo 1.2 klasik dönemden itibaren günümüze kadar oluşturulan büyüme teorilerini içermektedir. Klasik dönem öncesindeki büyüme analizleri arasında yer alan merkantilistler ve fizyokratlar büyümeyi değerli madenlere ve tarıma dayandırmışlardır. Ticari kapitalizm mantığından hareket eden Merkantilistler, 15. yy’ın ortalarından itibaren 300 yıllık dönemde büyümenin sağlanabilmesi için değerli maden miktarının arttırılması gerektiğini vurgulamışlar ve bu nedenle sanayi ve ticaret alanlarında uyguladıkları kurallara, ödemeler bilançosunun fazla vermesine ve uluslararası ilişkilerde kendi ülkesinin çıkarını kollayan temel politikalara önem vermişlerdir. Devletin gücü sahip olduğu değerli maden miktarı ile ölçülmüştür. 17. yy sonlarında sanayi kapitalizm sürecinde fizyokratlar ise tarım sektörünü

zenginliğin kaynağı olarak görmüşler ve devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkmışlardır (Berber, 2006:49-55).

1.2.1. Klasik Büyüme Teorileri

Ülkelerin yükselen bir gelir seviyesine ulaşmalarının yollarını ortaya koyan teoriler ilk olarak 18. yy'ın sonunda Adam Smith ile birlikte oluşmaya başlamıştır. Smith, ekonomik büyümeyi, sermaye birikimi, işbölümü ve uzmanlaşma, uluslar arası ticaret, nüfus artışı ve görünmez el mekanizmasına dayandırmaktadır (Berber, 2006:57). Malthus ise iktisadi büyüme ile nüfus artışı arasındaki etkileşim üzerinde durmaktadır. Malthus'a göre toplumsal iyileşme, bireysel, ailevi ölçeği içinde insan yaşamının iyileştirilmesi için üretimi artırmanın yolları, araçları, imkanları aranırken nüfus artışını azaltmanın yolları da birlikte ele alınmalıdır (Tezel, 2000:152). Ricardo'nun bölüşüm modelinde sermaye ve emek kullanımı ile gerçekleşen üretimi esas alınmaktadır. Ricardo üretim maliyetinin ücret ve kar olarak dağılımında kapitalistlerin kar haddinin azalmasıyla iktisadi büyümenin tıkanacağı ve durgunluk ile sonuçlanacağını belirtmektedir (Tezel, 2000:155-166).

Schumpeter, 1914 yılında yayınladığı “*İktisadi Gelişme Kuramı*” adlı kitabında yeni ürünler, yeni üretim ve dağıtım yöntemleri, yeni kurumlar, yeni örgütlenmeler gibi nüfus ve servette meydana gelen yalın bir büyüme sorununu aşan, yapısal, kültürel değişme boyutları ile iktisadi büyümeyi ilişkilendirmektedir (Tezel, 2000:18-19).

1.2.2. Post- Keynesyen Büyüme Modeli

Post- keynesyen büyüme modelleri arasında yer alan Harrod modeli, tasarruf planlarının daima gerçekleşeceğini ve fiili yatırımların (If), fiili tasarruflara (Sf) eşit olduğunu aşağıdaki denklikte belirtmektedir (Hiç, 1994:83-95).

$$I_t \equiv S_t \quad (1.2)$$

Gecikmesiz ve sabit bir hızlandıran katsayısını modelinde kullanan Harrod planlanan yatırımları (Ip) gelirdeki artışa bağlamaktadır. Şöyle ki;

$$I_p = g (Y_t - Y_{t-1}) \quad (1.3)$$

Burada g ; hızlandıran katsayısı gösterir. Yatırım kararları gelirdeki artışa bağlıdır.

Harrod, tüm ekonomi için müteşebbislerin ekonomik faaliyetlerin sonucu bakımından tatmin olacağı gelişme haddinden (G_w) bahsetmektedir. Tatmin edici büyüme haddi ($G_w = \Delta Y/Y$) adını verdiği bu kavramı cari büyüme haddi ile karşılaştırmıştır. Cari büyüme haddini ($G=\Delta Y/Y$) herhangi bir ünite zaman içinde toplam üretimin bir parçası olarak ifade edilen toplam üretim artışı olarak tanımlanmaktadır. Harrod'un temel eşitliği $G.C=s$ şeklinde olup burada s ; cari tasarruf oranını, C ; cari sermaye ihtiyacı veya hızlandıranı göstermektedir. Harrod büyüme sürecini cari büyüme haddinin tatmin edici büyüme haddine eşit olduğu durum olarak ifade etmektedir. Büyüme sürecinin istikrarsız olduğunu belirten Harrod denge büyüme haddinden sapmaların uzun süreli enflasyona ya da uzun süreli durgunluğa neden olacağını belirtmektedir. Ayrıca Harrod, nüfus artışının ve teknolojik gelişmenin imkan verdiği gelişme haddini doğal büyüme haddi olarak tanımlamaktadır (Peterson, 1994:515-524).

Domar, net yatırımın kapasite yaratma etkisini veri alarak ve zaman içinde tam istihdamın korunması koşulu ile gelirin ne oranda büyümesi gerektiği üzerinde durmaktadır (Peterson, 1994:496). Bu problemi sonuçlandırmak üzere kullanılan Domar Modeli ise; ortalama tasarruf meyli ile marjinal tasarruf meylinin birbirine eşit olduğu varsayımı ile hareket etmektedir. Bu eşitliği α ile simgelemektedir. Sermayenin ortalama potansiyel sosyal verimliliği ile sermayenin marjinal sosyal verimliliği de aynı şekilde birbirine eşittir. σ ile simgelenen bu eşitlik ise denge gelir büyüme hızı olarak ifade edilen $r.y$ nin hesaplanmasında kullanılmaktadır. Buna göre denge gelir büyüme hızı;

$$r.y = \alpha . \sigma \quad (1.4)$$

olarak hesaplanır. Domar, Büyüme Modelinde denge büyüme hızını boş kapasite yaratmayan gelir veya yatırım artış hızı olarak tanımlamaktadır (Hiç, 1994:71-82).

1.2.3. Neoklasik Büyüme Modeli

Neoklasik büyüme modeli ya da Solow modeli olarak bilinen bu modele göre; yatırım oranlarının farklılığı, nüfus artış hızı ve teknolojiadaki dışsal farklılıklar bir ülkede ekonomik büyümeyi sağlamaktadır. Dolayısıyla ülkelerin zenginliği yatırım oranlarının yüksekliği, nüfus artış hızının az olması ve bu etkilerle sermaye birikimi ile işgücü verimliliğindeki artışlarla ilişkilidir. Solow modeli, sermaye birikim eşitliği ile Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu içeren iki denklemlerle bilinmektedir. Sermaye (K), işgücü (L) ve çıktıyı (Y) içeren üretim fonksiyonu,

$$0 < \alpha < 1 \text{ olmak üzere, } Y = F(K, L) = K^\alpha \cdot L^{1-\alpha} \quad (1.5)$$

şeklinde gösterilmektedir. Burada α ; sermaye faktörünün çıktıya göre esnekliğini göstermektedir. Solow modelinin ölçeğe göre sabit getirili bir üretim fonksiyonu kullanması nedeniyle faktörlerin çıktı esneklikleri toplamı bire eşit olmaktadır.

Sermaye birikim denklemi ise sermaye stokundaki değişme ($\dot{K}$) şu şekilde ifade edilmektedir;

$$\dot{K} = s \cdot Y - d \cdot K \quad (1.6)$$

Burada, $s \cdot Y$; brüt yatırım miktarını, $d \cdot K$; üretim sürecinde meydana gelen aşınma ve yıpranmaları göstermektedir. Sermaye birikim denkleminde Y/K sabit oldukça K büyüme oranı sabit kalmaktadır. Teknolojik değişimin dışsal olduğunu kabul eden Solow, kalıcı ekonomik büyüme için gerekli gördüğü bu değişkeni (A) “işgücü artışı” ya da “Harrod-nötr” olarak tanımlamaktadır. Üretim fonksiyonuna A eklendiğinde eşitlik şöyle olmaktadır.

$$Y = F(K, AL) = K^\alpha \cdot (AL)^{1-\alpha} \quad (1.7)$$

A'nın sabit bir hızla (g) büyümekte olduğu varsayımıyla teknolojinin yer aldığı modelde; büyüme sonuçları üretim fonksiyonunun işçi başına çıktı değeri hesaplanarak bulunmaktadır. Böylelikle sermaye, çıktı, tüketim ve nüfusun sabit hızlarla büyüdüğü durum diğer bir ifadeyle dengeli büyüme süreci yakalanmaktadır. Teknolojinin yer aldığı model, kişi başına kalıcı büyümenin kaynağının teknolojik

gelişme olduğunu ortaya koymaktadır (Jones, 2003:20-35). Kalıcı büyümenin varlığından söz eden Solow'a göre dışsal olan teknolojik gelişme büyümeyi artırır. Sermayenin marjinal ürünündeki azalmayı ortadan kaldıran teknolojik gelişme uzun dönemde büyümeyi sağlamaktadır. Sermaye/teknoloji oranı ülkelerin durağan durum denge noktasına ulaşınca kadar hızla büyümektedir (Jones, 2003:40-41).

1.2.4. Yeni Büyüme Modelleri

Ekonomik büyümeyi gerçekleştiren faktörler, ekonominin verimli kapasite artışını sağlamasına göre Domar tarafından sekize ayrılmış ve devletin hangi alanda ön planda olması gerektiği vurgulanmıştır. Bunlar genel olarak şu şekilde sıralanabilir (Peterson, 1994:557);

1. İşgücünde meydana gelen artış (Çalışma saatlerinde meydana gelen artış),
2. Sağlık, eğitim ve işgücünün eğitiminde iyileşme,
3. Teknik bilgi ve uygulanmasını konu alan bilgi artışı,
4. İdarecilik alanında gelişmeler,
5. Sermaye birikimi ve sermayenin kalitesinde iyileşme,
6. Çıktının kompozisyonu, endüstriyel yapı ve rekabet gibi diğer ekonomik faktörlerde meydana gelen değişimler,
7. Yeni kaynakların keşfi ve daha etkin kullanımları,
8. İş yapmada davranışlar, gayret, tasarruf ve risk gibi genel faktörlerde meydana gelen değişimler.

Bu faktörlerden hangisinin devletin ilgi alanına girdiği hangilerinin ise piyasa güçlerine bırakılması konusunda belli bir formül bulunmamaktadır. Bununla birlikte eğitim, bilgi gelişmesi, yeni araştırma, kamu sağlığı ve doğal kaynaklar alanında devletin yoğunlaşması verimli kapasiteyi artıracığı düşüncesi ön plandadır.

Neoklasik büyüme modeline göre, kamu politikaları, devlet ve tasarruflar sadece kısa dönemde etkilidir. İktisat politikalarının uzun dönemli büyümeyi etkilemesi üzerine kurulan Yeni Büyüme Modelleri ya da diğer bir ifadeyle İçsel

Büyüme Modellerine göre ise bilgi, beşeri sermaye, Ar-Ge, teknolojik gelişmeler, finansal yenilikler, devletin yeni rolü ve piyasa yapıları gibi ekonomik büyümeyi etkileyen tüm faktörler sistemin kendi içerisinde (Berber, 2006:170).

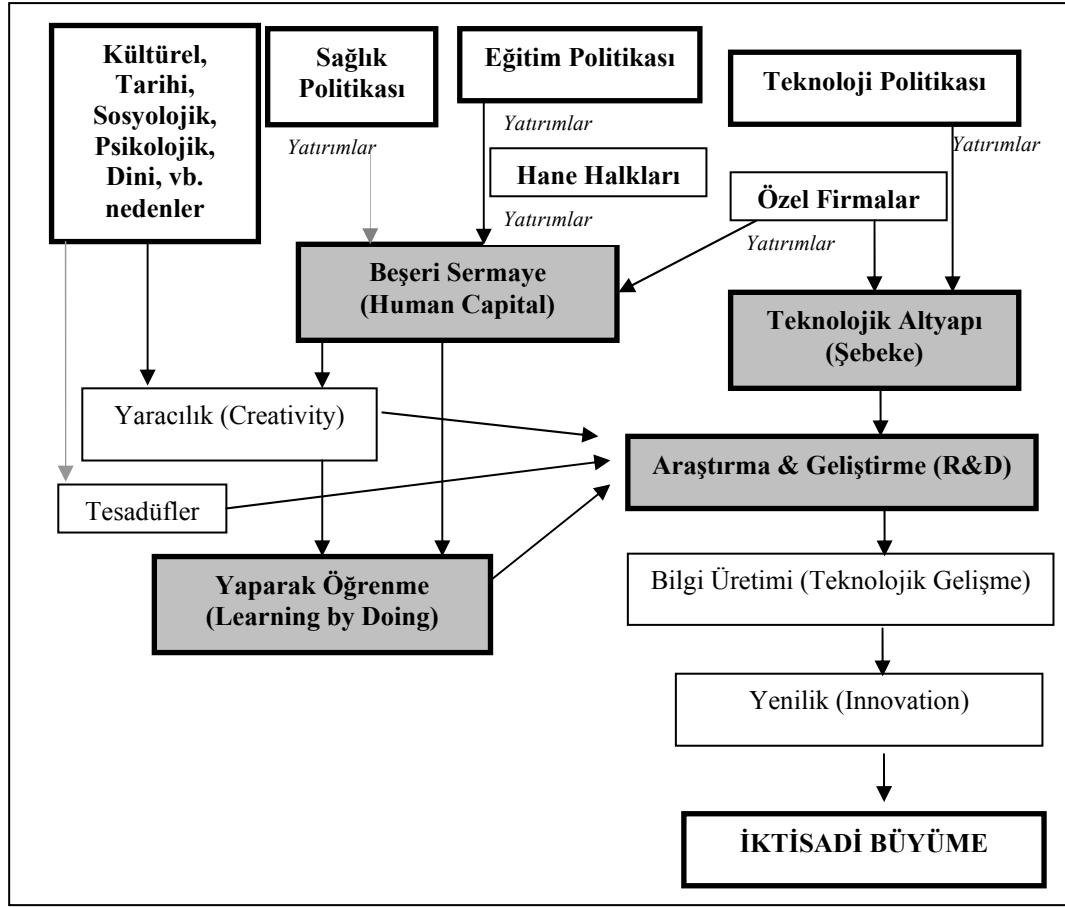
Solow modelinden türetilen ve dışsal teknolojik gelişmenin olmadığı varsayımından hareketle üretim fonksiyonunda α 'nın 1'e eşit olarak tanımlandığı $Y=AK$ şeklindeki model "AK" tipi model olarak adlandırılmaktadır. Bu modele göre ekonominin büyüme oranı yatırımın bir fonksiyonudur. Dolayısıyla hükümet politikaları ile artan yatırım harcamaları ekonominin büyüme oranını da sürekli biçimde artırmaktadır. İçsel büyümeyi sağlayan AK modeli kişi başına büyümenin sağlanabilmesi için teknoloji, nüfus gibi değişkenlerin dışsal etkisine gerek duyulmadığını da vurgulamaktadır (Jones, 2003:151-153).

Uzun dönemli ekonomik büyüme konusuna yaklaşan İçsel Büyüme Modelleri şu şekilde sıralanmaktadır (Berber, 2006:176);

1. Beşeri Sermaye Modeli (Lucas)
2. Bilgi Üretimi ve Taşmalar (Romer)
3. Kamu Politikası Modeli (Barro)
4. Ar-Ge Modeli

İçsel Büyüme Modelleri'nin ortaya çıkış sürecinde teknolojik bilgi üretimi konusu üzerinde önemle durulmuştur. Bu modellerde bilgi, kısmen ya da tamamen gizli bir kamusal mal olarak nitelendirilmiştir. Çünkü tüketiciler bilginin kullanımında birbirlerine rakip değildir ve kimse dışlanamamaktadır. Teknolojik dışsallıklar veya taşmaların derecesi içsel büyüme modellerinde çok önemlidir. Dışsallık söz konusu olduğunda, bilginin üretimini özel kesimin üslenmeyeceği ve piyasanın aksayacağı gerçeği göz önünde bulundurulmaktadır. Ayrıca teknolojik gelişme veya bilgi üretimi ile fiziki ve beşeri sermaye yatırımları arasındaki bağlantı ve etkileşim İçsel Büyüme Modellerinin dikkat çeken noktalarıdır. Bu bağlantı ve etkileşimler Şekil 1.3 üzerinde görülmektedir.

Şekil 1.3: Yeni Büyüme Modelleri Çerçevesinde İçsel Büyüme ve Belirleyicileri

Kaynak: Aykut Kibritçioğlu (1998); “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 53, Sayı:1-4, s.11

Şekil 1.3’de Yeni Büyüme Modelleri çerçevesinde İçsel Büyümenin belirleyicileri yer almaktadır. Eğitim, sağlık ve teknolojiye yapılan özel ve hane halkı yatırımların beşeri sermayeye katkıda bulunduğu görülmektedir. Beşeri sermayeye yapılan harcamaların yaratıcılık ve yaparak öğrenme aracılığı ile araştırma geliştirme faaliyetlerini artırması bilgi üretimini yenilik ile birlikte desteklemesi iktisadi büyümeyi sağlamaktadır. İçsel büyüme bilgi akışları uluslar arası mal akışları kadar önem taşımaktadır. Devletin yabancı dil öğrenimini, yurt dışında eğitim ve araştırmayı, yabancı sermaye girişini teşvik etmesi; vergi, göç ve vize politikalarında uyumlaştırmanın önem taşıması; yurt içi ve yurt dışı iletişim ağlarının gelişmesi, girişimcilerin ihtiyaç duydukları bilgiye ulaşmalarına katkı sağlanması; patent ve mülkiyet haklarının korunması gibi faktörler ekonomik büyümeye olumlu katkılar sağlamaktadır (Demir, 2002:8).

Romer (1986:1003-1004), Bilgi Üretimi ve Taşmalar Modelinde büyümeyi, dışsallıklar, üretimin artan getirisi ve yeni bilgi üretiminin azalan getirisi ile açıklamaktadır. Romer modeli kar güdüsüyle hareket eden araştırmacıların yeni yaratıcı fikir arayışına girmelerini içeren bir model olup, teknolojik ilerleme içselleştirilmektedir. Dünyadaki tüm gelişmiş ülkelerin bir bütün olarak ele alındığı bu modelde, teknolojik gelişme, dünyanın gelişmiş bölgelerindeki Ar-Ge faaliyetleriyle ilerlemektedir. Bu model şöyle gösterilebilir;

$$Y = K^{\alpha} (AL_Y)^{1-\alpha}, \quad 0 < \alpha < 1 \quad (1.8)$$

Burada; A; yaratıcı fikir stokunu, α ; sermaye faktörünün çıktıya göre esnekliğini K; sermaye stokunu, L; emek ve Y'de üretimi göstermektedir. Fikir soku A'nın veri bir zamanda üretilen yeni yaratıcı fikir sayısı olarak yorumlandığı basit modelinde ise yeni yaratıcı fikirler üretmek için uğraşan kişilerin sayısı (L_A), yeni yaratıcı fikir üretme oranıyla (δ) çarpımına eşitlenmektedir. Bu eşitlik şöyledir;

$$A = \delta \cdot L_A \quad (1.9)$$

Bu durumda ekonominin karşılaştığı kaynak kısıtı $L_A + L_Y = L$ olmaktadır. Yeni yaratıcı fikir üretme oranı sabit kabul edildiğinde bu oran şimdiye kadar keşfedilmiş olan yaratıcı fikir stokuna bağlı olmaktadır. Bu durumda δ , A'nın bir fonksiyonu olmaktadır. Ancak en kolay yaratıcı fikirlerin önce bulunması yeni yaratıcı fikirlerin oluşmasını güçleştirdiğinden azalan bir fonksiyonu olarak kabul edilmektedir.

Yaratıcı fikir üretme fonksiyonu ise δ ve Θ sabit, $0 < \chi < 1$ arasında bir değer olarak kabul edildiğinde şu şekilde gösterilebilir;

$$A = \delta L_A^{\chi} A^{\Theta} \quad (1.10)$$

$\Theta > 0$ ise yaratıcı fikir stoku arttıkça araştırmacıların üretkenliği artar. $\Theta < 0$ ise, yaratıcı fikir stok artışıyla araştırmacıların üretkenliği de buna bağlı olarak azalır. Büyüme sürecinin oluşmasını sağlamak için, yeni yaratıcı fikir miktarının artırılması gerekmektedir. Nüfusun artışıyla araştırmacı sayısının artmasına bağlı bir durumdur (Jones, 2003:90-99).

Beşeri sermaye modeli Lucas (1988) tarafından piyasa şartlarının geçerli olduğu ve parasal faktörlerin etkili olmadığı bir ekonomi için oluşturulmaktadır. Beşeri sermaye (h) bireylerin genel beceri düzeyi olarak nitelendirilmiştir. Bu şekilde $h(t)$ beşeri sermayesine sahip bir işgücünün üretkenliği, her bir $\frac{1}{2}$ $h(t)$ beşeri sermayeye sahip iki işgücünün üretkenliğine eşittir (Lucas, 1988:17). Beşeri sermaye teorisi, belli bir süreç içerisinde bireyin üretkenliğini ya da $h(t)$ düzeyini etkileyen faaliyetler arasında nasıl bir tercih yaptığı noktasına odaklanır. Beşeri sermayenin modele dahil edilmesi ile cari üretim düzeyi değişirken, beşeri sermaye üretimi yeniden değerlendirmeye alınır. Lucas modellemesini buna göre şu şekilde oluşturmuştur;

$$Y = F(K, N^e) \quad (1.11)$$

Burada ekonomideki çıktı düzeyi (Y), fiziki sermaye (K) ve etkin emek (N^e) arzı tarafından belirlenmektedir. Etkin emek arzı (N^e) ise bir ekonomideki ortalama (h) yetenek düzeyindeki (N) adet işçinin (u) kadar zamanını cari üretime harcamasıyla belirlenir. Bu şekilde çıktı düzeyi;

$$Y = F(K, uhN) \quad (1.12)$$

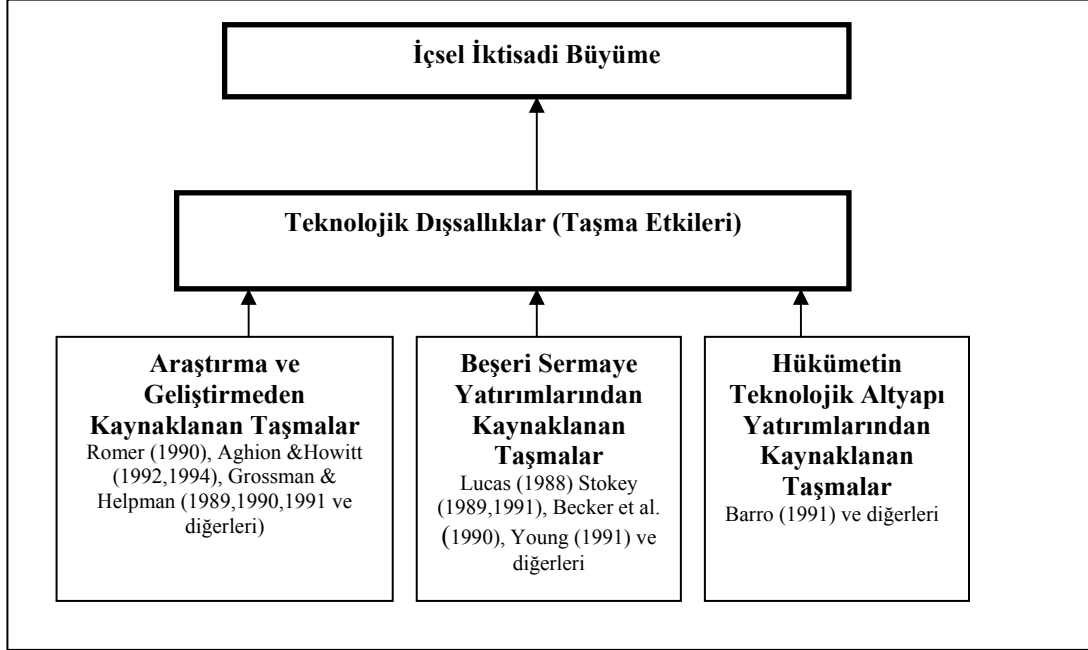
olmaktadır. Bu fonksiyona göre, çalışılan süre (u) ve işçilerin ortalama yetenek düzeyi (h) arttıkça çıktı düzeyi artmaktadır. Beşeri sermaye birikimi çalışmadan arta kalan zaman (1-u) ile ilişkilendirildiğinde;

$$\dot{h}(t) = h(t) \cdot \delta \cdot [1-u(t)] \quad (1.13)$$

olmaktadır. Fonksiyondaki $u(t)=1$ olması durumunda zamanın tamamı mevcut üretimi yerine getirmek için harcanmakta ve dolayısıyla işçilerin yeteneklerini geliştirmeye vakit kalmamaktadır. Böylelikle, beşeri sermaye birikimi sıfıra eşitlenmektedir. $u(t)=0$ olduğu durumda ise zamanın tamamı yetenekleri geliştirmek için kullanılmaktadır. Beşeri sermaye birikimi bu durumda maksimum olmaktadır. Bu iki durum arasında mevcut yetenek düzeyinde azalan getiri durumunun olmayacağı kabul edilmektedir (Lucas, 1988:17-19).

İçsel iktisadi büyüme teknolojik dışsallık yaratması açısından Şekil 1.4’de görülmektedir.

Şekil 1.4: Teknolojik Dışsallıkların Kaynaklarına Göre Büyüme Modelleri

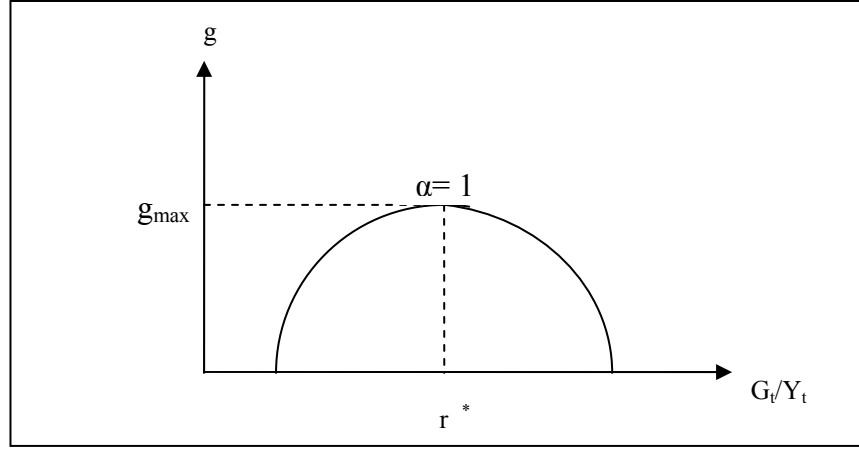

Kaynak: Aykut Kibritçioğlu (1998); “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 53, Sayı:1-4, s. 12.

Şekil 1.4’de teknolojik dışsallıkların içsel büyümeyi sağladığı görülmektedir. Buna göre araştırma ve geliştirmeden kaynaklanan taşmalar, beşeri sermaye yatırımlarından kaynaklanan taşmalar ve hükümetin teknolojik altyapı yatırımlarından kaynaklanan taşmalar büyümeye etki etmektedir.

Hükümetin alt yapı yatırımlarından kaynaklanan taşmalarını inceleyen Barro (1991a) kamu harcamalarının milli gelirdeki payı ile kişi başına milli gelir büyüme oranı arasında içsel bir bağlantı kurmuş ve uzun dönemli içsel büyümenin kamu harcamaları ve vergi oranları gibi mali etkilerden kaynaklandığı ifade etmiştir. Şekil 1.5 üzerinde bu ilişki görülmektedir.

Şekil 1.5: İçsel Büyüme Modellerinde Kamu Harcamaları Politikası

Kaynak: Robert J. Barro (1991a); “Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth,” *NBER Working Papers*, No:2588, s.11a.

Şekil 1.5’de, G_t ; t dönemindeki kamu harcamalarını, Y_t ; t dönemindeki milli geliri, g ; büyüme oranını, α ; kamu sermaye stokunun verimlilik etkinliğini göstermektedir. Şekil 1.5’de Barro (1991a:12); ekonomik büyüme oranı ve tasarruf oranının başlangıçta kamu harcamalarının milli gelir içerisindeki oranı ile birlikte artacağını belli bir zirve noktasından sonra azalacağını savunmaktadır. Bu zirve noktasının ise kamu sermaye stoku harcamalarının verimliliğinin 1’e eşitlendiği düzeyde olduğunu, bunun üzerindeki harcamaların etkisinin ise büyüme haddini olumsuz etkilediğini belirtmektedir. Optimum seviyenin altında veya üstündeki kamu sermaye stoku, uzun dönem büyümeyi azaltmaktadır. Bu nedenle kamu harcamalarının hangi tür mal ve hizmet için yapıldığı ve hacmi büyük önem taşımaktadır. Barro (1991a:7); büyümenin kamu hizmetlerine (altyapı, eğitim gibi) olan talebi arttırdığını belirtmektedir.

Barro (1991b); bir diğer çalışmasında 1960-1985 döneminde yatay kesit verilerini kullanarak en küçük kareler (EKK) yöntemiyle 98 ülkeyi ele almıştır. Çalışmasında özel yatırımların ve kişi başına düşen gelirin kamu tüketim harcamalarının GSYİH içerisindeki payında meydana gelen artıştan olumsuz etkilendiğini yani dışlama etkisinin ortaya çıktığı sonucuna ulaşmıştır. Barro (1991b), gelir seviyesi düşük ülkelerin, gelir seviyesi yüksek ülkelerin standartlarını yakalayabilmeleri için yapmaları gerekenin, kamu harcamaları içerisinde beşeri sermayeye ayrılan payı arttırmak olduğunu savunmaktadır. Ayrıca Barro ile birlikte

anılan kamu politikası modeline göre, devlete üç önemli görev düşmektedir. Bunların ilki, üretken sektörlerdeki girdiler için tamamlayıcı niteliği olan mal ve hizmet üretmek, diğeri eğitin alanındaki yatırımları artırmak ve üçüncüsü araştırma ve geliştirme sektörüne sağlanacak teşviklerle bilginin üretimini ve yayılmasını sağlamak olarak sıralanmaktadır (Berber, 2006:183).

1.3. Wagner Kanunu

Wagner Kanunu'nu ortaya atan Adolph Wagner, 1872 yılında kurulan Sosyal Politika Derneği'nin üyelerinden ve Alman Ekonomik Birliği'nin seleflerinden biri olarak bilinmektedir. Ayrıca ekonomi üzerine yayınlanan eserlerinin yanı sıra sosyal politika konularına da eğilmiş ve politik konulara da çalışmalarında yer vermiştir. Bu nedenle refah ekonomisti ve refah politikacısı olarak da bilinmektedir (Biehl, 1998:106). İktisatın yanı sıra ilk kez mali iktisatın varlığını ortaya koyan Wagner “*Maliye İlmi Tratesi*” adlı eserinde de kamusal faaliyetlerin özellikle devlet faaliyetlerinin artış kanunundan bahsetmiştir (Nadaroğlu, 1998:142-143).

Alman ekonomisinin gelişiminde Wagner ve dönemin ekonomistleri, devletin rolünün çok önemli olduğu üzerinde durmuşlardır (Biehl, 1998:102). Sosyal güvenlik sistemi uygulaması 1880'lerde uygunluk ve fayda sağlaması açısından yetersiz kalmasına karşın ilk Almanya'da başlatılmıştır. Bu sayede 19. yüzyılın sonuna kadar modern sosyal güvenlik konseptinin alt yapısının hazır olduğu savunulmaktadır (Tanzi ve Schuknecht, 2000:5).

1.3.1. Wagner Kanunu ve Kamu Hizmetlerine Bakış

Wagner Kanunu'nu yorumlayan Musgrave (1969:78); söz konusu kanunu Engel Kanunuyla ilişkilendirerek kamu harcamaları talebinin gelir esnekliğini açıklamaktadır. Buna göre tüketici harcamaları içerisinde kişilerin giyecek, barınma, giyim gibi özel ihtiyaçlarının payı gelir yükseldikçe azalmaktadır. Eğitim, sağlık güvencesi, güvenlik ve diğer kamusal malların payının milli gelir arttıkça arttığı vurgulanmaktadır. Wagner Kanununa göre, kamu harcamalarındaki artış oranı milli gelirdeki artış oranından daha fazladır. Bu durumu Bairam (1995:342), 1.14 deki eşitlik yardımıyla belirtmektedir.

$$G_t = AY_t^\beta, \quad \varepsilon_t = \beta \quad (1.14)$$

Eşitlik 1.14’de, $G_{t;t}$ dönemindeki toplam kamu harcamalarını, $Y_{t;t}$ dönemindeki milli gelir ya da gayrisafi yurtiçi hasılayı ifade etmektedir. Bu denklemde Wagner Kanunu’nun geçerliliği t dönemindeki gelir esnekliğini veren ε_t ve sabit β ifade edilen $\beta > 1$ şartına bağlıdır. Buna göre kamu tarafından sunulan eğitim, kültür ve sağlık gibi sosyal refahı artıran hizmetlerin talebi gelire bağlı olarak artmaktadır. Kamu malları lüks mallar olarak değerlendirilmektedir (Abizadeh, 1986:15).

1.3.2. Wagner Kanunu ve Devlete Bakış

Wagner; kamu malları, yerelleşme, düzenlemeler, sanayileşme, kentleşme, sosyal maliyet, ekolojik değerler ve grup davranışlarının sosyolojik teorisi gibi kavramları içine alan bir yapı içerisinde devletin yerini ve etkinliğini ifade etmeye çalışmıştır (Biehl, 1998:104).

Wagner, göz önünde bulundurduğu mevcut şartların devlet faaliyetlerinin artışı şu şekilde belirtmektedir (Biehl, 1998:102);

“Gözlemler, tarihsel ve istatistiksel olarak kanıtlandığı üzere, sırasıyla ekonomik ve kültürel gelişim ile birlikte devletin iki temel amacının etkisi altında kalan bu gelişim ile birlikte kamunun genişleme eğilimi içinde olduğunu göstermektedir. Bu genişleme öylesi düzenli bir biçimde ortaya çıkmaktadır ve kökleri içsel nedenlere ve mevcut koşullara o kadar açıkça dayandırılabilir ki, özellikle bu terimin sosyo-ekonomik olgular alanında yer aldığı anlayışla devlet aktivitelerinde kamunun artan bir genişlemesi kanunundan söz edilebilir.”

Wagner; gözlemlerinin sonucunda kamu harcamalarındaki bu artışın bir kanun olarak değerlendirilebileceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda Wagner, devletin görevlerini üçe ayırmıştır. Bunlardan ilki; iç ve dış güvenliğin korunması, düzenin korunması ve adaletin sağlanması iken ikincisi; piyasaya girip doğrudan piyasada üretilen malların üretimine ortak olmaktır. Üçüncü tip görevi ise; banka, posta, bankacılık gibi hizmetleri yerine getirmektir (Peacock ve Wiseman, 1967:18).

Wagner, sanayileşme ile birlikte devlet faaliyetlerinin artmasını bazı sebeplere bağlamıştır. Bunlardan birincisi, özel kuruluşların büyük miktarlardaki sermayeyi kamu kurumları kadar etkili bir şekilde kontrol altına alamamaları iken ikincisi, özel

girişimcilerin ticari dalgalanmalar sırasında sermayeyi yanlış yönlendirerek; etkin olmayan alanlarda ekonomide spekülasyonların oluşmasına neden olması ile birlikte ticari dalgalanmaları daha da artırmasıdır. Böylelikle, sanayileşmenin getirdiği avantajlar olarak görülen teknik alanda ilerlemeler kamu kurumlarını özel kuruluşlara alternatif yapmaktadır (Peacock ve Wiseman, 1967:18).

Wagner'in devlet faaliyetlerinin artmasına gerekçe olarak gösterdiği tüm bu nedenlere karşın, özel sektörün söz konusu faaliyetleri gerçekleştirebilmesinin mümkün olmadığını öne sürmesi bu hizmetlerin devlet tarafından karşılanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle devletin daha çok iktisadi faaliyetlere katılması özel kesimle kamu kesiminin ekonominin bütünü içerisinde oranını değiştirecektir ki bu durum, Wagner'e göre sosyalist ekonomiye doğru doğal bir gidişin göstergesi kabul edilmektedir (Nadaroğlu, 1998:143).

1.3.3. Wagner Kanunu ve Vergilendirmeye Bakış

Wagner; ekonomik kalkınma ve sonrasındaki gelişmeler neticesinde kamu harcamaları ile birlikte vergilendirmenin de artacağını ifade etmektedir. Çünkü devletin kanun yapma ve yönetime ilişkin önlemleri almada rolünün artması, aynı zamanda finansal açıdan da sorumluluklarını artıracaktır (Biehl, 1998:104).

Vergilendirme üzerindeki görüşlerini ifade eden Wagner'e göre nisbi vergi tarifi uygulanmalıdır. Vergilendirmede eşitlik ilkesini savunan Wagner, vergilendirme konusunu ve vergi yükünün dağılımını, bütçenin harcamalar bölümünden bağımsız olarak ele almıştır. Vergi yükünün dağılımı konusunu kamu maliyesinin bir sorunu olarak görürken, harcamalarla ilgili problemleri genel ekonominin çözümlemesi gereken bir sorun olarak görmektedir. Ayrıca vergileme sorunlarını sosyal refah açısından ele almıştır. Vergilemenin mali ilkesi, cari gelir dağılımının uygun olduğu varsayımına dayanmaktadır. Buna göre vergilemede ülke, gelir dağılımının mevcut durumunu bozmamaktadır (Musgrave, 1958:138).

1.3.4. Wagner Kanunu Çerçevesinde Oluşturulan Modeller

Kapelluck (2001:31), Wagner'in orijinal çalışmasında kamu harcamalarındaki artış ile ifade edilmek istenenin yeterince açık olmadığını belirtmekte ve bunun

gerekçesi olarak da kamu harcamalarındaki artış ile kastedilenin kamu harcamaları miktarındaki artış mı, toplam kamu harcamalarının GSMH içerisindeki artış oranı mı, yoksa kamu sektörünün toplam ekonomi içerisindeki oranı mı olduğunun belirgin olmamasını göstermektedir. Bu nedenle Wagner'in görüşlerinden hareketle birçok model oluşturulmuştur. Bunlardan ampirik çalışmalarda kullanılan başlıca modeller şunlardır (Abizadeh, 1986:21);

- 1) Peacock ve Wiseman Modeli (1961)
- 2) Goffman - Mahar Modeli (1971)
- 3) Musgrave Modeli (1969)
- 4) Gupta (1967) ve Michas Modeli (1975)
- 5) Peacock ve Wiseman'ın Geliştirilmiş (Share) Modeli (1980)

Wagner Kanunundan türeyen bu modeller sırasıyla aşağıda açıklanmaktadır.

1.3.4.1. Peacock ve Wiseman Modeli

Peacock ve Wiseman kamu harcamalarının artışının nedenlerini daha farklı açıklamakla beraber Wagner'in kamu harcamalarının artışı yasasını kabul etmektedir. Bu bağlamda, kamu harcamalarındaki artışın GSMH ile olan ilişkisini açıklayabilmek için aşağıdaki modelden yararlanılmaktadır.

$$KH = f (GSMH) \quad (1.15)$$

Burada; KH: Kamu Harcamaları, GSMH: Gayri Safi Milli Hasılayı göstermektedir. Peacock ve Wiseman kamu harcamalarının analizini yaparken başlıca şu varsayımlardan yola çıkmaktadır (Henrekson, 1993:53);

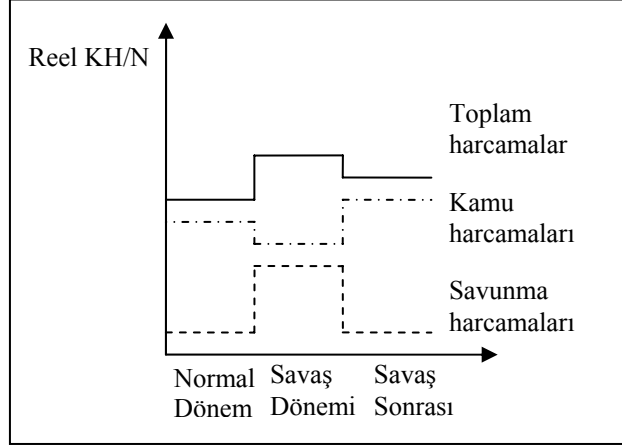
- Devlet, mevcut kaynakları kullanırken her zaman rasyonel davranmaktadır,
- Devlet her zaman toplumun isteklerine karşı duyarlı hareket etmektedir,
- Vergi mükellefleri yüksek vergi oranlarını benimsemekte zorlanmaktadır.

Peacock ve Wiseman bu varsayımlardan hareketle de literatürde sıçrama tezi olarak bilinen kendi hipotezlerini ileri sürmüştür. Henrekson (1993:58), Peacock ve Wiseman hipotezini dört versiyona ayırarak ele almaktadır. Bunlar;

- **Güçlü versiyon:** Güçlü versiyona göre, kişi başına düşen toplam reel kamu harcamaları, savaşlar gibi sosyal bunalımların yaşandığı dönemlerde özellikle savunma harcamalarının artmasıyla birlikte basamak şeklinde artmaktadır. Ancak savaş sonrası dönemde, savunma harcamaları normal dönemdeki seviyesine geri dönerken savaş döneminde azalan diğer kamu harcamaları böylelikle normal dönemdeki düzeyinden daha fazla artmaktadır.
- **Yarı güçlü versiyon:** Yarı güçlü versiyona göre, GSMH artışı ile birlikte kamu harcamaları payı diğer bir ifadeyle kamu büyüklüğü savaş döneminde savunma harcamalarının artışıyla birlikte artmaktadır. Normal dönemde azalan savunma harcamalarına karşın kamu büyüklüğü diğer kamu harcamalarının artması nedeniyle artmaktadır.
- **Zayıf versiyon:** Zayıf versiyonuna göre de aynı gelişmeler olurken diğerlerinden farklı olarak kamu harcamalarının GSMH içerisindeki payı normal dönemde de artış göstermektedir. Normal döneme geçildiğinde ise savunma harcamaları eski düzeyine gelirken artış eğilimi göstermemektedir. Ancak toplam kamu harcamaları artış eğilimini normal dönemde sürdürmektedir.
- **Şekilsiz (amorphous) versiyon:** Şekilsiz versiyona göre ise, kişi başına düşen kamu harcamaları veya kamu harcamalarının GSMH içerisindeki payı, normal dönem, savaş dönemi, savaş sonrası dönemde aynı değişimi göstermektedir.

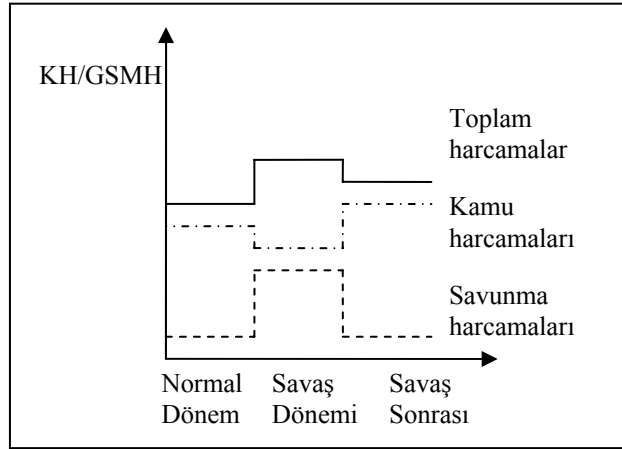
Yukarıda ele alınan kamu harcamalarına ilişkin bu dört versiyon Şekil 1.6a, 1.6b ve 1.6c yardımıyla aşağıda şematize edilmiştir.

Şekil 1.6a: Peacock ve Wiseman Hipotezinin Güçlü Versiyonu

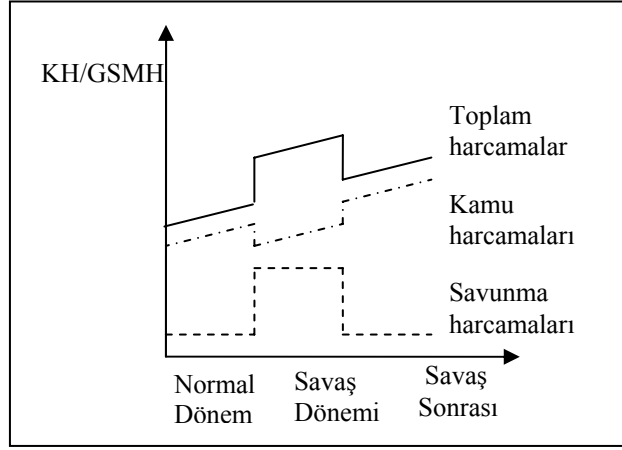
Kaynak: Magnus Henrekson (1993); "The Peacock Wiseman Hypothesis," *The Growth of The Public Sector Theories and İnternational Evidence*, (Der.: Norman Gemmell), Edward Elgar, s.58.

Şekil 1.6b: Peacock ve Wiseman Hipotezinin Yarı- Güçlü Versiyonu

Kaynak: Magnus Henrekson (1993); "The Peacock Wiseman Hypothesis," *The Growth of The Public Sector Theories and İnternational Evidence*, (Der.: Norman Gemmell), Edward Elgar, s.58.

Şekil 1.6c: Peacock ve Wiseman Hipotezinin Zayıf Versiyonu

Kaynak: Magnus Henrekson (1993); "The Peacock Wiseman Hypothesis," *The Growth of The Public Sector Theories and International Evidence*, (Der.:Norman Gemmell), Edward Elgar, s.58.

Şekil 1.6a, 1.6b ve 1.6c’de Peacock ve Wiseman hipotezinin çeşitli versiyonları ele alınmaktadır ve savaş gibi olağanüstü dönemin bitiminde savunma harcamalarının azalarak eski düzeyine gelmesine karşın, kamu harcamalarının toplamda azalmadığına vurgu yapılarak artık yeni bir dengenin oluştuğu ifade edilmekte ve bu durumun özellikle vergi mükelleflerinin artan vergilere kayıtsız kalmalarına bağlanmaktadır.

1.3.4.2. Goffman Modeli

Goffman ve Mahar’da ekonomik kalkınma ve gelişmenin, kamu sektörü hizmetlerini artırdığı sonucunu kabul etmektedir. Goffman Wagner Kanunu şu şekilde yorum getirmiştir (Bennett ve Johnson, 1980);

“Ekonomik kalkınma ve gelişme deneyimleri içinde olan bir ülkede, kamu kesiminin faaliyetlerinde bir artış görülmek zorundadır ve kamu harcamaları yapılırken bu artış oranı kişi başına üretimde meydana gelen artış oranından büyük olacaktır.”

Ayrıca, Goffman ve Mahar, milli gelirin yanı sıra nüfus ve fiyat değişimlerinin de kamu harcamalarını açıklamada dikkate alınması gereken değişkenler olduğunu vurgulamaktadır (Taşseven, 2000:11). Bunun gerekçesi olarak da savunma ve askeri harcamalar gibi kamu harcamalarının nüfusla değişmezken; sağlık, eğitim gibi

harcamaların nüfusun artışıyla pozitif ilişki içerisinde olmasını göstermektedir (Taşseven, 2000:11). Goffman ve Mahar kişi başı GSMH değişkenin kullandığı modeli şu şekilde formüle edilmektedir;

$$KH = f(GSMH/N) \quad (1.16)$$

Burada; N; Nüfusu göstermektedir. Goffman ve Mahar'ın modeline göre; kamu harcamalarının kişi başına gelir esnekliği birimden büyük ise Wagner kanunu geçerli olmaktadır (Taşseven, 2000:11).

1.3.4.3. Musgrave Modeli

Ekonominin gelişme sürecine bağlı olarak kamu sektörünün rolünün değiştiğini vurgulayan Musgrave bu değişimin özellikle eğitim ve sağlık harcamaları ile diğer sosyal harcamalar lehine olduğunu belirtmiştir (Gemmell, 1993:107).

Musgrave kalkınmanın göstergesi olarak kişi başına geliri modelinde kullanmış ve kamu ve özel sektör arasında kaynakların kullanımında verimliliğin baz alındığını varsaymıştır. Çünkü özel mallar belirlenirken yoğun olarak içsel faydası dikkate alınırken; kamu mallarında dışsal faydası yoğun mallar dikkate alınmaktadır (Gemmell, 1993:107).

Buna göre Musgrave modeli;

$$KH/GSMH = f(GSMH/N) \quad (1.17)$$

olarak ifade edilmektedir.

Wagner Kanunun geçerli olabilmesi için milli gelir içerisinde kamu harcamalarının payının, kişi başına milli gelire olan esnekliğinin sıfırdan büyük olması gerekmektedir.

1.3.4.4. Gupta ve Michas Modeli

Gupta, Peacock Wiseman hipotezini istatistiksel olarak ilk kez test etmiş biri olarak aynı zamanda Peacock'un öğrencisidir. Çalışmasının sonunda hipotezi tekrar yorumlayan Gupta, sosyal gelişmenin sonrasında kamu harcamalarındaki değişim

oranını modeline ilave etmiştir. Kamu harcamalarının yapısındaki değişimleri içeren şekliyle 1967 yılında hipotez genişletilmiştir (Henrekson, 1993:57).

Michas, Wagner kanununda tek bir formül kullanmanın, Wagner Kanunu sonuçlarına ulaşırken esnekliğin ölçümünde ya da verilerin doğru olarak saptanmasında yanlışlık varsa meydana gelebilecek karışıklıkları çözmede kolaylık sağlayacağını vurgulamaktadır. Gupta ve Michas Modeli şu şekilde formüle edilmektedir (Taşseven, 2000:12);

$$\text{Log (KH/N)} = f (\text{GSMH/N}) \quad (1.18)$$

Burada; Log; değişkenin logaritmasının alındığını göstermektedir. Kişi başına düşen kamu harcamalarının kişi başına düşen GSMH'ya göre esnekliğinin birimden büyük olması Wagner Kanununu doğrulamaktadır.

1.3.4.5. Peacock ve Wiseman'ın Geliştirilmiş (Share) Modeli

Peacock- Wiseman modeli'ne göre kamu harcamaları gayrisafi milli hasılanın bir fonksiyonu iken Mann tarafından 1980 yılında geliştirilen bu modelde, gayrisafi milli hasıla içerisinde kamu harcamaları gayrisafi milli hasılanın bir fonksiyonudur. Buna göre; Peacock ve Wiseman'ın geliştirilmiş modeli şu şekilde ifade edilmektedir (Taşseven, 2000:12).

$$\text{KH/GSMH} = f (\text{GSMH}) \quad (1.19)$$

Bu versiyona göre, kamu harcamalarının GSMH içerisindeki payının, reel gayrisafi milli hasıla esnekliğinin sıfırdan büyük olması Wagner Kanununu geçerli kılmaktadır.

1.3.4.6. Geliştirilen Diğer Modeller

Wagner Kanunu test üzere yapılan çalışmalarda daha sonra kullanılmaya başlayan çeşitli modellerde bulunmaktadır. Bu modeller Peacock ve Scott² (2000:1-17) tarafından düzenlenen bu modeller şu şekilde gösterilebilir;

² Ayrıca literatürde kullanılan modellerin metodolojik eleştirisi için bkz. Peacock ve Scott (2000).

1. $KH = f(\Delta \text{ GSMH})$
2. $KH/N = f(\Delta (\text{GSMH}/N))$
3. $KH = A \cdot \text{GSMH}^\beta$
4. $[KH-1]^\lambda = \alpha + \beta [\text{GSMH}^\lambda - 1] / \lambda$
5. $\ln KH = a + b \ln \text{GSMH} + (1-b) \ln N$
6. $\ln (KH/\text{GSMH}) = \alpha + \beta \ln \text{GSMH} + (1-\beta) \ln N$

Burada; λ , α , β , a ve b kullanılan parametreleri simgelemektedir. Bu farklı formülasyonlar toplam verilerin yanı sıra hem oransal verileri hem de *per capita* (kişi başına) verileri kullanmamızı olanaklı kılmaktadır.

1.3.5. Wagner Kanununa Yöneltilen Eleştiriler

Wagner'in, bu kanunu ortaya koyarken iki önemli faktörün etkisi altında kaldığı görülmektedir. Birinci etki; ele alınan dönem itibarıyla buhar makinelerinin icat edilmesi ve sanayileşme sürecinin başlarında olunmasıdır. İncelenen ülkeler açısından bakıldığında sanayileşme aşamasında olmaları diğer ülkelerin de ekonomik anlamda daha üstün olmadıkları bilinmektedir. Dolayısıyla ülkeler bazında yapılan ampirik çalışmalarda gelişmekte olan ülkelerin küreselleşme sürecinde uluslar arası alanda karşılaştırmalı olarak kendilerinden üstün olduğu birçok ülkeye karşın sanayileşme sürecini tamamlamaya çalıştıkları dikkate alınmalıdır. İkinci etki ise; Wagner'in bulunduğu tarihçi okulun etkisi altında kalmasıdır (Önder, 1974:21). Wagner'in görüşlerinin bütün ülkelerde geçerli olabileceğini söylemek için ülkelerin içerisinde bulundukları dünya ekonomisinin dış etkileri ve iç şartların göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Wagner Kanunu'na yönelik geliştirilen eleştirilerden bir diğeri ise, bir ülkede kişi başına düşen gelirdeki artış kadar harcama oranının artacağı ve zaman içinde artan bir oranın belli bir andaki yüksek bir orandan oldukça farklı olacağı iddiasına yöneltmiştir. Buna göre; bir dönemde A ülkesinde ortalama kişi başına gelir düzeyi, B ülkesinden daha fazla olduğu için, A ülkesinin B ülkesine oranla milli gelir

içerisinde daha fazla kamu harcaması yapmış olmasını beklemek yanıltıcı olmaktadır (Bennett ve Johnson, 1980:6).

Wagner, kamu sektörünün genişlemesinin bir sınırı olması gerektiğini vurgulamaktadır (Gemmell, 1993:105);

“...kalıcı olarak aşılamayan ulusal gelir ve kamu harcamaları arasında bir oran vardır. Bu kişinin çeşitli harcamalarını giderebilmesi için mevcut gelirinde bir denge olması gerektiği kuralını doğrular. Yani, devletin mali yükümlülükleri vergi adı altında hane halkının özel bütçesinde meydana gelen harcamalarından karşılanır.”

Ancak bu sınırın ne olması gerektiğini açıkça ifade edilmediği içinde eleştirilmiştir. Wagner, kamu hizmetleri kesimi ile kamu işletmelerinin harcamalarını kamu harcaması olarak değerlendirmiştir. Ancak kamu işletmeleri devletin piyasa için yaptığı kamu üretimi olması nedeniyle kamu hizmetlerine yapılan harcamaların dışında kalmaktadır (Bulutoğlu, 2004:197).

Wagner Kanunu’na göre ekonomik kaynakların özel sektörden daha çok kamu sektörüne ayrılması gerekmektedir. İnsanların demokratik bir toplumda devletin fonksiyonlarını gerekli olan ve olmayan olarak sınıflandırmaktadır. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında Wagner Kanunu ekonomistler ve maliyeciler tarafından eleştiri almıştır (Peterson, 1994:260).

Wagner, sanayileşme sonrasında kamu hizmetlerinin artmasının neden gerekli olduğu üzerinde durmamıştır. Bununla birlikte devletin büyümesinin sonuçlarının neler olabileceği kamu ekonomisinin rolü ve fonksiyonlarının genişlemesinin etkilerinin neler olabileceği Wagner’in düşünceleri ışığında yanıtlanamamaktadır. Wagner Kanunu’nun ileri sürüldüğü yıllar, sanayileşmenin yoğun yaşandığı yıllar olup, sanayileşme sonrası kamu harcamalarındaki artışın devam edip etmeyeceği ayrıca dikkate alınması gereken bir konu olarak görülmektedir.

2. SANAYİLEŞMİŞ BAZI ÜLKELERDE VE TÜRKİYE'DE KAMU HARCAMALARININ SEYRİ

Kamu harcamaları, ekonomik ve sosyal etkileri ile toplum refahına katkı sağlamaktadır. Özellikle eğitim, sağlık, toplu konut, kitle taşımacılığı ve sosyal güvenlik hizmetlerine bütçeden pay arttıkça toplumların refahının da o ölçüde artacağı yönünde beklentiler oluşmaktadır. Ülkelerin sosyal gelişmişlik düzeyleri ise sosyal hizmetlere bütçeden ayrılan paya göre ölçülmektedir.

Birinci bölümde belirtildiği gibi Wagner, kamu harcamalarının milli gelir artışından daha fazla arttığını savunmakta ve sanayileşme ile birlikte özellikle sosyal refahı artıran sosyal hizmet harcamalarının arttığını belirtmektedir. Ancak günümüzün sanayi ülkelerinin başlıca sorunu olarak kamu tüketiminin özel tüketimin yerini alması ve bu durumun çalışma, yatırım ve tasarruf isteklerini azaltması gösterilmektedir (Bulutoğlu, 2004:204).

Bu bölümde öncelikli olarak sanayileşmiş ülkelerin tarihsel süreç içerisinde kamu harcamalarının gelişimi ve GSYİH içerisinde sosyal transfer harcamalarının payı üzerinde durulmakta ve daha sonra Türkiye’de kamu harcamalarının seyrine yer verilmektedir.

2.1. Sanayileşmiş Bazı OECD Ülkelerinde Kamu Harcamalarının Seyri

Sanayileşmiş OECD ülkelerinin kamu harcamalarında meydana gelen değişimler sanayileşme aşamasında ne tür harcamalara ağırlık verildiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu bağlamda, Tablo 2.1’de 17 OECD ülkesinin, 1870-2005 yılları itibariyle gerçekleşen kamu harcamalarının seyri verilmektedir.

Tablo 2.1: OECD Ülkelerinde Genel Kamu Harcamalarının Gelişimi 1870-2005 (GSYİH'ya Oranı)

	1870'li yıllar	1913	1920	1937	1960	1980	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Avustralya	18.3	16.5	19.3	14.8	21.2	34.1	34.9	37.9	39.7	39.8	39.4	39.2
Avusturya	10.5	17	14.7 b	20.6	35.7	48.1	38.6	52.4	53.0	56.0	55.6	56.0
Kanada	-	-	16.7	25	28.6	38.8	46	52.3	53.3	52.2	49.7	48.5
Fransa ^c	12.6	17	27.6	29	34.6	46.1	49.8	50.5	51.7	54.3	54.2	54.4
Almanya	10	14.8	25	34.1	32.4	47.9	45.1	46.1	47.3	48.3	47.9	48.3
İtalya	13.7	17.1	30.1	31.1	30.1	42.1	53.4	55.5	56.7	57.7	54.5	53.4
İrlanda ^d	-	-	18.8	25.5	28	48.9	41.2	44.5	44.9	44.7	43.9	41.2
Japonya	8.8	8.3	14.8	25.4	17.5	32	31.3	31.6	32.6	34.3	34.9	35.9
Yeni Zelanda ^b	-	-	24.6	25.3	26.9	38.1	41.3	51.5	49.5	46.0	43.0	41.9
Norveç ^d	5.9	9.3	16	11.8	29.9	43.8	54.9	54.9	56.2	55.1	54.1	51.5
İsveç ^c	5.7 ^b	10.4	10.9	16.5	31	60.1	59.1	63.3	71.8	73.0	70.9	67.7
İsviçre	16.5	14	17	24.1	17.2	32.8	33.5	31.7	33.8	34.7	34.7	34.6
İngiltere	9.4	12.7	26.2	30	32.2	43	39.9	44.0	46.1	46.1	45.3	45.0
Amerika	7.3	7.5	12.1	19.7	27	31.4	32.8	37.8	38.5	38.0	37.0	37.0
Belçika	-	13.8	22.1	21.8	30.3	57.8	54.3	52.9	53.2	54.2	51.9	51.4
Hollanda	9.1	9	13.5	19	33.7	55.8	54.1	52.6	53.5	53.7	51.4	49.3
İspanya	-	11	8.3	13.2	18.8	32.2	42	43.9	44.9	48.4	46.3	44.1

Tablo 2.1: Devam

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Avustralya	38.0	37.0	36.9	35.8	35.7	37.5	36.4	36.1	35.9	35.7
Avusturya	55.5	53.0	53.5	53.2	51.4	50.8	50.7	50.6	49.9	49.5
Kanada	46.6	44.3	44.8	42.7	41.1	42.0	41.3	40.9	39.9	39.5
Fransa ^c	54.5	53.7	52.6	52.6	51.6	51.5	52.6	53.6	53.5	53.9
Almanya	49.3	48.3	48.1	48.2	45.1	47.5	48.0	48.3	47.0	46.8
İtalya	53.2	51.1	49.9	48.9	46.9	49.2	48.5	49.3	48.7	49.2
İrlanda ^d	39.3	36.8	34.4	34.1	31.5	33.2	33.4	33.5	33.7	35.8
Japonya	36.4	35.1	36.2	37.8	38.3	37.8	38.3	37.6	37.5	37.4
Yeni Zelanda ^b	41.0	41.7	41.4	40.5	39.3	37.8	37.4	36.7	36.4	37.6
Norveç ^d	49.0	47.2	49.6	48.1	42.7	44.3	47.5	48.9	46.7	46.1
İsveç ^c	65.3	63.0	60.7	60.3	57.4	57.0	58.4	58.7	57.3	57.2
İsviçre	35.2	35.6	36.1	34.6	33.9	34.8	35.7	36.7	36.7	36.9
İngiltere	43.1	41.5	40.2	39.7	37.5	41.0	41.7	43.3	43.9	44.9
Amerika	36.5	35.4	34.7	34.3	34.2	35.3	36.3	36.7	36.4	36.6
Belçika	51.9	50.5	49.8	49.5	48.6	48.4	49.0	50.1	48.7	49.1
Hollanda	47.6	46.3	45.3	45.0	43.4	45.4	46.2	47.1	46.6	47.7
İspanya	42.9	41.0	40.7	39.2	38.9	38.4	38.7	38.3	38.8	38.5

Not: ^a1870’li yıllara ait verilerdir. II. Dünya Savaşı öncesi verileri GSYİH yerine bazen GSMH ya da SMH olarak kullanılmıştır. ^b Merkezi hükümet harcamaları kullanılmıştır. Yeni Zelanda’nın 1960 yılı yerine 1970 yılı ve 1994-1995 yerine 1996 yılı verisi kullanılmıştır. ^c1996 ve 2002 verisi Maastricht kriterlerine göre hesaplanmıştır ve INSEE (Ulusal İstatistik ve Ekonomik Çalışmalar Enstitüsünün hesaplamalarından düşük çıkmaktadır. ^d Verilerde kırılma olması nedeniyle 1996 yerine 1995 yılının harcaması kullanılmıştır.

Kaynak: Vito Tanzi (2005); “The Economic Role of The State in The 21ST Century,” *Cato Journal*, Cilt: 25, Sayı: 3, s. 619-620. 2000 yılı ve sonrası verileri OECD elektronik veri tabanından alınmıştır.

Tablo 2.1’de 1870’li yıllardan günümüze 100 yılı aşan uzun bir süreç içerisinde söz konusu ülkelerin milli gelirdeki oranı itibariyle kamu harcamalarının gelişimi verilmektedir. Tablo 2.1’de görüldüğü gibi, 1870’li yıllarda kamu harcamalarının payı diğer bir deyişle devletin ekonomideki ağırlığı % 10’lar düzeyindedir. 1913 yılına gelindiğinde kamu harcamalarının payı belirginleşmeye başlamıştır. Ancak 1920’li yıllardan sonra ivme kazanan kamu harcamalarındaki bu hızlı artışı Tanzi ve Schuknecht (2001:120), devletlerin eğitim, sağlık, emeklilik, işsizlik ve refah yardımları ve buna benzer başka faaliyetlerle gittikçe artan bir şekilde uğraşmasından kaynaklandığını vurgulamaktadır.

1930’lu yıllarda kamu harcamalarının toplam ekonomilerdeki payı hissedilir bir şekilde artmıştır. Şöyle ki; II. Dünya Savaşı öncesi Almanya’da ortalama % 34 seviyesine gelen kamu büyüklüğü 1870’li yıllarda ise % 10 olarak gerçekleşmiştir. Bu yıllardaki artışın gerekçesini Keynesyen politikaların uygulanmasına bağlanabilir. Devletleştirme akımlarının hızlandığı bu dönemde millileştirme eğilimlerindeki artışına paralel olarak devletin ekonomideki payı giderek artmıştır.

II. Dünya Savaşı öncesinde devletin ekonomideki payı % 20’ler düzeyine ulaşmıştır. Kamu harcamalarında görülen bu artış savaş ve depresyonlar gibi beklenmedik durumlar karşısında kamu müdahalesinin artırılmasının sosyal refahı artıracığı düşüncesiyle ortaya çıkmıştır. İncelenen dönemin önemli bir kısmında devlete yönelik baskılar ağırlıklı olarak kamu harcamalarının arttırılması yönünde olmuştur (Tanzi ve Schuknecht, 2000:39).

1960 yıllardan sonra kamu harcamalarındaki gelişimin hızlı bir şekilde artması ve bu oranların ülkeler itibariyle ortalama olarak % 40’lar düzeyine ulaştığı görülmektedir. 1960’lı yıllarda gerçekleşen kamu harcamaları artışı 1980’li yıllara gelindiğindeki oranı kıyaslandığında 20 yıllık dönemde neredeyse % 50 oranında artmıştır. 1870’li yıllarda % 10’larda olan kamu büyüklüğünün 1980’li yıllarda % 40’lara ulaşması 90 yıllık süre dikkate alındığında önemli bir artış iken hiçbir savaş veya depresyonun söz konusu 20 yıl içerisinde olmadığı düşünülürse kamu büyüklüğünün bu denli artması kamu harcamalarının artış nedenlerini yeniden tartışılmasına neden olmuştur.

Takip eden yıllarda Tablo 2.1 incelendiğinde, 1990 yılında artış devam ederek % 44.8 seviyesine ilerlemiş ve 1996 yılında kamu harcamalarının GSYİH içerisindeki payı % 45.6 düzeyine ulaşmıştır. 2002 yılına gelindiğinde ise dikkate alınması gereken bir durum olarak kamu büyüklüğünün % 41.5 seviyesine gelerek 1990'lı yıllara kıyasla % 8.9'luk bir azalış göstererek 4.1 puan gerilemiş olmasıdır. 1980 sonrası kamu harcamalarının toplam ekonomi içerisindeki artış hızının kesilmesi ile birlikte 2000'li yıllarda bir çok ülkede azalış gözlenmektedir. Bu konu üzerine çalışmaların yoğunlaştığı görülmektedir. Saunders (1993:17-18) kamu büyüklüğünün azalmaya başlamasının nedenini, 1970'lerde dünya ekonomisinde büyük değişimlerin yaşanmasına, devletin rolünde önemli değişimlerin gerçekleşmesine bağlamıştır. Bu yıllarda özellikle, devletlerin eğitim, savunma ve sağlık gibi görevlere daha çok önem verip ekonomik hayata fazla müdahale etmemeye başladığı vurgulanmaktadır.

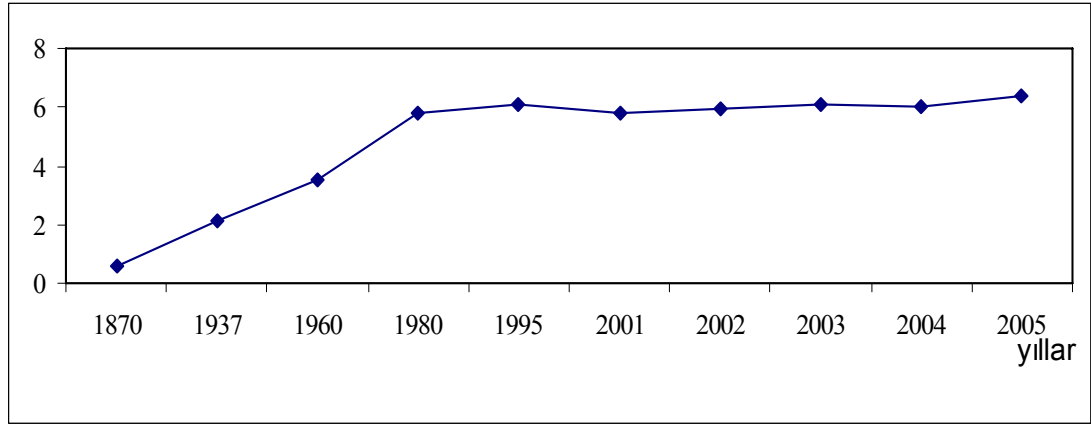
Sanayileşme aşamasını tamamlamış olan bu ülkelerde kamu harcamalarındaki artış oranının düşmesinin nedeni olarak sosyal refahı arttırıcı sektörlerde temel harcamaların artık tamamlandığı; diğer bir ifadeyle, bu tür hizmetlerin sunumu için gerekli altyapıyı sağlayan kurumların oturduğu ve sistemin yerleştiğini söylenebilir. Ancak sanayileşme aşamasındaki ülkeler bu hizmetlerin sunumu için halen gerekli donanımları gerçekleştirme aşamasında olmaları Wagner'in de ileri sürdüğü gibi devletin kamu harcamalarını arttırmasına neden olmaktadır. Kamu harcamalarının artış hızını kaybetmesinin diğer bir nedeni ise sanayileşme ile birlikte devletin ekonomideki rolünün sınırlarının daralması ve bu konuda artık yeni görevler üstlenmemesi olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda kamu harcamalarının artış hızını kaybetmesi sanayileşmiş ülkelerde beklenen bir durum olarak görülmeli, sanayileşme aşamasındaki ülkelerde kamu harcamalarındaki önemli artışlar sorun olarak görülmemelidir.

2.1.1. Fonksiyonel Ayırımı Göre Kamu Harcamalarının Seyri

Sanayileşmiş OECD ülkelerinde kamu harcamalarının gelişimini GSYİH içerisindeki oranı itibariyle değerlendirdikten sonra bu kısımda söz konusu yıllarda kamu harcamalarının bileşimi içerisindeki eğitim ve sağlık harcamalarının gelişimine

yer verilmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi 1960’lı yıllarda başlayan ve dünya ekonomisinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak görülen 1970’li yıllarda eğitim ve sağlık harcamalarına da ağırlık verilmeye başlanmış olup, söz konusu harcamalara ilişkin gelişme Grafik 2.1 ve 2.2 yardımıyla aşağıda verilmiştir.

Grafik 2.1: OECD Ülkelerinde Eğitim Harcamalarının Gelişimi 1870-2005 (GSYİH’ya Oramı)

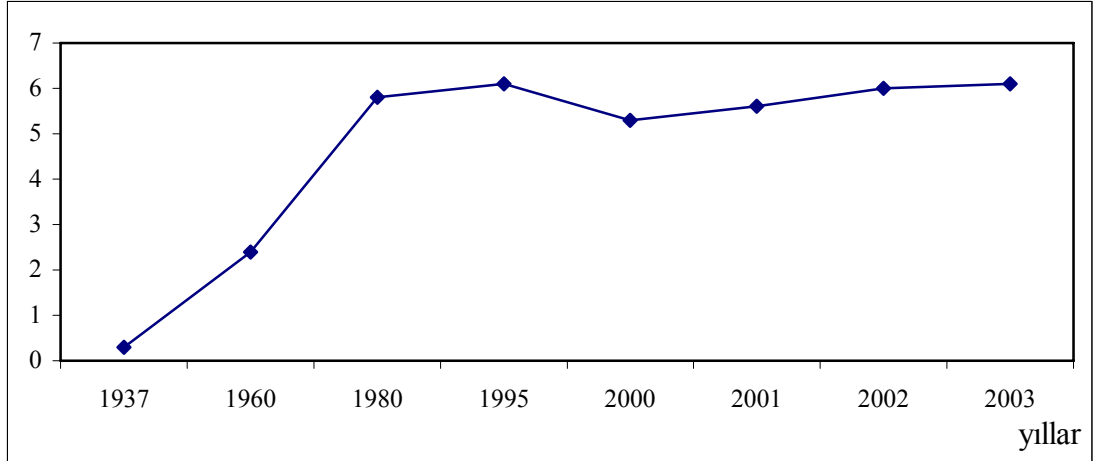
Kaynak: Vito Tanzi (2002); “Globalization and the Future of Social Protection,” *Scottish Journal of Political Economy*, Cilt: 49, Sayı: 1, s. 119’den yararlanılmıştır. 2001 yılından itibaren seriler OECD elektronik veri tabanından alınmıştır.

Grafik 2.1 üzerinde görüldüğü gibi 1870’li yıllardan itibaren eğitim harcamaları GSYİH içerisinde artan bir seyir izlemiştir. 1960 yılında GSYİH içerisinde % 3.5’lik bir pay eğitim harcamalarına ayrılırken; 1980 yılına kadar geçen 20 yıllık süreç içerisinde % 65.7’lik bir artışla bu pay 1980 yılında % 5.8 olarak gerçekleşmiştir.

Mattoon (2006:4), eğitim harcamalarının gerek sunumu gerek finansmanı açısından üzerinde itina ile durulan kamu harcamaları arasında olduğunu belirtmektedir. Özellikle, geleneksel modeller çerçevesinde sunulan bu tür hizmetlerin yerini değişen öğrenci kesimine ayak uyduracak şekilde oluşturulan modellere göre dağıtılması gerektirdiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, bu doğrultuda politikacılara yöneltilecek sorunun eğer eğitim harcamaları ekonomik büyüme için gerekli ise bu hassas sektörü nasıl destekleyecekleri şeklinde olması gerektiğinin altını çizmektedir.

Söz konusu yıllardaki sağlık harcamalarına ait gelişmeler ise Grafik 2.2 yardımıyla verilmektedir.

Grafik 2.2: OECD Ülkelerinde Sağlık Harcamalarının Gelişimi 1937-2003 (GSYİH'ya Oran)

Kaynak: Vito Tanzi (2002); "Globalization and the Future of Social Protection," *Scottish Journal of Political Economy*, Cilt: 49, Sayı: 1, s. 119'den yararlanılmıştır. 2000 yılından itibaren veriler OECD'nin elektronik veri tabanından alınmıştır.

Sağlık harcamalarının gelişimi 1937-2003 yılları arasında söz konusu ülkelerin ortalama olarak düzeyi Grafik 2.2'de görülmektedir. 1960 yılından 1980 yılına gelindiğinde GSYİH içerisinde sağlık harcamalarının sıçrama yaparak arttığı görülmektedir.

Son yıllarda OECD ülkelerinde sağlık harcamalarının artmasının nedenleri olarak kişi başına düşen GSYH'nın yüksek olması ve nüfusun yaşlanması gösterilmektedir (OECD, 2005:3). Toplumun sağlık düzeyi beşeri sermayeyi besleyen ve gelişmesine katkıda bulunan bir faktör olarak ekonomik gelişme ile yakın ve karşılıklı bir ilişki içerisindedir. Ekonomik gelişmesini belli bir düzeye getirmiş olan toplumlarda sağlık için ayrılan kaynaklar artarken bireylerin sağlık bilincinin arttığı söylenebilir. Sağlık düzeyinin artmasıyla birlikte artan verimlilik etkisiyle ekonomik büyümenin hızlanması beklenmektedir. Devletin rolünde değişimlerin meydana geldiği ve bu yıllarda değişimlerin etkisiyle kamu harcamalarının bileşiminde eğitim, sağlık ve sosyal amaçlı transfer gibi sosyal hizmet harcamalarının önemli yer tuttuğu Tablo 2.2 üzerinde 1880-2003 yılları itibarıyla GSYİH içerisindeki oranı görülmektedir.

Tablo 2.2: OECD Ülkelerinde Sosyal Harcamalarının Gelişimi 1880-2003 (GSYİH'ya Oranı)

	OECD (Önceki Seri)							OECD (Yeni Seri)						
	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1960	1970	1980	1980	1990	1995	2000	2003
Avustralya	0	0	0	1.12	1.66	2.11	7.39	7.37	12.79	10.9	13.57	14.84	18.56	17.9
Avusturya	0	0	0	0	0	1.2	15.88	18.9	23.27	23.43	24.54	21.39	26.02	26.1
Kanada	0	0	0	0	0.06	0.31	9.12	11.8	14.96	12.91	17.38	18.09	17.33	17.3
Fransa	0.46	0.54	0.57	0.81	0.64	1.05	13.42	16.68	22.55	22.95	23.7	26.93	28.34	28.7
Almanya ^a	0.5	0.53	0.59	..	..	4.82	18.1	19.53	25.66	20.42	19.85	24.92	27.17	27.3
İtalya	0	0	0	0	0	0.08	13.1	16.94	21.24	17.1	21.34	23.71	24.07	24.2
İrlanda						3.74	8.7	11.89	19.19	16.2	18.05	18.3	13.63	15.9
Japonya	0.05	0.11	0.17	0.18	0.18	0.21	4.05	5.72	11.94	10.48	11.57	12.24	16.13	17.7
Yeni Zelanda	0.17	0.39	1.09	1.35	1.84	2.43	10.37	9.22	15.22	16.22	22.12	18.64	19.21	18.0
Norveç	1.07	0.95	1.24	1.18	1.09	2.39	7.85	16.13	20.99	18.5	26.44	27.55	23.0	25.1
İsveç	0.72	0.85	0.85	1.03	1.14	2.59	10.83	16.76	25.94	29.78	32.18	33.01	29.48	31.3
İsviçre	..	..	..	..	..	1.17	4.92	8.49	14.33	..	..	18.87	25.4	20.5
İngiltere	0.86	0.83	1	1.38	1.39	2.24	10.21	13.2	16.42	16.94	18.05	22.52	21.69	20.1
Amerika	0.29	0.45	0.55	0.56	0.7	0.56	7.26	10.38	15.03	11.43	11.68	13.67	14.19	16.2
Belçika	0.17	0.22	0.26	0.43	0.52	0.56	13.14	19.26	30.38	22.45	23.11	27.13	24.25	26.5
Hollanda	0.29	0.3	0.39	0.39	0.99	1.03	11.7	22.45	28.34	26.94	27.59	25.7	21.77	20.7
İspanya	0	0	0	0.02	0.04	0.07	..	..	..	12.97	17.01	19.01	19.91	20.3

Not: ^a Almanya=Batı Almanya'nın 1960-1990 yıllarına ait değeri. Verilerin gösteriminde 0; o yıla ait değerin sıfır olarak bilinmesi, boş bırakılması bağımsız devlet statüsü kazanmadığını .. ile gösterilen değerler söz konusu yıllara ilişkin değerin pozitif olması bilinmekle beraber verinin mevcut olmadığını göstermektedir. 1880-1930 yılları arasındaki veriler, refah, işsizlik, emeklilik, sağlık ve barınma harcamalarını içerir.

Kaynak: Peter H. Lindert (2004); *Growing Public, Volume:1 Social Spending and Economic Growth Since The Eighteenth Century*, Cambridge University Press, USA, s. 12-13. 2000 ve 2003 yılına ait veriler OECD'nin elektronik veri tabanından alınmıştır.

Tablo 2.2’de görüldüğü gibi söz konusu ülkelerde sosyal harcamalar 1880’li yılların başında GSYİH içerisinde % 1’ler gibi önemsenmeyecek bir seviyede iken 1995 yılı ile karşılaştırıldığında önemli ölçüde artarak 1995 yılı itibariyle % 20’ler düzeyine gelmiştir. Özellikle 1960’lı yıllarda belirginleşmeye başlayan sosyal transfer harcamaları 1980’li yıllarda GSYİH içerisindeki payının neredeyse ikiye katlandığı görülmektedir. Sonraki yıllarda da artışını sürdüren sosyal harcamalar Lindert (2004:11) tarafından 18. yüzyıldan itibaren ekonomik büyümeye ile ilişkilendirilerek incelenmiştir. Sosyal harcamaları gelir düzeyi düşük olanlara yapılan yardımlar, tamamlayıcı gelir olarak görülen transferler, işsizlik harcamaları, kamu sağlık ve eğitim harcamaları, barınma toplu konut harcamaları ve emeklilik harcamaları olarak ele almıştır. 18. yüzyılda yok denecek kadar az olan bu tür harcamalar sonraki yüz yıl olan 1880’den II. Dünya savaşına kadar olan ki dönemde zaman zaman duraklama göstermekle beraber milli gelir içerisindeki payı yükselişe geçmiştir. Ancak II. Dünya savaşı ile 1980’li yılların arasında hızlı büyüme göstermiştir. Lindert (2004) bu dönemi sosyal harcamalar açısından ekonomideki ani canlılık dönemi olarak gösterilen boom dönemine benzetmiştir. 1980 sonrasında bu artış hızının azaldığı görülmektedir. Sosyal harcamalarının artış hızının kesilmesine karşın kamu büyüklüğü birçok ülkede artmıştır. Bu durum kamu harcamalarının artış nedeninin sosyal harcamaların yanı sıra diğer etkenlerinde dikkate alınmasını gerektirmektedir.

Lindert (2004:188) sosyal transfer harcamalarındaki bu hızlı artışın nedenlerini beş faktörün etkisine bağlamaktadır. Kişi başına gelirin yükselmesinin sosyal transfer harcamalarını artırdığını belirten Lindert diğer yandan demokratikleşme, nüfusun yaşlanması, küreselleşme ve ortanca seçmenin sosyal ilgi alanlarının her ülkede farklı olmasında etkili olduğuna vurgu yapmıştır.

2.1.2. Ekonomik Büyüme Oranı

Sanayileşmiş OECD ülkelerinde kamu harcamalarının artışının sosyal transfer harcamalarının payının artışına bağlı olarak arttığı özellikle 1960’lı yıllar sonrasında bu artışın hız kazandığı önceki kısımlarda verilmiştir. Bu bağlamda OECD

ülkelerinde gerçekleşen ekonomik büyüme oranlarının hangi seviyede olduğu ve kamu büyüklüğü ile olan ilişkisi konusu öne çıkmaktadır.

Tablo 2.3 yıllık ekonomik büyüme oranlarını 1960'lı yıllardan 2000'li yıllara kadar olan seyrini göstermektedir.

Tablo 2.3: OECD Ülkelerinde Yıllık Ortalama Ekonomik Büyüme ^a Oranı

	1960'lı yıllar	1970'li yıllar	1980'li yıllar	1990 ^b 'li yıllar	2000 ^c 'li yıllar
Avusturya	5.17	2.67	1.30	0.73	2.10
Avustralya	2.69	0.78	1.06	1.76	3.70
Kanada	2.46	1.43	1.80	0.67	3.40
Fransa	4.72	2.16	1.24	1.00	2.30
Almanya	4.23	2.49	0.79	1.71	1.50
İtalya	5.59	3.27	1.37	1.08	1.60
İrlanda	4.52	3.36	2.66	3.71	7.90
Japonya	8.36	3.46	3.29	1.63	1.20
Yeni Zelanda	1.25	0.21	0.32	0.50	3.30
Norveç	3.06	2.64	1.46	3.01	2.90
İsveç	2.92	0.68	1.33	2.42	2.80
İsviçre	3.01	0.82	1.05	0.46	1.30
İngiltere	2.29	1.35	2.31	1.44	2.80
Amerika	2.21	0.40	1.48	1.24	3.30
Belçika	4.41	2.21	1.34	1.51	2.20
Hollanda	3.95	1.40	0.66	1.20	2.40
İspanya	7.04	2.59	2.06	1.80	3.40

Not: ^a Kişi başına düşen GSYİH verisi 1985 yılı uluslararası fiyatı baz alınarak hesaplanmıştır. ^b 1991-1997 yılları, ^c1994-2004 yılları arasındaki verilerin ortalaması alınmıştır.

Kaynak: Bernard Heiteger (2001); "The Scope of Government and Its Impact on Economic Growth in OECD Countries," *Kiel Working Papers*, No:1034, s. 12, <http://www.uni-kiel.de/ifw/pub/kap/2001/kap1034.pdf> (Erişim Tarihi:10.10.2006). 2000'li yıllara ait veriler OECD'nin elektronik veri tabanından alınmıştır.

Tablo 2.3 üzerinde görüldüğü gibi söz konusu OECD ülkelerinin neredeyse tamamında, 1960'lı yıllarda gerçekleşen ekonomik büyüme oranı ile 1990'lı yıllardaki ekonomik büyüme oranı karşılaştırıldığında düşüş yaşanmıştır. Ele alınan ülkelerin tamamı göz önünde bulundurulduğunda ise 1960'lı yıllarda ortalama % 4'ler olarak gerçekleşen ekonomik büyüme oranı 1990'lı yıllar itibariyle ortalama % 2'ler seviyesinde gerçekleşirken 2000'li yıllarda bu oran çok fazla değişmemiştir. Bu durum sanayileşmiş OECD ülkelerinin ekonomik büyüme sürecinde duraklamaların hatta gerilmenin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

2.2. Türkiye’de Kamu Harcamaları

Türkiye’de kamu harcamalarının boyutları özellikle son yıllarda giderek artan faiz giderleri ve sosyal güvenlik harcamalarının etkisiyle bu konuda yapılan çalışmalarda ön plana çıkmıştır. Böylelikle Kepenek ve Yentürk (2005:269) devletin ekonomide yerinin tartışılır olduğunu ve bu durumun sonucu olarak son yıllarda bağımsız düzenleyici kurul kavramının uygulamaya konulduğuna vurgu yapmaktadır. Şöyle ki bu konuda 2007-2013 yıllarını kapsayan dokuzuncu kalkınma planının temel ilkelerinden biri şu şekildedir; “Devletin ticari mal ve hizmet üretiminden çekilerek, politika oluşturma, düzenleme ve denetleme işlevlerinin güçlendirilmesi esas olacaktır” (DPT, 2006:3). Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, devletin ekonomiye müdahalesini olabildiğince azaltmak amacıyla düzenleme ve denetleme işlevlerinde devletin varlığına olan ihtiyaç vurgulamaktadır.

Türkiye’de ekonomik gelişmelere ilişkin izlenene siyasete bakıldığında, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze dek önemli bir değişme göstermemiş olmakla beraber bu siyasetin anahtarı, devletin özel girişimini önce yaratmak, sonra da desteklemek için aldığı önlemler şeklinde olmuştur (Kongar, 1999:23). Kongar (1999:23) ayrıca Türkiye’de devletin, özel girişime iki biçimde yardımcı olduğunu, ilk olarak, özel kesime çeşitli kolaylıklar, ayrıcalıklar, özendirici önlemler yoluyla, destek sağladığını ikinci olarak ise, ekonomiye bizzat girerek, yatırımlar yoluyla özel kesime ihtiyaç duyduğu ara malları sağladığını belirtmiştir. Bu şekilde özel sektörün önünde engel olmaktan çok tamamlayıcı bir role bürünen devletin bu açıdan izlediği devletçilik anlayışı, uygulanması bakımından kapitalizme ya da sosyalizme benzemediği ve ülkenin kendi koşullarından doğduğu ülkeyi yönetenlerce önemle belirtilmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2005:65). Bu kısımda, Türkiye’nin ekonomik yapısı ve devlete yüklediği anlam neticesinde gerçekleştirdiği kamu harcamaları düzeyi ele alınmaktadır. Türkiye’de 1927-2005 yılları arasında reel kamu harcamalarının gelişimi üç döneme ayrılarak incelenmektedir.

2.2.1. 1927-1948 Döneminde Kamu Harcamalarının Seyri

Türkiye’de cumhuriyetin kurulmasından sonraki 10 yılda özel girişime dayanan liberal ekonomi politikası izlenmiş ve 1930’lu yıllarda sermaye yetersizliği,

girişim azlığı ve dış rekabet gibi eksiklikler nedeniyle devletçi ekonomi politikası takip edilmiştir. II. Dünya savaşının olduğu yıllarda da devletçi ekonomi politikaları yürürlükte olmuştur. Türkiye’de 1945-1946 yıllarında büyük değişikliklerin olduğunu vurgulayan Karluk (1999:226) kurulan hükümetin özel sektöre çok daha aktif bir rol verdiğini belirtmiştir. Sonraki yıllarda da özel sektörü ön plana çıkaran kalkınma planları izlenmiş olup, ihracata dayalı büyüme politikaları benimsenmiştir. Bugünkü mevcut durum, 1920’li yıllardan itibaren ekonomik ve sosyal yapının etkisiyle sırasıyla aşağıda tablo ve grafikler yardımıyla sunulmaktadır.

İlk olarak 1927-1948 yılları arasındaki kamu harcamalarının seyri Tablo 2.4’de gösterilmektedir. Ayrıca Ek 3’de devletin ekonomideki payını göstermek üzere söz konusu yıllara ait reel GSMH ve reel kamu harcamaları grafik ile verilmiştir.

Tablo 2.4: Türkiye’de Reel Kamu Harcamaları 1927-1948 (YTL¹)

Yıllar	Reel Kamu Harcamaları	Yıllar	Reel Kamu Harcamaları
1927	528,8	1938	1.369,1
1928	534,5	1939	1.712,2
1929	542,3	1940	1.935,3
1930	716,7	1941	1.495,1
1931	767,1	1942	1.173,7
1932	947,6	1943	818,2
1933	924,4	1944	1.133,9
1934	1.210,7	1945	654,9
1935	1.237,2	1946	1.168,5
1936	1.141,8	1947	1.698,7
1937	1.238,9	1948	5.474,1

Not: 1923-1947 dönemi 1948 fiyatlarıdır. İzafi banka hizmetleri sektörlerden düşülmüştür. ¹ Kaynaktan TL verisi olarak alınmış ve YTL olarak düzenlenmiştir.

Kaynak: İstatistik Göstergeler, 1923-2004, T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf. (Erişim Tarihi: 20.05.2006).

Tablo 2.4’de görüldüğü gibi Türkiye’de söz konusu yıllar itibariyle gerçekleşen kamu harcamaları belli dönemlerde aynı seyrini korurken bazı yıllarda ani artışlar görülmektedir. Tablo 2.4’de kamu harcamalarının 1929 yılında gerçekleşen dünya ekonomik bunalımının etkisiyle arttığı görülmektedir. Bu durum önce kapitalist ülkelerde sonrasında ise Türkiye’deki etkisinin yansıması olduğunu ifade eden Sağlam (1981:74)’a göre bu durum liberal düzene olan güvenin sarsıldığının göstergesidir. Bu yıllarda devletin ekonomik hayata olan müdahalesinin daha fazla

savunulur hale geldiği ifade edilmektedir. Türkiye İsmet İnönü'nün ifadesiyle “mütedil devletçi” bir yapıya bürünmüştür (Sağlam, 1981:74).

Şahin (2002:50)'e göre karma ekonomik sistemin temellerinin atıldığı bu yıllarda kamu harcamaları 1929 dünya ekonomik bunalımından fazla etkilenilmemesi için yüksek tutulmuştur. Bunalımın çözümü, kamu harcamalarını artırarak ya da para politikası uygulayarak devletin ekonomiye müdahalesi ve böylelikle toplam etkin talebin devlet eliyle ayarlanması olarak görülmüştür (Kepenek ve Yentürk, 2005:64). Bu düşüncenin altında yatan temel etken olarak ülkelerin mevcut yapılarını korumasında devletin sigorta etkisi yarattığı düşüncesi gösterilebilir. Rodrik (1998) dışa açık ekonomilerde ticaret hadlerinin yüksek olmasından kaynaklanan risk nedeniyle kamu harcamalarının arttığını belirtmektedir. Bunun gerekçesi ise devletlerin uluslararası düzeyde riski azaltma görevini de üstlenmeleridir.

Türkiye’de 1930 yılı birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı’nın benimsenmesiyle birlikte somut olarak devletçilik uygulamasının başladığı yıl olarak kabul edilmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2005:70). Takip eden yıllarda izlenen politikalar da bu uygulamanın göstergesidir.

1932 yılına gelindiğinde devletin ekonomik müdahalelerini artıran birçok yasa çıkarılmıştır. Bu yasalar ticaret ve özel girişimler açısından değerlendirildiğinde olumsuz bir gelişmedir. Özellikle Devlet Sanayi Ofisi’nin kuruluşu devlete doğrudan işletme kurma yolunu açtığından Türkiye ekonomisi açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir (Sağlam, 1981:76). Tablo 2.4 üzerinde görüldüğü gibi kamu harcamaları 1933 yılından 1934 yılına gelindiğinde miktar olarak önemli büyüklükte artmıştır.

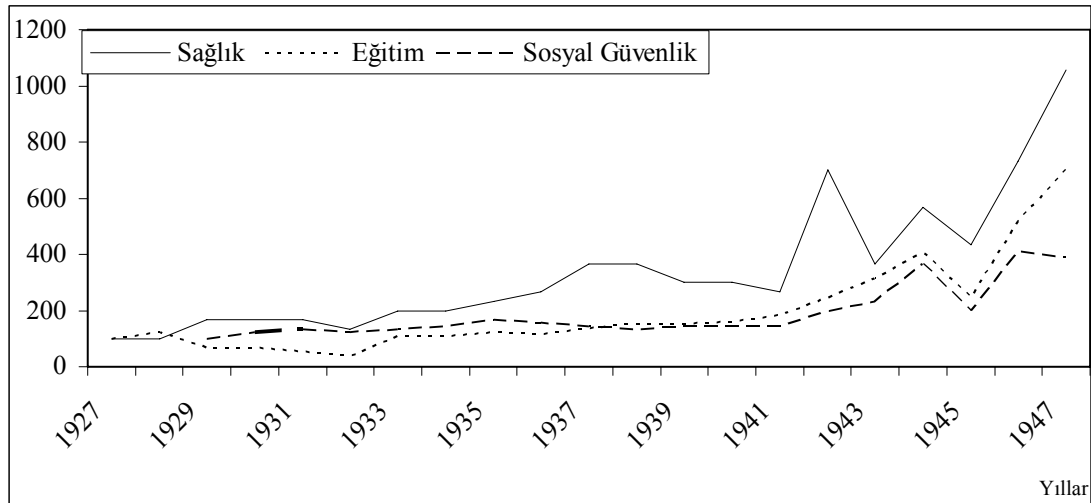
Devletçi sanayileşme uygulaması savaş yıllarında olağanüstü durumun yarattığı koşulların etkisiyle devletin müdahalesini daha da artmıştır. Devlet, düzenleme yetkisini kullanarak, doğrudan ve dolaylı vergileri artırarak milli gelirin önemli bir bölümüne el koymuştur. Ancak bu durum kamu kesimi üretimini artırmak yerine özel ticari sermayenin birikimine olanak tanımıştır (Kepenek ve Yentürk,

2005:67). Türkiye Cumhuriyetinin ilk on beş yılında devlet, sanayileşmede ve ekonomik kalkınmada, özel sektörün gerekli sermaye birikimine sahip olmaması nedeniyle öncü rol oynamıştır (Şahin, 2002:78).

2.2.1.1. 1927-1948 Döneminde Fonksiyonel Ayırma Göre Kamu Harcamalarının Seyri

Türkiye’de söz konusu yıllar itibariyle gerçekleşen kamu harcamalarının idari-fonksiyonel ayırımına göre özellikle doğrudan insana yönelik olan sosyal hizmetler, eğitim ve sağlık harcamalarına ayrılan pay, kişi başına düşen endeksler yardımıyla Grafik 2.3 üzerinde gösterilmektedir.

Grafik 2.3: Türkiye’de Fonksiyonel Ayırma Göre Kişi Başı Kamu Harcamaları 1927-1947 (İndeks Değerleri* 1927=100)**

Not: ()** Sosyal Güvenlik Harcamalarında 1929 yılı 100 olarak alınmıştır.

*1927-1948 yıllarına ait elde edilen merkezi devlet harcamaları Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulunca yayınlanan Genel Muvazeneye Dahil Dairelerin 1924-1948 Yılları Bütçe Giderlerinden alınırken bu yayında son iki yıl, istisna olmak üzere ilgili yılların Kesin Hesap Kanunlarında alınmıştır. 1947 ile 1948 yılların ait rakamlar ise o yılların bütçe rakamlarıdır .

Kaynak: İzzettin Önder (1974); “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Seyri: 1927-1967,” *İstanbul Üniversitesi Yayınları*, No: 1925, İstanbul, s. 116-117’den alınan verilerle düzenlenmiştir.

Grafik 2.3’de 1927-1947 yılları ele alınarak eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik harcamalarının gelişimi sunulmaktadır. II. Dünya Savaşının etkisiyle 1940’lı yıllarda kamu harcamalarının içerisinde sağlık harcamasının sıçrama yaparak 1941 yılında arttığı, sonra azalarak tekrar artışa geçtiği gözlenmektedir. 1945 yılı sonrasında grafik yardımıyla gösterilen üç tür harcama kaleminde artışların önemli miktarda olduğu görülmektedir.

2.2.2. 1948-1967 Döneminde Kamu Harcamalarının Seyri

İkinci dönem olarak ele alınan 1948-1967 dönemi reel kamu harcamaları Tablo 2.5’de sunulmaktadır. Söz konusu yıllara ilişkin reel GSMH ve Reel Kamu Harcamaları Ek 4’de grafik yardımıyla verilmiştir.

Tablo 2.5: Türkiye’de Reel Kamu Harcamaları 1948-1967 (YTL¹)

Yıllar	Reel Kamu Harcamaları	Yıllar	Reel Kamu Harcamaları
1948	5.474,1	1958	9.363,1
1949	6.113,5	1959	10.556,7
1950	5.827,0	1960	11.116,8
1951	5.936,2	1961	16.610,9
1952	8.166,9	1962	12.151,6
1953	7.950,3	1963	14.778,0
1954	8.458,4	1964	16.628,7
1955	9.804,0	1965	17.063,9
1956	9.241,1	1966	19.094,2
1957	8.947,4	1967	21.083,7

Not: 1948-1967 dönemi 1968 fiyatlarıyladır. İzafi banka hizmetleri sektörlerden düşülmüştür. ¹ Kaynaktan TL verisi olarak alınmış ve YTL olarak düzenlenmiştir.

Kaynak: İstatistik Göstergeler, 1923-2004, T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf. (Erişim Tarihi: 15.05.2006).

Tablo 2.5 üzerinde görüldüğü gibi Türkiye’de söz konusu yıllar itibariyle gerçekleşen kamu harcamaları 1960 yılına kadar geçen süre içerisinde çok fazla artış göstermemekle beraber 1961 yılında önemli miktarda artış sergilemiştir. 1962 yılında azalan kamu harcamaları tekrar 1964 yılında artarak GSMH içerisinde hissedilir bir büyüklüğe ulaşmıştır.

Kamu harcamalarının seyrini belirleyen faktörler söz konusu dönem içerisinde dikkate alındığında, II. Dünya Savaşının olduğu yılların bitimi olan bu yıllarda tarafsızlığını koruyan Türkiye’nin savaş ekonomisi şartlarında altı yıl yaşamış olduğu görülmektedir. Silah altındaki asker sayısının artırılması ve savaşa hazır tutulması gibi nedenlerle savunma harcamalarının arttığını ifade eden Şahin (2002:83-84), bu dönemde bütçe harcamaları içerisinde savunma harcamalarına ortalama olarak % 60’lık bir pay ayrıldığını belirtmektedir. Bununla birlikte bu dönemde ülke ekonomisi sert devlet müdahalelerine maruz kalmıştır. Milli Korunma Kanununun çıkartılmasının ardından fiyat, üretim, tüketim gibi katı kontrollerle birlikte sanayi,

madencilik, ulaştırma sınırlı bir şekilde de olsa tarım gibi sektörlerin devletleştirilmesine imkan tanımıştır (Sağlam, 1981:86).

1946-1960 dönemini, toplumsal dönüşümün hız kazandığı bir dönem olarak niteleyen Kepenek ve Yentürk (2005:91) bu süreçte kırsal kesimin pazara açılması ve hızlı kentleşmenin gerçekleşmesiyle birlikte dışalım yerine yerli üretimin ilk aşaması tamamlandığını vurgulamaktadır. Ayrıca çok partili siyasal ortama geçilmesi, ekonominin dış yardım ve yabancı sermayeye açılması, tüketim kalıplarının değişmesi böylelikle özel sermaye birikiminin önemli boyutlarda olmasına olanak tanınması gibi nedenlerle bu dönemin ülke açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır.

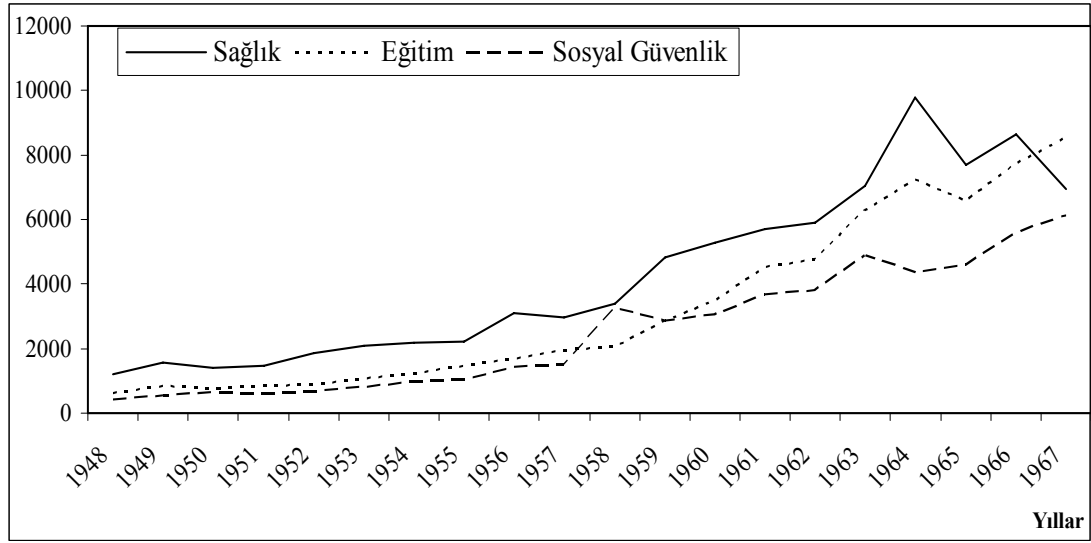
Demokrat Parti Hükümeti'nin yönetimde olduğu 1950-60 döneminde devletin ekonomideki yerinin daraltılması ve iktisadi kalkınmanın özel kesim eliyle gerçekleştirilmesi politikası takip edilmiştir (Şahin, 2002:103). Ancak özellikle 1953 yılından sonra iktisadi devlet teşekküllerine yenileri eklenmesi ve mevcut olan teşekküllerin iştirakler yoluyla çeşitli alanlara yayılması, ülkede liberal ekonomi politikasına karşın devletçi bir yapının izlendiğinin göstergesidir (Sağlam 1981:88). Aynı zamanda ekonominin dışa açılmanın ardından dış ticaretin ekonomiye etkisi hissedilmeye başlanmış ve ilk olarak 1946 yılında yapılan devalüasyon ile belirirken sonrasında ikinci bir devalüasyon 1958 yılında yapılmıştır. İkinci devalüasyon ekonomik bunalımın bir göstergesi olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2005:121).

Dış ödemelerin sorun olması döviz darboğazı ve enflasyon bu dönemde ekonomiyi bunalıma sürüklemiştir. 1950'li yıllarda sermaye kesiminin güçlenmesini siyasal yönetimde etkin olmaları yönünden olumsuz bir durum olarak gören bürokratlar ekonominin planlanmasını istemişlerdir (Kepenek ve Yentürk, 2005:145). Böylelikle ekonomik ve siyasi bunalım sonrası Demokrat Parti Hükümeti'nin düşürülmesi ile birlikte 1963 yılında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmıştır.

2.2.2.1. 1948-1967 Döneminde Fonksiyonel Ayırma Göre Kamu Harcamalarının Seyri

Uygulamaya konulan ilk kalkınma planı ile birlikte kamu harcamaları artışını sürdürürken, bu harcamalar içerisinde eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik harcamalarına ne kadar pay ayrıldığı Grafik 2.4 ile verilmektedir.

Grafik 2.4: Türkiye’de Fonksiyonel Ayırma Göre Kişi Başı Kamu Harcamaları 1948-1967 (İndeks Değerleri 1927=100*)

Not: (*) Sosyal Güvenlik Harcamalarında 1929 yılı 100 olarak alınmıştır.

Kaynak: İzzettin Önder (1974); “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Seyri: 1927-1967,” *İstanbul Üniversitesi Yayınları*, No:1925, İstanbul, s. 116-117’den alınan verilerle düzenlenmiştir.

Grafik 2.4’de 1948-1967 yılları arasındaki eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik harcamalarının kişi başına gelişimi görülmektedir. 1963 yılında uygulanmaya başlayan kalkınma planı dönemi sonrasında eğitim, sağlık, sosyal güvenlik harcamalarına ayrılan payın artış göstermesi planlı döneme geçişin olumlu göstergesi olarak değerlendirilebilir.

2.2.3. 1968-2005 Döneminde Kamu Harcamalarının Seyri

1968 yılından günümüze Türkiye’de reel kamu harcamalarının seyri üçüncü dönem olarak Tablo 2.6 üzerinde verilmektedir.

Tablo 2.6: Türkiye’de Reel Kamu Harcamaları 1968-2005 (YTL*)

Yıllar	Reel Kamu Harcamaları	Yıllar	Reel Kamu Harcamaları	Yıllar	Reel Kamu Harcamaları
1968	4.115.654,2	1981	10.262.898,9	1994	21.009.111,1
1969	4.569.447,2	1982	8.619.571,0	1995	21.493.346,8
1970	5.451.227,7	1983	11.471.296,1	1996	27.736.245,9
1971	6.598.412,6	1984	10.996.264,1	1997	31.240.477,9
1972	6.582.474,0	1985	10.438.595,2	1998	34.477.664,7
1973	6.862.319,8	1986	10.469.276,0	1999	39.848.534,5
1974	6.352.676,7	1987	12.276.018,0	2000	44.001.609,5
1975	7.650.805,9	1988	12.101.167,9	2001	48.971.701,2
1976	9.007.724,1	1989	12.674.739,8	2002	48.628.911,1
1977	11.258.857,1	1990	14.231.465,8	2003	48.166.695,2
1978	11.106.902,4	1991	17.292.825,7	2004	43.660.029,0
1979	11.121.631,9	1992	18.104.925,5	2005**	48.276.666,0
1980	10.568.202,2	1993	23.674.373,3		

Not: 1987 yılı 100 olarak alınmıştır. * Kaynaktan TL verisi olarak alınmış ve YTL olarak düzenlenmiştir. ** 2005 yılı serisi; http://ekutup.dpt.gov.tr/_ (Erişim Tarihi:15.10.2006) adresinden alınmıştır

Kaynak: İstatistik Göstergeler, 1923-2004, T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, http://www.tuik.gov.tr/yillik/ist_gostergeler.pdf s.565 (Erişim Tarihi: 15.05.2006).

Tablo 2.6’de 1968 yılından 2005 yılına kadar olan süreçte kamu harcamalarının seyri görülmektedir. Ele alınan bu dönemde gerçekleşen kamu harcamalarının seyrini etkileyen ekonomik ve sosyal değişimlerle birlikte milli gelir içerisindeki payı itibariyle Tablo 2.7 yardımıyla sunmak daha uygun olmaktadır. Ek 5 ve Ek 6’da reel GSMH ve reel Kamu Harcamaları ile devletin ekonomide payı grafik üzerinde verilmektedir.

Tablo 2.7: Türkiye’de Devletin Ekonomideki Payı % (1968-2005)

Yıllar	KH/GSMH	Yıllar	KH/GSMH
1968	13.0	1987	16.4
1969	13.8	1988	15.9
1970	15.8	1989	16.4
1971	17.9	1990	16.8
1972	16.3	1991	20.4
1973	16.2	1992	20.0
1974	14.6	1993	24.2
1975	16.5	1994	22.9
1976	17.9	1995	21.7
1977	21.7	1996	26.1
1978	21.1	1997	27.2
1979	21.3	1998	28.9
1980	20.8	1999	35.6
1981	19.2	2000	36.9
1982	15.7	2001	45.4
1983	20.0	2002	41.8
1984	17.9	2003	39.1
1985	16.3	2004	32.3
1986	15.3	2005*	29.7

Not: * 2005 yılı serisi; <http://ekutup.dpt.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 15.10.2006) adresinden alınmıştır

Kaynak: İstatistik Göstergeler, 1923-2004, T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu verilerinden derlenmiştir. http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, (Erişim Tarihi: 12.06.2006).

Tablo 2.7’de Türkiye’de devletin ekonomideki payı 1968-2005 yılı itibarıyla verilmiştir. Tablo 2.6 ve 2.7 üzerinde görüldüğü gibi 1968-1972 yılları arasında kamu harcamalarının ve dolayısıyla devletin ekonomideki payının da arttığı gözlenmektedir. Bunun nedenleri arasında İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın uygulamaya konması ve bu dönemde temel hedefin milli gelirin artışı olarak belirlenmesi gösterilebilir. Ayrıca, kamu kesimi üretimi ara ve yatırım mallarına yönelmiştir. Diğer yandan, kaynakların kullanımı açısından sanayi kesimine öncelik verilmesi gösterilmiştir. Dolayısıyla ekonomik ve toplumsal gelişme sanayileşmeye dayandırılmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2005:151). Yine bu dönemde kamu harcamalarının ekonomik ayırıma göre sınıflandırıldığında eğitim, sağlık, kültür, alt yapı, haberleşme gibi kamu harcamalarını da içine alan kamu yatırımlarının oranı % 34.7 olarak gerçekleşmiştir. 1973-1977 yıllarını kapsayan üçüncü kalkınma planı sonrasında gerçekleşen kamu yatırımlarının oranı ise artarak % 38.8 olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2005:167).

1975-1977 döneminde ise büyük yatırım harcamalarını gerektiren birçok şirketin Hazinece karşılanan sermaye ile kurulduğunu vurgulayan Sağlam (1981:91), bu nedenle bu dönemin “sessiz devletleştirme” dönemi olarak nitelendirildiğini belirtmektedir. Tablo 2.6 üzerinde görüldüğü gibi 1975-1977 yılları arasında kamu harcamaları aynı düzeyde seyreden önceki yıllara göre bu dönemde artışa geçmiştir. Buna ilaveten, dünya ekonomi konjonktüründe yaşanan olumsuz değişimlerin ve petrol şoklarının da etkisiyle kamu harcamalarının GSMH içerisindeki payı artmış ve bütçe açıkları gündeme gelmiştir (Karluk, 1999:107).

1980’li yıllara gelindiğinde ise Türkiye’nin gerek iç etmenler gerekse dış etmenler sonucu ekonomik bunalımın eşiğine gelmesi 24 Ocak Kararları olarak bilinen yeni ekonomi politikalarının uygulanmasını gerektirmiştir. 24 Ocak Kararları kapsamında temel yaklaşım, genel olarak kamu kesiminin, özelde de KİT’lerin faaliyetlerinin sınırlandırılması olarak benimsenmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2005:209).

1930’lu yıllardan 1980’li yıllara kadar sermaye kaynaklarının kullanımında kamunun da yer aldığı politikaların uygulanması söz konusu iken, artık yeni ekonomi politikaları olarak adlandırılan dönemde devletin görevi; para sunumunu ve kamu harcamalarını, etkin talebi, üretimden fazla artmayacak düzeyde tutmak olarak belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle, devlet ekonomiye ne kadar az karışarsa ve piyasanın işleyişine müdahale etmezse, ekonomi doğal gelişmesini özel sektör yoluyla daha kolay sağlayabilecektir (Kepenek ve Yentürk, 2005:199).

Bu şekilde 1980 sonrası dönemde kamu harcamaları genel ekonomi içerisinde değerlendirildiğinde azalışa geçtiği ancak bu durumun çok geçmeden artmaya başladığı özellikle 1989 yılından sonra artışa geçtiği Tablo 2.6’da görülmektedir. Bunun en önemli nedeni 1984 yılı sonrasında kamu açıklarının yüksek reel faizli iç borçlanma yoluyla finanse edilmesi ile oluşan faiz yükü ve personel harcamaları gösterilmektedir (Karluk, 1999:107). Buna ilaveten 1989 yılının, dış finansal serbestlik kararının alındığı yıl olarak ekonomi politikasında bir dönüşümü ifade ettiğini vurgulayan Kepenek ve Yentürk (2005:213) bu durumun gerek yabancı

sermaye girişini artırması gerekse faizleri yükseltmesiyle ekonomiyi 5 Nisan 1994 Kararlarına götürdüğünü belirtmektedir.

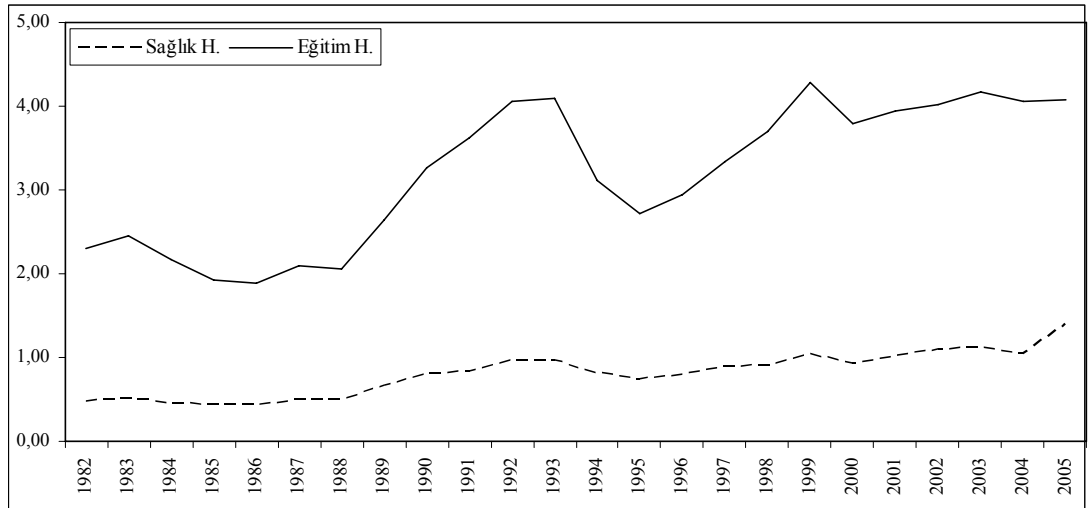
Faiz yükünün artmasının yanı sıra borçlanma vadelerinin giderek kısalması sonucu transfer harcamalarının önemli büyüklüğe ulaşması da 1990'lı yıllardan günümüze kamu harcamalarının artmasındaki en önemli sebep olarak değerlendirilirken, diğer sebep ise sosyal güvenlik kurumlarına yapılan transferler olarak gösterilmektedir (Eren, 2006:124).

Ülke bu dönemden sonra yüksek faiz oranları, döviz sıkıntısı, borçlanma gereksinimi gibi gerek ekonomiye gerekse sosyal göstergelere olumsuz yansıyan krizlerle birlikte bir çok zorluklarla karşılaşmıştır.

2.2.3.1. 1982-2005 Döneminde Fonksiyonel Ayırma Göre Kamu Harcamalarının Seyri

1982 sonrasında fonksiyonel sınıflandırma içerisinde eğitim ve sağlığa GSMH'dan ayrılan pay Grafik 2.5 ile verilmektedir.

Grafik 2.5: Türkiye’de Eğitim ve Sağlık Harcamaları 1982-2005 (GSMH’ya Oranı)

Kaynak: BUMKO (2006); “Bütçe Performansı,” <http://www.bumko.gov.tr/B2007/BGerekce/Bolum02.pdf> (Erişim Tarihi: 10.12.2006).

Grafik 2.5’de görüldüğü gibi; eğitim, sağlık harcamalarının 1982 - 2005 yılları arasında gelişimi verilmektedir. GSMH içerisinde eğitim harcamalarına ayrılan pay

1980’li yılların başından itibaren sağlık harcamalarından fazla olduğu, özellikle 1995 yılından sonra eğitim harcamalarının artışa geçtiği görülmektedir. Sağlık harcamalarına ayrılan payın ise oldukça düşük olduğu ve bu seviyenin 2000’li yıllardan sonra % 1 seviyesine ulaştığı görülmektedir.

Türkiye Ekonomisi, yüksek faiz oranları ve döviz sıkıntısı gibi nedenlere bankacılık sektöründe yaşanan finansal sıkıntı da eklenince 1999 ve 2001 yılında iki önemli ekonomik krizle karşı karşıya kalınmıştır. Yaşanan bu krizlerin sebepleri özellikle bankaların bilançolarında yer alan devlet tahvillerinin çok yüksek oranda olması ve faiz riski taşımaları, diğer taraftan açık pozisyonların yüksek ve döviz fazlalarının yetersiz olması gösterilmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2005). Uygur (2001), Türkiye’de yaşanan 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerini değerlendirdiği çalışmasında krizi tetikleyen etkenler arasında gösterilen kamu kesimi açıklarını azaltmanın yolunun, özelleştirmeyi de içeren bir şekilde özel bina ve fabrikaların yabancılara satılması ve böylece ekonominin daraltılmasından geçtiğini vurgulamıştır.

Bu bölümde sanayileşmiş bazı OECD ülkelerinde ve son olarak da Türkiye’de kamu harcamalarının gelişimi irdelenmiştir.

Takip eden bölümde ise teorik varsayımlar doğrultusunda kurulan modeller ve yapılan ampirik çalışmalar irdelenmekte ve Türkiye’de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Wagner Kanunu dikkate alınarak ampirik olarak analiz edilmektedir.

3. TÜRKİYE’DE KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN WAGNER KANUNU İLE ANALİZİ

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde görülen istikrarsız büyüme, yüksek reel faiz, dış ticaret ve bütçe açıkları ile yüksek enflasyon gibi makro ekonomik sorunların en önemli nedenlerinden birisi olarak kamu kesiminin finansman açıkları gösterilmektedir. Kamu kesiminin finansman açıklarının oluşmasındaki temel neden ise artan kamu harcamalarının kamu gelirleri ile karşılanamamasından kaynaklanmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Wagner Kanunu Çerçevesinde 1950-2005 dönemi için Granger ve Hsiao nedensellik testi yöntemiyle incelenmeye çalışılacaktır.

3.1. Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Wagner Kanunu ile Analizine Yönelik Ampirik Bulgular

Wagner Kanunu’nu test etmeye yönelik literatürde pek çok çalışma bulunmaktadır. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmeye yönelik yapılan ekonometrik çalışmalar önce yabancı literatürden daha sonra ise Türkiye’de yapılmış çalışmalardan elde edilen bulguların değerlendirilmesi şeklinde ele alınmaktadır.

3.1.1. Yabancı Literatür

Wagner’in 1883 yılındaki eserinin 1958 yılında Musgrave tarafından İngilizce’ye çevrilmesinin ardından bu kanunu test etmek amacıyla gerek teorik gerekse ampirik çalışmaların arttığı ve Samuelson (1958, 332-338)’un ifadesiyle artık kamu geliri odaklı ekonomik teorilerden çok kamu harcamaları odaklı çalışmaların yapılmaya başlandığı görülmektedir. Tablo 3.1’de söz konusu yıllarda Wagner Kanunu’nu test eden çalışmalar sunulmaktadır.

Tablo 3.1’de Wagner Kanunundan hareketle kurulmuş onbeş çalışma ve bu çalışmalarda kullanılan modellere yer verilmektedir. Söz konusu kanunu harcama esnekliğine ait değerlere göre bulgular Tablo 3.1’de görülmektedir.

Tablo 3.1: Wagner Kanununa İlişkin Yapılan İlk Çalışmalar

Çalışmayı Yapanlar	Tahmini Elastikiyet ve Veri Tabanı	Harcama Elastikiyeti İle İlgili Bulgular
Martin ve Lewis (1956)	(EG/KBÜ)x (GSMH/KBÜ) Çeşitli Ülkeler İçin	>1 Toplam Harcamalar
Williamson (1961)	(EG/KBÜ)x (GSMH/KBÜ) Çeşitli Ülkeler İçin	> 1 Toplam Harcamalar
Höök (1962)	EG x Y (1913-1958) İsveç için	> 1 Tüm işlevler için > Ekonomik kategoriler için
Emi (1963)	EG x Y Japonya 1880-1960 Japonya 1900-1960	>1 Ekonomik kategoriye göre <1 Fonksiyonel olarak
Veverka (1963)	EG x Y U.Kingdom, 1790-1830 U.Kingdom, 1850-1890 U.Kingdom 1910-1961	< 1 Toplam Harcamalar < 1 Toplam Harcamalar > 1 Toplam Harcamalar
Andic ve Veverka (1964)	EG x Y Almanya, 1913-1958	> 1 Fonksiyonel olarak > 1 Ekonomik kategoriye göre
Thorn (1967)	(EG/ KBÜ) x (GSMH/KBÜ) Farklı Ülkeler	> 1 Kamu harcamaları
Goffman ve Mahar (1968)	EG x GSMH 6 Karayip Ülkesi 1940-1965	> 1 Toplam Harcamalar
Gupta (1958)	(EG/ KBÜ) x (GSMH/KBÜ) Farklı Ülkeler	> 1 Toplam Harcamalar
Pryor (1968)	(EG/ KBÜ) x (GSMH/KBÜ) Farklı Ülkeler	< 1 Toplam Harcamalar
Lall (1969)	(EG/ KBÜ) x (GSMH/KBÜ) 46 gelişmekte olan ülke	< 1 Toplam Harcamalar
Musgrave (1969)	(EG/KBÜ) x (GSMH/KBÜ) 40 ülke	< 1 Toplam Harcamalar
Henning ve Tussing (1974)	(EG/KBÜ) x (GSMH/KBÜ) ABD 1900-1971	> 1 Toplam Harcamalar
Wagner ve Weber (1977)	(EG/KBÜ) x (GSMH/KBÜ) 34 Ülke 1950 - 1972	< 1 Toplam Harcamalar
Pluta (1979)	(EH/KBÜ) x (GSMH/KBÜ) Tayvan, 1952-1975	< 1 Ekonomik kategoriye göre

Not: EG; Kamu harcamaları elastikiyeti, Y; milli geliri, KBÜ; kişi başına üretimi, GSMH; gayrisafi milli hasılayı göstermektedir.

Kaynak: James T. Bennett ve Manuel H. Johnson (1980); "The Political Economy of Federal Economic Growth, 1959-1978," College Station: Texas A. M. University Press, s. 59-95, Devletin Büyümesi Teorileri (Çev.:Aytaç Eker),

http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar/eker-benett-devletbuyumesi.htm,
(Erişim Tarihi: 25.01.2006).

Tarihsel süreç içerisinde bu konuda gerek ülke düzeyinde gerekse gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin birlikte değerlendirildiği bir çok çalışma yapılmıştır. Bunlardan bazıları ele alınan yıllar ve elde edilen sonuçlar itibarıyla bu kısımda verilmektedir.

Ram (1986), kamu harcamalarının GSYİH içerisindeki payı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmek üzere panel veri seti tekniklerini kullanarak 115 ülkeyi gelir seviyelerine göre dört farklı gruba ayırmış ve 1960-70 ve 1970-80 yılları için yatay kesit analizi yapmıştır. Kamu sektörünün özel sektör üretimine girdi olarak kullanıldığına vurgu yapan Ram (1986) ayrıca yatırımların bir fonksiyonu olarak kişi başına gelir artışı, nüfus artışı ve kamu harcamalarındaki artışın yer aldığı iki sektörlü bir büyüme eşitliği kurmuştur. Kamu büyüklüğünün büyüme üzerindeki etkisini, dışsalılık ve farklı verimlilik etkisi olmak üzere ikiye ayırdığında reel kamu tüketimi ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kamu büyüklüğünün ekonomik büyüme üzerine pozitif etkisinin daha belirgin olduğunu ifade etmektedir. Daha sonra Ram (1987) Wagner Kanununun geçerliliğini test etmek üzere aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 115 ülkeyi ele alarak 1950-1980 yıllarını kapsayan çalışma yapmış ve elde ettiği bulgular ile söz konusu ülkelerin % 60'ında kanunu doğrular yönde sonuca ulaşmıştır.

Günalp ve Gür (2002) ise Ram (1986) tarafından yapılan çalışmayı sadece 34 ülkeyi kapsayacak şekilde 1979-1997 yılları için yeni verilerle tekrar ele almış ve benzer sonuçlara ulaşmıştır. Ekonomik büyüme üzerinde kamu büyüklüğünün toplam etkisinin pozitif ve oldukça büyük olduğunu, ayrıca kamu büyüklüğünün özel sektörün çıktısı üzerinde yarattığı marjinal dışsalılık etkisinin pozitif olduğuna tekrar vurgu yapmıştır.

Courakis vd. (1993), Yunanistan ve Portekiz için 1958-1985 yıllarını kapsayan çalışmada kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini Wagner Kanunu çerçevesinde EKK ve Eş-bütünleşme yöntemiyle incelemiştir. Kamu harcamalarının temel belirleyicileri olarak, gelire bağlı sabit fiyat, istikrar politikaları ve sosyo-politik faktörleri dikkate aldıkları çalışmada ayrıca bağımlı değişken olarak kamu harcamalarını, bağımsız değişken olarak da milli gelir, sabit gelir, nisbi fiyatlar, istikrar politikaları ve sosyo-politik faktörler gibi değişkenler kullanmıştır. Yapılan çalışmanın sonunda incelenen dönem itibarıyla ele alınan değişkenle ile Wagner kanununu destekler yönde bulgular elde edilmemiştir.

Diğer taraftan Abizadeh ve Yousefi (1996) Güney Kore için 1970-1990 dönemini kapsayan çalışmasında Granger nedensellik testi yöntemiyle kamu harcamalarını belirleyen etkenler olarak özel sektörün gelirini ve kamunun istihdam düzeyi dikkate almıştır. Çalışmanın sonunda elde ettikleri bulgular ile gerek uzun dönemde gerekse kısa dönemde kamu mallarına olan talebin gelir esnekliği birimden büyük bulunması ile Wagner Kanunu doğrulanmıştır.

Burney ve Al-Mussallam (1999), Kuveyt'te 1969/70-94/95 yılları arasındaki verilerle en küçük kareler (EKK) yöntemiyle Wagner Kanunu sorguladıkları çalışmada bu kanunu doğrular yönde sonuca ulaşamamıştır. Kamu harcamalarının artmasına farklı bir gerekçe getirerek, finansal gelişmenin ve dışa açıklık derecesinin etkili olduğunu vurgulamıştır.

Al-Faris (2002), Körfez Bölgesi'ndeki ülkeler için 1970-1997 yıllarını ele aldığı çalışmasında VAR yöntemiyle yaptığı analizde Wagner'in ifade ettiği şekilde ulusal gelirin kamu faaliyetlerinin gelişiminde etkili ve önemli bir faktör olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Loizidies ve Vamuokos (2005), Yunanistan, İngiltere ve İrlanda verilerini kullanarak kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik yöntemiyle irdelemiştir. Elde edilen bulgular ise tüm ülkelerde kısa dönemde kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği; uzun dönemde ise sadece İrlanda ve İngiltere'de kamu harcamaları ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Wagner Kanununu destekleyen bulgulara Yunanistan da ulaşılmıştır. İngiltere için enflasyon değişkeni modele dahil edildiğinde söz kanunu destekleyen bulgulara ulaşılmıştır.

Al-Obaid (2004) Suudi Arabistan için 1970-2001 yılları arasında kamu harcamalarını kısmaya yönelik uygulanan ekonomik programın doğru olup olmadığını test etmek üzere yola çıktığı çalışmasında Wagner'i doğrular yönde sonuçlara ulaşmıştır. Ekonomik gelişmenin neden olduğu bir kamu harcamaları artışı söz konusudur. Bu nedenle kamu harcamaları artışı tedbir almayı gerektirecek bir durum olarak görülmemektedir.

Huang (2006), Tayvan’da 1966-2002 yıllarını kapsayan çalışmasında eş-bütünleşme ve Granger nedensellik testlerinin sonucunda Wagner Kanuna ilişkin bulguya rastlamamıştır. Yine Gana (1963-1988 yılları), Kenya (1964-1989 yılları) ve Güney Afrika’yı (1957-1990 yılları) kapsayan çalışmada ise Ansari vd. (1997), VAR yöntemiyle yaptığı çalışmasında Wagner Kanunu’nu doğrular yönde bulguya rastlamamıştır.

3.1.2. Türkiye’ye Yönelik Literatür

Türkiye’de kamu harcamaları ile büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek üzere yapılan çalışmaların son yıllarda arttığı ve elde edilen bulgularda ortak bir sonuç olmadığı görünmektedir. Kimi çalışmalar Wagner Kanunun geçerliliğini kabul ederken kimi çalışmalar ise Keynes’in ortaya koyduğu yaklaşımı kabul etmektedirler. Bazı çalışmalar ise kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkiye rastlamamıştır.

Türkiye’de Wagner Kanununu test etmeye yönelik yapılan çalışmaların ilki Krzyzaniak (1974) tarafından yapılmıştır. 1950-1969 dönemlerini kapsayan çalışmada elde edilen bulgular Wagner Kanununu doğrular yönde bulunmuştur. Diğer bir önemli çalışma ise 1923-1967 yıllarını kapsayan Önder (1974) tarafından yapılan çalışmadır. Ancak Türkiye için gerekli olan verilerin elde edilişi ve güvenilir olması konusunda yetersiz olması nedeniyle birçok kaynaktan alınan veriler indeksler yardımıyla analiz edilmiştir. Söz konusu dönemde kamu harcamalarının dik bir şekilde yükseldiğini ifade eden Önder (1974:156), kamu harcamalarının arttığı tezini yaptığı çalışmanın sonunda doğrulandığını, ancak Wagner’in artan devlet faaliyetleri tezi hakkında kesin bir yargıya ulaşamadığını belirtmiştir. Bununla birlikte, Wagner’in savunduğu gibi devlet faaliyetinde genişlemenin söz konusu dönem içerisinde görülmediğine vurgu yapmıştır.

Son yıllarda yapılan çalışmalarda ise modern ekonometrik testlerin kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bunlar arasında Yamak ve Küçükale (1997); Terzi (1998); Demirbaş (1999); Taşseven (2000); Bağdigen ve Çetintaş (2003); Halıcıoğlu (2003); Sarı (2003); Çavuşoğlu (2005); Arısoy (2005) yer

almaktadır. Tablo 3.2’de bu konuda yapılan başlıca çalışmalar, dönemler, kullanılan modeller ve ulaşılan bulgular itibariyle gösterilmektedir.

Tablo 3.2: Türkiye’de Wagner Kanununa İlişkin Başlıca Çalışmalar

Tarih	Yazar	Modeller	Sonuç	Yöntem
1997	Nebiye Yamak Yakup Küçükkale 1950-1994 (44 yıl)	Model 1: $LRKH_t = a + BLRGSMH_t + E_t$ Model 2: $LRKH_t = a + BLKBDGSMH_t + E_t$ Model 3: $LRKHP_t = a + BLKBDRGSMH_t + E_t$ Model 4: $LKBDRKH_t = a + BLKBDRGSMH_t + E_t$ Model 5: $LRKHP_t = a + BLRGSMH_t + E_t$	Wagner Kanunu desteklenirken, Keynes Hipotezini destekleyen sonuçlar elde edilmemiştir.	Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik testi
1999	Safa Demirbaş 1950-1990 (40Yıl)	Model 1: $LE = a + BLGNP$ Peacock-Wiseman (1968) Model 2: $LC = a + b LGNP$ Pryor (1969) Model 3: $LE = a + b L(GNP/P)$ Goffman (1968) Model 4: $L(E/P) = a + b L(GNP/P)$ Musgrave (1969) Model 5: $L(E/P) = a + b L(GNP/P)$ Gupta (1967) Model 6: $L(E/GNP) = a + b LGNP$ Peacock ve Wiseman’ın Mann (1980) tarafından geliştirilmiş versiyonu.	Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezini destekleyen sonuçlara ulaşılamamıştır.	Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik testi
2003	Muhlis Bağdigen Hakan Çetintaş 1965-2000 (35 yıl)	Model 1: $LREXP_t = B_0 + B_1 LRGDPT + M_t$ Model 2: $LREXP_t = B_0 + B_1 LRPDPT + M_t$ Model 3: $LR(EXP/GDP)_t = B_0 + B_1 LRGDPT + M_t$ Model 4: $LR(EXP/GDP)_t = B_0 + B_1 LRPDPT + M_t$ Model 5: $LRPEXP_t = B_0 + B_1 LRPDPT + M_t$ Model 6: $LRGC_t = B_0 + B_1 LRGDPT + M_t$	Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezini destekleyen sonuçlara ulaşılamamıştır.	Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik testi
2003	Ferda Halicioğlu 1960-2000 (40 yıl)	Model 1: $GE = f(GDP)$ Model 2: $GCE = f(GDP)$ Model 3: $GE/GDP = f(GDP)$ Model 4: $GE = f(GDP/N)$ Model 5: $GE/N = f(GDP/N)$ Model 6: $GE/GDP = f(GDP/N)$	Wagner Kanununu destekler sonuçlara ulaşılamamıştır.	Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik testi

Not: L= logaritmik, R= reel, KH= kamu harcamaları, GSMH= gayrisafi milli hasıla, GE=kamu harcamaları, GC=kamu tüketim harcamaları, GDP=gayrisafi yurtiçi harcama, N=nüfus, GNP=gayrisafi milli hasıla, E=kamu harcamaları, P=nüfus, E ve M hata terimini göstermektedir.

Tablo 3.2’de verilen bu çalışmalarda kullanılan başlıca modeller bölümün başında tanıtilen ve sıklıkla bu konuda kullanılan benzer testler olmakla beraber, bazı çalışmalarda ise farklı değişkenlerin de bu modellere dahil edildiği görülmektedir.

Tablo 3.2’de elde edilen bulgularda bir bütünlüğün sağlanamadığı ve ele alınan dönemler itibariyle değerlendirildiğinde Yamak ve Küçükkale (1997) ile Demirbaş (1999)’ın çalışmaları benzer iken elde edilen sonuçların tamamen farklı olması dikkatleri çekmektedir. Yamak ve Küçükkale (1997) ekonomik büyümenin Granger

anlamda kamu harcamalarını pozitif yönde etkilediğini vurgularken, Demirbaş (1999) kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını ifade etmiştir. Bağdigen ve Çetintaş (2003) ele aldıkları 1965-2000 dönemi için gerek Wagner Kanunu gerekse Keynes'in Hipotezini destekler bulgulara rastlamamıştır. Halıcıoğlu (2003) ise söz konusu modeller ile kanunu doğrular bulgulara ulaşamamış ancak; bütçe açığı değişkenini ilave ettiği genişletilmiş Wagner Kanunu modeli ile doğrular sonuca ulaşmıştır.

Türkiye'de bu çalışmaların yanı sıra kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi söz konusu kanun çerçevesinde inceleyen başka çalışmalarda mevcuttur. Terzi (1998) 1938-1995 yılları kapsayan uzun dönemli çalışmasında eşbütünleşme yöntemini kullanmıştır. Çalışmasında kısa dönemde; Türkiye'de kamu harcamalarının gelir esnekliğini 0.33-0.39 aralığında bulurken, uzun dönemde; 0.95-1.10 arasında bulmuştur. Wagner Kanunu doğrular nitelikte olan bu sonuç uzun dönemde kamu hizmetlerine olan talebinin gelire olan duyarlılığının yüksek olduğunu, dolayısıyla GSMH ve kamu harcamalarının birlikte hareket ettiği sonucuna ulaşmıştır.

Farklı bir açıdan Wagner Kanununu test eden Taşseven (2000) çalışmasında Eş bütünleşme yöntemi ile gayrisafi milli hasıla, kamu/özel girdi fiyatları, nüfus ve istikrar endekslerini açıklayıcı değişken olarak kullanmaktadır. 1960-1998 yıllarını kapsayan çalışmasında eşbütünleşme yöntemini kullanmaktadır. Sosyo-politik olayların ve finansal krizlerin etkilerini kukla değişkenler yardımıyla modele ilave eden Taşseven (2000)'in söz konusu dönem itibarıyla elde ettiği bulgular Wagner Kanununu doğrulamaktadır.

Nedensellik ilişkisi üzerine yoğunlaşan Yıldırım (1994) ise çalışmasında 1962-1993 yıllarını ele almış ve Granger ve Sims yöntemiyle nedenselliğin yönünü GSMH'dan toplam kamu harcamalarına doğru bulmuştur. Cari kamu harcamaları ile GSMH arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğuna ve kamu yatırım harcamaları ile GSMH arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığına vurgu yapmaktadır.

Arısoy (2005), 1950-2003 dönemini kapsayan çalışmasında eşbütünleşme ve hata düzeltme modeli kullanarak cari, yatırım, transfer ve transfer dışı olmak üzere kamu harcamalarını ekonomik ayırıma göre sınıflandırmaktadır. Wagner Kanunun öngördüğü sonuçlara ulaşılmaktadır. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmasına karşın, hata düzeltme formunda yapılan nedensellik analizine göre anlamlı ve belirlenen yönde bir ilişkinin olmadığı vurgulanmaktadır. Diğer yandan aynı dönemi ele alan Çavuşoğlu (2005) ise eşbütünleşme yöntemini kullandığı çalışmasında konsolide bütçe harcamaları verileri ile elde ettiği bulgular kamu sektörü faaliyetleri ile ekonomik gelişme arasında zayıf bir ilişkinin olduğu yönündedir.

3.2. Ekonometrik Analiz ve Bulguların Değerlendirilmesi

3.2.1. Model ve Veri Seti

Çalışmada yıllık verilerden yararlanarak 1950-2005 dönemi ele alınmıştır. Verilerin elde edilmesinde yaşanan güçlük dışında 1950 yılının başlangıç yılı seçilmesindeki bir diğer neden, bu yılın Türkiye'nin siyasal hayatında önemli bir dönem noktası olarak kabul edilmesidir. 1950 yılında liberal ve özel sektöre kalkınmada öncelik veren bir politika izleyen Demokrat Parti iktidara gelmiştir. 1946 yılında çok partili hayata geçen Türkiye'de 1947'den itibaren Amerikan yardımları da alınmaya başlanmıştır. Bu gelişmeler devletin ekonomik hayata müdahalesini yumuşatan nedenler olarak gösterilmektedir (Sağlam 1981:87-88).

Serilerin elde edilmesinde Türkiye İstatistik Kurumunun *İstatistik Göstergeler 1923-2004* adlı yayınından yararlanılırken 2005 yılı verileri Maliye Bakanlığının internet sitesinden alınmıştır. Kullanılan değişkenler Tablo 3.3 üzerinde gösterilmektedir.

Tablo 3.3'de görüldüğü gibi, iki temel değişken kullanılırken bu değişkenler yedi ayrı dönüşüm ile modellerde kullanılmıştır. Wagner Kanunu çerçevesinde ele aldığımız modellerde ileri sürülen varsayımlar şöyle sıralanabilmektedir.

Tablo 3.3: Değişkenlerin Tanımlanması

KH	Kamu Harcamaları
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
KBGSMH	Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla
KBKH	Kişi Başına Kamu Harcamaları
KH/GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla İçerisinde Kamu Harcamalarının Payı
ΔGSMH	Gayri Safi Milli Hasılanın % Değişimi
ΔGSMH/N	Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasılanın % Değişimi

Hipotez 1: Kamu harcamaları ile gayri safi milli hasıla arasında pozitif bir ilişki vardır. Gayri safi milli hasıla arttıkça kamu harcamaları da artmaktadır.

Hipotez 2: Kamu harcamaları ile kişi başına gayri safi milli arasında pozitif bir ilişki vardır. Kişi başı gayri safi milli hasıla attıkça kamu harcamaları da artmaktadır.

Hipotez 3: Gayri safi milli hasıla içerisinde kamu harcamalarının payı ile kişi başına gayri safi milli hasıla arasında pozitif ilişki vardır. Kişi başına gayri safi milli hasıla arttıkça kamu harcamalarının gayri safi milli hasıla içerisindeki payı da artmaktadır.

Hipotez 4: Kişi başına kamu harcamaları ile kişi başına gayri safi milli hasıla arasında pozitif bir ilişki vardır. Kişi başına gayri safi milli hasıla arttıkça kişi başına kamu harcamaları da artmaktadır.

Hipotez 5: Gayri safi milli hasıla içerisinde kamu harcamalarının payı ile gayri safi milli hasıla arasında pozitif bir ilişki vardır. Gayri safi milli hasıla arttıkça kamu harcamalarının gayri safi milli hasıla içerisindeki payı da artmaktadır.

Hipotez 6: Gayri safi mili hasılanın yüzde değişim oranı ile kamu harcamaları arasında pozitif bir ilişki vardır. Gayri safi milli hasıladaki değişim oranı arttıkça kamu harcamaları artmaktadır.

Hipotez 7: Kişi başına gayri safi milli hasılanın değişim oranı ile kişi başına kamu harcamaları arasında pozitif ilişki vardır. Kişi başına gayri safi milli hasılanın değişim oranı arttıkça kişi başına kamu harcamaları da artmaktadır.

Bu çalışmada kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, nedensellik testleriyle analiz edilmiştir. Başlıca veriler, konsolide bütçe harcamaları, gayri safi milli hasıla ve nüfustan oluşmaktadır.

Yıllar itibariye gerçekleşen kamu harcamaları ve gayri safi milli hasıla arasındaki ilişki Tablo 3.4’de verilen modeller yardımıyla analiz edilmektedir.

Tablo 3.4: Regresyon Modelleri

Denklem	Model
1	$LRKH_t = \beta_0 + \beta_1 LRGS MH_t + u_t$ (Peacock – Wiseman Modeli)
2	$LRKH_t = \beta_0 + \beta_1 LRKBGS MH_t + u_t$ (Goffman – Mahar Modeli)
3	$KH/GSMH_t = \beta_0 + \beta_1 LRKBGS MH_t + u_t$ (Musgrave Modeli)
4	$LRKBKH_t = \beta_0 + \beta_1 LRKBGS MH_t + u_t$ (Gupta – Michas Modeli)
5	$KH/GSMH_t = \beta_0 + \beta_1 LRGS MH_t + u_t$ (Peacock – Wiseman Modeli 2)
6	$LRKH_t = \beta_0 + \beta_1 (\Delta GSMH_t) + u_t$ (Diğer Model 1)
7	$LRKBKH_t = \beta_0 + \beta_1 (\Delta GSMH/N_t) + u_t$ (Diğer Model 2)

Not: Denklemlerde; β_0 ; sabit değişkeni, $\beta_1, \dots, \beta_4$; katsayıları, u_t ; hata terimini ve t ; zamanı göstermektedir. L; logaritması alınmış serileri gösterirken R; serilerin reel hale dönüştürüldüğünü göstermektedir.

Yapılan çalışmada bağımlı değişken olarak KH, KH/GSMH, KBKH kullanılmış; bağımsız değişken olarak ise GSMH, KBGS MH, $\Delta GSMH$, $\Delta GSMH/N$ kullanılmıştır. Kullanılan modeller, Wagner Kanununa uygun olarak kamu harcamaları sonuç, büyüme ise neden değişkeni olacak şekilde oluşturulmuştur.

3.2.2. Modelin Tahmini

Zaman serisi verileri ile çalışmamız nedeniyle yapılması gereken ilk işlem değişkenlerin incelendiği dönem itibariyle durağan (stationarity) olup olmadığının belirlenmesidir. Değişkenler arasında ekonometrik olarak anlamlı ilişkiler elde edilebilmesi için analizi yapılan serilerin durağan seriler olması gerekmektedir. Değişkenlere ait zaman serilerinde trend bulunuyorsa, ilişki sahte regresyon (spurious regression) şeklinde belirebilir. Ayrıca durağan olmayan zaman serisi söz konusu ise yapılan regresyon ile elde edilen t ve F testleri geçerli olmayacaktır ve bundan dolayı elde edilen regresyon da sahte regresyondan ibaret olacaktır (Tarı, 2005:380).

Durağanlığın tanımını Gujarati (2004:797); olasılıklı (stokastik) bir zaman serisi için ortalaması ve varyansı zaman içerisinde değişmeyen ve iki dönem

arasındaki ortak varyansı da ölçülen her zaman için aynı olan süreç olarak yapmıştır. Bu tür bir olasılıklı süreç, zayıf durağan olasılıklı süreç olarak da bilinmektedir.

3.2.2.1. ADF Birim Kök Testi

Zaman serilerinin durağanlığı¹ ekonometride daha çok birim kök (unit root) analizi olarak bilinen yöntemle serilerin durağanlıkları belirlendiği görülmektedir. Gujarati (2004:814) durağanlığın birim kökle tespitini şu modeli ele alarak tanıtmıştır. Y_t değişkeninin bu dönemde aldığı değerin geçen dönemdeki değeri olan Y_{t-1} ile ilişkisi;

$$Y_t = \rho Y_{t-1} + u_t \quad (3.1)$$

biçiminde kurulmaktadır. u_t ; ortalaması sıfır, σ^2 ; varyansı değişmeyen, ardışık bağımlı olmayan olasılıklı hata terimidir. Regresyon da ρ katsayısı, bire eşit ($\rho=1$) bulunursa Y_t olasılıklı değişkeninde birim kök sorunun var olduğu kabul edilmektedir. Bu model;

$$Y_t = Y_{t-1} + u_t \quad (3.2)$$

şeklini almaktadır. Birim kökü olan bir zaman serisi, ekonometride rassal yürüyüş olarak da bilinmektedir. Elde edilen böyle bir sonuç bir önceki dönemde değişkenin değerinin, maruz kalınan şokun sistemde kaldığı göstermektedir. Bu şokların kalıcı olması serinin durağan olmaması ve zaman içerisinde gösterdiği trendin olasılıklı olması demektir. Kullanılan denklemin her iki tarafından bir önceki değerleri çıkarılırsa yani farkı alınırsa seri durağan olacaktır. Bu durumda model şu şekilde değişmektedir;

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (3.3)$$

¹ Herhangi bir Y_t serisinin durağan olması şartları Enders (2004:53) şu şekilde özetlemiştir:

Sabit Aritmetik Ortalama : $E(Y_t) = \mu$

Sabit Varyans : $Var(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2$

Gecikme mesafesine bağlı kovaryans : $\gamma_k = E[(Y_t - \mu)(Y_{t+k} - \mu)]$

Burada; bütün t değerleri için k :gecikme mesafesini ifade etmektedir. μ ortalamayı, σ ise standart sapmayı göstermektedir. Bu şartlar sağlandığı sürece süreç durağan kabul edilir.

Burada; $\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1}$ (birinci fark) dir. Δ ; birinci fark operatörüdür. $(\rho-1)$, δ olarak ifade edilmektedir. $\rho=1$ olduğunda $\delta=0$ olacaktır. Y_t , bu durumda birinci farkı $I(1)$ alındığında durağan olacaktır. Eğer seriyi durağan yapmak için iki kez fark alma yoluna gidilirse bu işlem $I(2)$ olarak ifade edilmektedir. Serinin durağan hale getirilmesiyle kalıcı şoklar giderilmiş olur. Bir serinin durağan olup olmadığının tespitinde kullanılan hipotezler şunlardır (Gujarati, 2004:815);

H_0 : $\delta=0$, $\rho=1$ ise; Y_t zaman serisi durağan değildir, normal dağılmamaktadır ve otokorelasyona sahiptir (Birim kök vardır).

H_1 : $\delta \neq 0$ ise; Y_t zaman serisi durağandır, normal dağılmaktadır ve otokorelasyona sahip değildir (Birim kök yoktur).

H_0 : $\rho=1$ hipotezi varsayımla hesaplanan istatistik değeri t istatistiği² olarak bilinmektedir. Aynı zamanda buna Dickey-Fuller Testi’de denilmektedir (Gujarati, 2004:815).

Dickey-Fuller testinde kullanılan başlıca regresyon kalıpları şunlardır:

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (\text{Sabit terimsiz ve trendsiz model}) \quad (3.4)$$

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (\text{Sabit terimli model}) \quad (3.5)$$

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 \text{trend} + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (\text{Sabit terimli ve trendli model}) \quad (3.6)$$

Burada, t ; zaman ya da genel eğilim değişkeni olup, trend doğrusal zaman trend faktörünü göstermektedir. Eğer u_t ardışık bağımlı ise diğer bir ifadeyle hata terimi oto korelasyonlu ise kullanılacak regresyon modeli aşağıdaki gibi olacaktır (Gujarati, 2004:817).

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 \text{trend} + \delta Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (3.7)$$

²Eğer, hesaplanan t Dickey-Fuller test istatistiğinin mutlak değeri, MacKinnon kritik eşik değerlerinin mutlak değerinden küçükse H_0 : $\delta=0$ hipotezi kabul edilmektedir. Ayrıca incelenen zaman serisinin durağan olmadığı kabul edilmektedir. Eğer bunun tam tersi bir sonuç çıkarsa, H_0 hipotezi reddedilerek zaman serisinin durağan olduğu sonucuna varılmaktadır.

Burada; m ; optimal gecikme düzeyini³ göstermektedir. Gecikmeli fark terimleri kullanılarak hata terimlerinin ardışık bağımsız olmasını sağlayacak kadar terimi modele katılmaktadır. $\delta = 0$ ya da $\rho = 1$ olduğu durumda birim kökün varlığı söz konusu olacaktır. Bu modele DF sınaması uygulanırsa, buna Genişletilmiş Dickey Fuller (GDF) sınaması adı verilmektedir.

Çalışmada kullanılan değişkenlerin kendi düzeyinde $I(0)$ durağan olup olmadığı ADF testleriyle sınanmış ve elde edilen test sonuçları Tablo 3.5’de verilmektedir.

Tablo 3.5: ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	ADF İstatistiği*		
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Gecikme Düzeyi
Δ RGS MH	-7.91 [0] (-2.91)	-8.12 [0] (-3.49)	$I(0)^*$
Δ RKBGSMH	-8.01 [0] (-2.91)	-8.10 [0] (-3.49)	$I(0)^*$
KH-GSMH	-1.37 [0] (-2.91)	-2.25 [0] (-3.49)	$I(0)$
DKH-GSMH	-8.05 [0] (-2.91)	-7.97 [0] (-3.49)	$I(1)^*$
LRGSMH	-1.65 [0] (-2.91)	-1.58 [4] (-3.49)	$I(0)$
DLRGSMH	-8.00 [3] (-2.91)	-8.19 [0] (-3.49)	$I(1)^*$
LRKBGSMH	-1.47 [0] (-2.91)	-1.80 [4] (-3.49)	$I(0)$
DLRKBGSMG	-8.12 [3] (-2.91)	-8.17 [0] (-3.49)	$I(1)^*$
LRKBKH	-0.89 [1] (-2.91)	-2.94 [0] (-3.49)	$I(0)$
DLRKBKH	-9.42 [0] (-2.91)	-9.35 [1] (-3.49)	$I(1)^*$
LRKH	-0.99 [1] (-2.91)	-2.96 [1] (-3.49)	$I(0)$
DLRKH	-9.40 [0] (-2.91)	-9.37 [1] (-3.49)	$I(1)^*$

Not: RGS MH hariç tüm değişkenler GSMH’ya oranı ifade etmektedir. D serinin farkının alındığını göstermektedir. Bütün regresyon tahminleri ve test sonuçları Eviews 5.0 ekonometri yazılımı ile elde edilmiştir. *Serilerin kaçınıc derecede anlamlı olduğunu göstermektedir. ADF istatistiği elde edilirken seçilen gecikme düzeyi Akaike istatistiğiyle elde edilmiştir. Ayrıca içindeler seçilen gecikme düzeyini göstermektedir. Parantez içindeler %5 seviyesinde MacKinnon kritik değerlerini göstermektedir.

Tablo 3.5’de verilen test sonuçlarına göre, % 5 seviyesindeki MacKinnon kritik değerleri test istatistiğinden daha yüksek olan değişkenlerin kendi düzeylerindeki durağanlıkları reddedilmektedir. Δ RGS MH ve Δ RKBGSMH değişkenlerinin kendi düzeylerinde durağan oldukları hipotezi kabul edilmiştir. Bu nedenle bu serilerin orijinal değerleri kullanılacaktır. KH-GSMH, LRGSMH, LRKBGSM, LRKBKH VE LRKH serileri düzeyde durağan değillerdir. Bu nedenle fark alma yoluna gidilmiş ve değişkenlerin birinci seviyede $I(1)$ durağan olup olmadıkları araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 3.5’de D simgesiyle gösterilmektedir. Elde edilen test

³Gecikme Düzeyinin tespitinde yaygın olarak Akaike Bilgi Kriteri (AIC) kullanılmaktadır.

sonuçlarına göre, tüm değişkenlerin sabitli ve sabitli trendli farkları birinci derecede [I(1)] durağandır.

3.2.2.2. Zivot ve Andrews Birim Kök Testi

Zivot ve Andrews (1992) seviyesinde durağan olmayan serilerde yapısal kırılmanın olup olmadığını geliştirdiği birim kök testi ile incelemektedir. Çünkü seri kırılmayla birlikte durağan olabilmektedir. Kırılmayı içsel olarak ele alan Zivot ve Andrews üç modelle analiz yapmaktadır.

Bu üç modelin H_0 hipotezi ise; $y_t = \mu + \gamma_{t-1} + e_t$ olarak kurulmaktadır.

Denklemden H_0 hipotezi γ_t serisinin dışsal bir kırılma olmadan birim kök içerdiğini, alternatif hipotez ise γ_t serisinin kırılma ile trend durağan bir seri olduğu şeklindedir. Kullanılan üç model ise şöyledir (Zivot ve Andrews, 1992:255);

Model A

$$y_t = \hat{\mu}^A + \hat{\theta}^A DU_t(\hat{\lambda}) + \hat{\beta}^A t + \hat{\alpha}^A \gamma_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^A \Delta \gamma_{t-j} + \hat{e}_t \quad (3.8)$$

Model B

$$y_t = \hat{\mu}^A + \hat{\beta}^B t + \hat{\gamma}^B DT_t^*(\hat{\lambda}) + \hat{\alpha}^B \gamma_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^B \Delta \gamma_{t-j} + \hat{e}_t \quad (3.9)$$

Model C

$$y_t = \hat{\mu}^C + \hat{\theta}^C DU_t(\hat{\lambda}) + \hat{\beta}^C t + \hat{\gamma}^C DT_t^*(\hat{\lambda}) + \hat{\alpha}^C \gamma_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^C \Delta \gamma_{t-j} + \hat{e}_t \quad (3.10)$$

Model A; ortalamadaki kırılmayı, Model B; eğimdeki bir kırılmayı, Model C ise eğimdeki ve ortalamadaki kırılmayı birlikte göstermektedir. Kırılma zamanı, α 'nın t değerini minimize ettiği nokta olarak belirlenmektedir. DU; ortalamadaki kırılmayı ifade eden kukla değişkeni gösterirken DT; trenddeki kırılmayı ifade eden kukla değişkeni göstermektedir. Kırılma yılı belirlendikten sonra elde edilen t değeri,

Zivot ve Andrews sürecinde hesaplanan t değerinden küçük ise birim kökün var olduğunu belirten H_0 hipotezi kabul edilmemektedir.

Standart birim kök testlerinin yapısal değişimlere maruz kalacak değişkenler için uygun olmadığı gerekçesiyle alternatif testler uygulanmaktadır. Zivot ve Andrews (1992) birim kök testi bunlardan biri olarak son zamanlarda kullanılmaktadır. Yapısal kırılma ile birlikte durağan olan seriler tespit edilmektedir. C Modeli trend fonksiyonunun kesim katsayısında ve eğiminde bir değişimin aynı anda gerçekleştiğini kabul eder. Bu nedenle C Modeli kullanılmıştır. Bu testin sonuçları Tablo 3.6 üzerinde görülmektedir.

Tablo 3.6: Zivot ve Andrews Birim Kök Test Sonuçları

Model C					
	KH-GSMH	LRGSMH	LRKBGSMH	LRKBKH	LRKH
TB	1985	1968	1968	1981	1981
α	-4.292	-8.839	-8.987	-4.391	-4.428
k	0	0	0	0	0

C Modeli için; %1, %5 ve %10 için anlamlılık seviyelerinde kritik değerler sırasıyla -5.57, -5.08 ve -4.82' dir. Test sonuçlarının elde edilmesinde Stata 9.1 programı kullanılmıştır.

Tablo 3.6'da, TB; kırılma yılını, k; gecikme sayısını, α ; test değerini göstermektedir. Elde edilen bu sonuçlara göre seviyesinde durağan olmayan serilerden LRGSMH ve LRKBGSMH'nin 1968 yılında meydana gelen kırılma ile birlikte durağan oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Nedensellik analizinde kırılma yılı olan 1968 yılı için kukla değişkenler yardımıyla serilerin durağan değerleri kullanılmıştır. ADF birim kök testi ile elde edilen sonuçlar Tablo 3.7'de karşılaştırılmıştır.

Tablo 3.7'de GSMH ve KBGSMH verisi Zivot ve Andrews Birim kök testine göre kırılma ile birlikte durağanken kırılmayı dikkate almayan ADF yöntemine göre durağan olmamaktadır.

Tablo 3.7: Birim Kök Test Sonuçlarının Karşılaştırılması

Değişken	ADF	Zivot-Andrews
KH-GSMH	I(1)	I(1)
LRGSMH	I(1)	I(0)
LRKBGSMH	I(1)	I(0)
LRKBKH	I(1)	I(1)
LRKH	I(1)	I(1)

Not: KH-GSMH ve KBKH serisi farkı alınarak analizlerde kullanılmıştır. KH serisi trend etkisinden arındırılmıştır.

3.2.2.3. Nedensellik İlişkileri

Regresyon analizleri değişkenler arasındaki bağımlılık ilişkilerini irdelerken bu analizlerde nedensellik ilişkisi incelenmemektedir. Nedenselliğin doğrulanması özellikle elde edilen sonuçların anlam kazanması açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla nedensellik testi yapılmaktadır.

3.2.2.3.1. Granger Nedensellik Testi

Granger'in 1969 yılında geliştirdiği nedensellik testi aşağıdaki denklemler yardımıyla yapılmaktadır (Gujarati, 2001:620).

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^m \beta_j X_{t-j} + u_{1t} \quad (3.11)$$

$$X_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \lambda_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^m \delta_j Y_{t-j} + u_{2t} \quad (3.12)$$

Buradaki m ; gecikme uzunluğunu göstermekte olup, u_{1t} ve u_{2t} hata terimlerinin birbirinden bağımsız oldukları (white noise) varsayılmaktadır. Birinci denklem X 'ten Y 'ye doğru nedenselliği ikinci denklem ise Y 'den X 'e doğru nedenselliği göstermektedir. Diğer bir ifadeyle birinci denklemdeki β 'ler topluca anlamlı, ikinci denklemdeki δ 'ler topluca anlamsız ise X 'den Y 'ye doğru bir ilişki vardır. Birinci denklemdeki β 'lerin anlamsız, ikinci denklemdeki δ 'lerin anlamlı olması durumunda Y 'den X 'e doğru tek yönlü bir ilişkinin varlığından söz edilir. Üçüncü durum, iki yönlü bir ilişkinin var olduğunu gösteren β ve δ 'lerin topluca anlamlı olduğu

durumdur. Dördüncü durum ise β ve δ 'lerin anlamsız olduğu dolayısıyla değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin söz konusu olmadığı durumdur.

İlk denklemde önce bağımlı değişken uygun gecikme sayısı ile modele dahil edilirken daha sonra diğer değişkende aynı gecikme sayısı ile modele katılır. Bu modellere ait hata kareler toplamaları bulunmaktadır. Daha sonra Wald tarafından geliştirilen F istatistiği hesaplanır (Gujarati, 2001:621)⁴.

$$F = \frac{(KKT_S - KKT_{SM})/m}{(KKT_{SM})/(n-k)} \quad (3.13)$$

Burada; KKT_S ; Kısıtlamalı ilişkideki hata terimlerinin kareleri toplamını, KKT_{SM} ; Kısıtlamasız ilişkideki hata terimlerinin kareleri toplamını, m ; dışarıda bırakılan gecikmeli değişken sayısı, n ; örnek hacmini, k ise kısıtlamasız regresyonda tahmin edilen parametre sayısını göstermektedir.

Hesaplanan F-istatistiği seçilmiş bir anlamlılık düzeyinde (m ; $n-k$) serbestlik derecesinde F-tablo kritik değeriyle kıyaslanmaktadır. Hesaplanan değer tablo değerinden büyükse boş hipotez reddedilir, küçük ise boş hipotez kabul edilmektedir. Granger nedensellik testinde uygun gecikme sayısının (m) belirlenmesi için bir ön bilginin olmaması nedeniyle gecikme sayısı tüm değişkenler için aynı büyüklükte belirlenir. Bu durum test sonuçlarının yorumunda farklılıklara neden olabilmektedir (Yılmaz, 2005:20).

Değişkenler arasında bir sebep-sonuç ilişkisinin olup olmadığının tespit etmekte kullanılan ve varsa ilişkinin yönünü belirleyen Granger nedensellik test sonuçları Tablo 3.8 üzerinde görülmektedir. Gupta-Michas modeli için KBGSMH'dan KBKH'larına doğru bir ilişki vardır. Ancak diğer modeller itibarıyla değişkenler arasında nedensellik ilişkisine rastlanmamaktadır.

⁴ Çoklu regresyonda, regresyon sabiti dışındaki bütün parametrelerin anlamlı olup olmadığını, yani açıklayıcı değişkenlerin açıklanan değişken üzerinde etkili olup olmadığını belirlemek üzere F testi uygulanır (Tari, 2005:86).

Tablo 3.8: Granger Nedensellik Test Sonuçları

	Hipotez (Sebep $\Rightarrow$ Sonuç)	Gecikme	F değeri	Karar
Model 1 Peacock- Wiseman Modeli	$H_0^{(1.1)} : \text{LRGSMH} \Rightarrow \text{LRKH}$	1	0.06 (4.03)	Red
	$H_0^{(1.2)} : \text{LRKH} \Rightarrow \text{LRGSMH}$	1	0.92 (4.03)	Red
Model 2 Goffman-Mahar Modeli	$H_0^{(2.1)} : \text{LRKBGSMH} \Rightarrow \text{LRKH}$	1	3.72 (4.03)	Red
	$H_0^{(2.2)} : \text{LRKH} \Rightarrow \text{LRKBGSMH}$	1	0.05 (4.03)	Red
Model 3 Musgrave Modeli	$H_0^{(3.1)} : \text{LRKBGSMH} \Rightarrow \text{LRKH/GSMH}$	1	0.35 (4.03)	Red
	$H_0^{(3.2)} : \text{LRKH/GSMH} \Rightarrow \text{LRKBGSMH}$	2	2.12 (4.03)	Red
Model 4 Gupta- Michas Modeli	$H_0^{(4.1)} : \text{LRKBGSMH} \Rightarrow \text{LRKBKH}$	1	4.18 (4.03)	Kabul
	$H_0^{(4.2)} : \text{LRKBKH} \Rightarrow \text{LRKBGSMH}$	1	0.05 (4.03)	Red
Model 5 Peacock Wiseman 2 Modeli	$H_0^{(5.1)} : \text{LRGSMH} \Rightarrow \text{LRKH/GSMH}$	1	0.00 (4.03)	Red
	$H_0^{(5.2)} : \text{LRKH/GSMH} \Rightarrow \text{LRGSMH}$	2	2.75 (3.19)	Red
Model 6 Diğer Model 1	$H_0^{(6.1)} : \Delta \text{GSMH} \Rightarrow \text{LRKH}$	1	0.51 (4.03)	Red
	$H_0^{(6.2)} : \text{LRKH} \Rightarrow \Delta \text{GSMH}$	1	1.09 (4.03)	Red
Model 7 Diğer Model 2	$H_0^{(7.1)} : \Delta \text{GSMH/N} \Rightarrow \text{LRKBKH}$	1	0.31 (4.03)	Red
	$H_0^{(7.2)} : \text{LRKBKH} \Rightarrow \Delta \text{GSMH/N}$	1	0.27 (4.03)	Red

Not: Parantez içindeki değerler % 5 anlamlılık düzeyinde tablo değerini göstermektedir.

3.2.2.3.2. Hsiao Nedensellik Testi

Hsiao tarafından geliştirilen yöntem ile nedensellik ilişkisi gecikme uzunluğunun seçimi ile sorgulanmaktadır. İki aşamalı olan bu yaklaşımda Granger nedensellik testinde kullanılan denklemler esas alınmakla birlikte gecikme uzunluğunu belirlemek üzere Akaike'nin FPE (son hata tahmincisi) kriterinin kullanılması açısından kullanılmaktadır (Yılmaz, 2005:20). Bu yöntemde ilk

aşamada bağımlı değişkenin otoregresif regresyon denklemleriyle optimal gecikme uzunluğu aşağıdaki gibi belirlenmektedir. Sonrasında belirlenen FPE kriteri ile optimal gecikme uzunluğu (m) belirlendikten sonra ikinci denklem FPE kriteri ile optimal gecikme uzunluğu (n) belirlenmektedir (Masnava, 2006:9-10).

$$Y_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \beta_i Y_{t-i} + u_t \quad (3.14)$$

$$FPE(m) = \frac{T+m+1}{T-m-1} \cdot \frac{ESS(m)}{T} \quad (3.15)$$

$$Y_t = \alpha + \sum_{i=1}^m \beta_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^n \gamma_j X_{t-j} + v_t \quad (3.16)$$

$$FPE(m^*, n) = \frac{T+m^*+n+1}{T-m^*-n-1} \cdot \frac{ESS(m^*, n)}{T} \quad (3.17)$$

Burada; T; örnek büyüklüğünü, m; gecikme sayısı, m*; seçilen gecikme sayısını, ESS; hata kareleri toplamını göstermektedir. X'ten Y'ye olan nedenselliğin yönünü ve işareti belirlenirken; bu iki denklem için hesaplanan FPE kriterleri karşılaştırılmaktadır.

Eğer; $FPE(m^*) < FPE(m^*, n)$ ise X_t , Y_t 'nin Granger nedeni değildir.

$FPE(m^*) > FPE(m^*, n)$ ise X_t , Y_t 'nin Granger nedenidir.

Nedenselliğin işaretinin belirlenmesi amacıyla β_i katsayılarının negatif veya pozitif olan toplamının istatistiksel anlamlılığına bakılmaktadır. Hsiao'nun tanımına dayalı yapılan nedensellik test sonuçları ise Son Hata Tahmin (FPE) yöntemine göre ulaşılan sonuçlar kullanılan modeller itibariyle aşağıdaki Tablolar yardımıyla sunulmaktadır.

Tablo 3.9: Hsiao Nedensellik Test Sonuçları (Model 1)

Nedensellik	LRKH→LRGSMH		LRGSMH→LRKH	
	FPE (m*)	FPE (m*; n*)	FPE (m*)	FPE (m*; n*)
1 Gecikme	0.00484	0.00475	0.01421	0.01776
2 Gecikme	0.00485	0.00491	0.01382	0.01844
3 Gecikme	0.00465	0.00502	0.01275	0.01910
4 Gecikme	0.00471	0.00498	0.01257	0.01901
5 Gecikme	0.00471	0.00499	0.01246	0.01882

Not: Hsiao nedensellik test sonuçlarına ilişkin tablolarda m* ve n* seçilen optimal gecikme düzeylerini vermektedir ve optimal gecikme düzeyi Final Predictor Error (FPE) bilgi kriteri kullanılarak seçilmiştir.

Peacock- Wiseman Modeli için Tablo 3.9'daki test sonuçlarına göre;

$0.00465 < 0.00475$ olduğundan $KH \rightarrow GSMH$ yönünde bir nedensellik yoktur. $0.01246 < 0.01776$ olduğundan $GSMH \rightarrow KH$ yönünde de nedensellik ilişkisi yoktur.

Tablo 3.10: Hsiao Nedensellik Test Sonuçları (Model 2)

Nedensellik	LRKH→LRKBGSMH		LRKBGSMH→LRKH	
	FPE (m*)	FPE (m*; n*)	FPE (m*)	FPE (m*; n*)
1 Gecikme	0.00491	0.00497	0.01421	0.01742
2 Gecikme	0.00496	0.00514	0.01382	0.01807
3 Gecikme	0.00487	0.00526	0.01275	0.01874
4 Gecikme	0.00501	0.00533	0.01257	0.01865
5 Gecikme	0.00488	0.00522	0.01246	0.01840

Goffman- Mahar model için Tablo 3.10'daki test sonuçlarına göre;

$0.00487 < 0.00497$ olduğundan $KH \rightarrow KBGSMH$ yönünde bir nedensellik yoktur. $0.01246 < 0.01742$ olduğundan $KBGSMH \rightarrow KH$ yönünde de nedensellik yoktur.

Tablo 3.11: Hsiao Nedensellik Test Sonuçları (Model 3)

Nedensellik	KH_GSMH→KBGSMH		KBGSMH→KH_GSMH	
	FPE (m*)	FPE (m*; n*)	FPE (m*)	FPE (m*; n*)
1 Gecikme	0.00491	0.00498	9.19234	11.44566
2 Gecikme	0.00496	0.00507	8.82293	11.82863
3 Gecikme	0.00487	0.00516	8.74235	12.28401
4 Gecikme	0.00501	0.00508	8.42369	12.54066
5 Gecikme	0.00488	0.00508	7.90260	12.77508

Musgrave modeli için Tablo 3.11'deki test sonuçlarına göre;

$0.00487 < 0.00498$ olduğundan $KH_GSMH \rightarrow KBGSMH$ yönünde nedensellik yoktur. $7.90260 < 11.44566$ olduğundan $KBGSMH \rightarrow KH_GSMH$ yönünde de bir nedensellik yoktur.

Tablo 3.12: Hsiao Nedensellik Test Sonuçları (Model 4)

Nedensellik	LRKBKH→LRKBGSMH		LRKBGSMH→LRKBKH	
	FPE (m*)	FPE (m*; n*)	FPE (m*)	FPE (m*; n*)
1 Gecikme	0.00491	0.00501	0.01540	0.01802
2 Gecikme	0.00496	0.00509	0.01413	0.01865
3 Gecikme	0.00487	0.00515	0.01407	0.01920
4 Gecikme	0.00501	0.00504	0.01400	0.01895
5 Gecikme	0.00488	0.00492	0.01312	0.01830

Gupta-Michas model 4 için Tablo 3.12'deki test sonuçlarına göre;

$0.00487 < 0.00492$ olduğundan $KBKH \rightarrow KBGSMH$ yönünde bir nedensellik yoktur. $0.01312 < 0.01802$ olduğundan $KBGSMH \rightarrow KBKH$ yönünde de bir nedensellik yoktur.

Tablo 3.13: Hsiao Nedensellik Test Sonuçları (Model 5)

Nedensellik	KH_GSMH→LRGSMH		LRGSMH→KH_GSMH	
	FPE (m*)	FPE (m*; n*)	FPE (m*)	FPE (m*; n*)
1 Gecikme	0.00484	0.00474	9.19234	11.74743
2 Gecikme	0.00485	0.00482	8.82293	12.08236
3 Gecikme	0.00465	0.00481	8.74235	12.54894
4 Gecikme	0.00471	0.00485	8.42369	12.78230
5 Gecikme	0.00471	0.00475	7.90260	13.01358

Peacock-Wiseman 2 modeli için Tablo 3.13'deki test sonuçlarına göre;

$0.00465 < 0.00474$ olduğundan $KH_GSMH \rightarrow GSMH$ yönünde bir nedensellik yoktur. $7.90260 < 11.74743$ olduğundan $GSMH \rightarrow KH_GSMH$ yönünde de nedensellik yoktur.

Tablo 3.14: Hsiao Nedensellik Test Sonuçları (Model 6)

Nedensellik	LRKH→ΔGSMH		ΔGSMH→LRKH	
	FPE (m*)	FPE (m*; n*)	FPE (m*)	FPE (m*; n*)
1 Gecikme	66.9223	68.4607	0.0139	0.0180
2 Gecikme	68.3717	70.8246	0.0135	0.0186
3 Gecikme	69.8419	72.3968	0.0124	0.0185
4 Gecikme	72.2051	74.7639	0.0122	0.0188
5 Gecikme	70.0205	73.6278	0.0120	0.0194

Diğer geliştirilen modeller arasındaki 6. model için Tablo 3.14'deki test sonuçlarına göre;

$66.9223 < 68.4607$ olduğundan $KH \rightarrow \Delta GSMH$ yönünde nedensellik yoktur.
 $0.0120 < 0.0180$ olduğundan $\Delta GSMH \rightarrow KH$ yönünde de bir nedensellik yoktur.

Tablo 3.15: Hsiao Nedensellik Test Sonuçları (Model 7)

Nedensellik	LRKBKH→AKBGSMH		AKBGSMH→LRKBKH	
	FPE (m*)	FPE (m*;n*)	FPE (m*)	FPE (m*;n*)
1 Gecikme	64.0505	66.2175	0.0154	0.0194
2 Gecikme	65.3574	67.6131	0.0141	0.0198
3 Gecikme	66.8379	69.2630	0.0141	0.0196
4 Gecikme	69.1295	71.6278	0.0140	0.0192
5 Gecikme	66.8725	69.3174	0.0131	0.0200

Diğer bir model olan model 7 için Tablo 3.15'deki test sonuçlarına göre;

$64.0505 < 66.2175$ olduğundan $KBKH \rightarrow \Delta KBGSMH$ yönünde nedensellik yoktur.
 $0.0131 < 0.0192$ olduğundan $\Delta KBGSMH \rightarrow KBKH$ yönünde de bir nedensellik yoktur.

Hsiao yöntemi ile nedensellik ilişkisi yeniden ele alınmıştır. Elde edilen sonuçlara göre Wagner Kanunu'nun ifade ettiği gibi kamu harcamalarından gayrisafi milli hasılaya doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Granger ve Hsiao yöntemi kullanılarak elde edilen Nedensellik test sonuçları ele alınan modeller itibariyle karşılaştırılması Tablo 3.16'de gösterilmektedir.

Tablo 3.16: Nedensellik Test Sonuçlarının Karşılaştırılması

	Hipotez (Sebep $\Rightarrow$ Sonuç)	Granger Test Sonuçları	Hsiao Test Sonuçları
Model 1 Peacock- Wiseman Modeli	$H_0^{(1.1)}: \text{LRGSMH} \Rightarrow \text{LRKH}$	Red	Red
	$H_0^{(1.2)}: \text{LRKH} \Rightarrow \text{LRGSMH}$	Red	Red
Model 2 Goffman-Mahar Modeli	$H_0^{(2.1)}: \text{LRKBGSMH} \Rightarrow \text{LRKH}$	Red	Red
	$H_0^{(2.2)}: \text{LRKH} \Rightarrow \text{LRKBGSMH}$	Red	Red
Model 3 Musgrave Modeli	$H_0^{(3.1)}: \text{LRKBGSMH} \Rightarrow \text{LRKH/GSMH}$	Red	Red
	$H_0^{(3.2)}: \text{LRKH/GSMH} \Rightarrow \text{LRKBGSMH}$	Red	Red
Model 4 Gupta-Michas Modeli	$H_0^{(4.1)}: \text{LRKBGSMH} \Rightarrow \text{LRKBKH}$	Kabul	Red
	$H_0^{(4.2)}: \text{LRKBKH} \Rightarrow \text{LRKBGSMH}$	Red	Red
Model 5 Peacock- Wiseman Modeli	$H_0^{(5.1)}: \text{LRGSMH} \Rightarrow \text{LRKH/GSMH}$	Red	Red
	$H_0^{(5.2)}: \text{LRKH/GSMH} \Rightarrow \text{LRGSMH}$	Red	Red
Model 6 Diğer Model 1	$H_0^{(6.1)}: \Delta \text{GSMH} \Rightarrow \text{LRKH}$	Red	Red
	$H_0^{(6.2)}: \text{LRKH} \Rightarrow \Delta \text{GSMH}$	Red	Red
Model 7 Diğer Model 2	$H_0^{(7.1)}: \Delta \text{GSMH/N} \Rightarrow \text{LRKBKH}$	Red	Red
	$H_0^{(7.2)}: \text{LRKBKH} \Rightarrow \Delta \text{GSMH/N}$	Red	Red

Tablo 3.16 üzerinde görüldüğü gibi iki farklı nedensellik test sonuçları, aynı modeller için benzer bulguları ortaya çıkarmıştır. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Türkiye'nin gelişmekte olan bir ülke olduğu ve kamu harcamalarının bileşimi içerisinde faiz giderlerinin ve personel harcamalarının oldukça yüksek oluşu gibi nedenler dikkate alındığında kamu harcamalarının artışının gelişmiş ihtiyaçlar olarak bilinen sosyal harcamalara yönelik gerçekleşmediği söylenebilir.

SONUÇ

Küreselleşme sürecinin etkisi günümüzde her alanda olduğu gibi devlet kurumunda da hissedilmektedir. Devletin yapısal ve işlevsel dönüşümü ile birlikte kamu harcamalarının miktarı ve bileşiminin de bu değişimden etkilenmesi kaçınılmazdır. 1980'ler sonrasındaki dönemde küreselleşmenin etkisiyle özelleştirme çalışmalarının hızlandığı ve devletin ekonomiye fazla müdahale etmeyen bir yapıya büründüğü görülmektedir.

Devlet anlayışının değişmesine paralel olarak kamu kesiminin küçültülmesine yönelik çalışmalar kamu harcamalarının azalması yönünde beklentileri artırmaktadır. Ancak, söz konusu değişimlerin yaşandığı yıllar itibariyle kamu harcamalarının miktarı özellikle gelişmiş OECD ülkelerinde hızla artmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası ile 1980'li yıllar arasında ele alınan ülkelerde kamu harcamalarının hızlı artışı ve toplam ekonomi içerisinde kamu büyüklüğünün önemli boyutlara ulaşması olağanüstü durumların yaşanmadığı dikkate alındığında önemli bir durum olarak nitelendirilmektedir.

Sanayileşmenin getirdiği artan devlet faaliyetleri nedeniyle özellikle sosyal hizmet içerikli kamu harcamalarının arttığını savunan Wagner'in görüşleri dikkate alınarak sosyal harcamaların gelişimi izlendiğinde ise, söz konusu ülkelerde 1960'lı yıllarda ortalama % 10 olarak gerçekleşen harcamaların 1980'li yıllarda % 20'lere yükseldiği görülmektedir. Buna karşın söz konusu yıllarda ortalama ekonomik büyüme oranı % 4'ler düzeyinden % 2'lere düşmüştür. Ekonomik büyüme oranından bağımsız olarak kamu harcamalarının arttığı ve bu harcamalar içerisinde sosyal harcamaların önemli bir yer tuttuğu söylenebilmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde artan kamu harcamalarının ekonomiye olumsuz etkileri, özellikle kamu finansmanının iç borçlanma ile karşılanması aşamasında görülmektedir. Özel kesimin fon arzının daralması ve faizlerin artarak özel yatırımları azaltması yoluyla kamu harcamaları özel sektörü daraltıcı etkiye sebep olmaktadır. Bu bağlamda kamu harcamalarının sınırlandırılması diğer bir ifadeyle

devletin ekonomideki payının ekonomik büyümeyi maksimum yapacak noktada belirlenmesini gerektirmektedir.

İçsel büyüme teorileri çerçevesinde Barro'nun kamu politikası modeline göre hükümetlerin ekonomik büyümeyi gerçekleştirmede üstlendiği önemli görevler vardır. Bu görevleri gerçekleştirmek üzere yapılan kamu harcamaları, eğitim alanındaki yatırımları artırmak, Ar-Ge sektörüne sağlanacak teşvikler ve tamamlayıcı nitelikteki mal ve hizmetleri sunmak üzere yapılmalıdır. Dolayısıyla Barro'nun ifade ettiği gibi kamu sermaye stokunun verimliliğinin bire eşit olduğu noktada gerçekleşen kamu harcamalarının milli gelir içerisindeki payı sınır kabul edilebilir. Bununla birlikte ülkelerin gelişmişlik düzeyleri dikkate alındığında bu oranın ne olması gerektiği her bir ülkenin kendi ekonomik ve siyasi yapısına göre farklılık arz edecektir.

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ele alındığı bu çalışmada 1950-2005 dönemi esas alınarak Granger ve Hsiao nedensellik testleri ile Wagner Kanunu'na ilişkin modeller ampirik olarak analiz edilmiştir. Kamu harcamalarının ekonomik büyüme sonucunda arttığı varsayımına dayanan modeller Wagner Kanunu çerçevesinde oluşturulmuştur.

Peacock-Wiseman modeli kamu harcamaları ile GSMH arasında pozitif bir ilişkinin olduğu ve bu ilişkinin yönünün GSMH'dan kamu harcamalarına doğru olduğu varsayımına dayanmaktadır. Yapılan Granger nedensellik testi ve Hsiao nedensellik testi ile değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı bulunmuştur.

Goffman-Mahar modelinde kamu harcamaları ile kişi başına düşen GSMH arasında pozitif bir ilişkinin varlığı ve bu ilişkinin kişi başına düşen GSMH'dan kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir ilişki olduğu varsayımına dayanmaktadır. Nedensellik testleri ile elde edilen bulgular Granger nedensellik testi ve Hsiao nedensellik testi itibarıyla söz konusu ilişkinin olmadığı bulunmuştur.

Musgrave modelinde GSMH içerisinde kamu harcamalarının payı ile kişi başına GSMH arasında pozitif bir ilişkinin olduğu ve bu ilişkinin kişi başı

GSMH'dan GSMH içerisinde kamu harcamalarının payına doğru olduğu varsayımına dayanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, kamu büyüklüğünün kişi başına düşen GSMH'dan pozitif etkilendiği yönünde olan bu ilişki Granger nedensellik testi ve Hsiao yöntemiyle doğrulanmamıştır.

Gupta-Michas modelinde ise kişi başına kamu harcamaları ile kişi başına düşen GSMH değişkenlerini içermektedir. Model kişi başına GSMH'dan kişi başına kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir ilişkinin olduğu varsayımına dayanmaktadır. Granger nedensellik test sonuçlarına göre F değerinin 4.18 ve F tablo değerinin 4.03 olarak bulunması Goffman-Mahar modelindeki varsayımı doğrular niteliktedir. Wagner Kanunu'nun belirttiği gibi bir ilişki vardır. Ancak bu ilişkinin F değerleri dikkate alındığında zayıf bir ilişki olduğu söylenebilir. Diğer taraftan, Hsiao nedensellik test sonuçlarına göre nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

Peacock-Wiseman 2 modeli ise, GSMH içerisinde kamu harcamalarının oranı ile GSMH arasında bir ilişki olduğu varsayımına dayanmaktadır. Peacock-Wiseman 2 modeli için Granger nedensellik ve Hsiao nedensellik test sonuçlarına göre böyle bir ilişki tespit edilememiştir.

Model 6 ve Model 7, daha sonra geliştirilen modeller olarak ampirik çalışmalarda kullanılmaktadır. Model 6, GSMH'nın yıldan yıla yüzde değişimi ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi yansıtmaktadır. GSMH'daki yüzde değişimin kamu harcamalarına etki ettiği varsayımına dayalı olarak kurulan bu modelde, Granger nedensellik testine ve Hsiao testine göre bir ilişki bulunmamıştır.

Model 7 ise kişi başına GSMH ile kişi başına kamu harcamaları arasında bir nedensellik ilişkisinin olduğunu ve bu ilişkinin kişi başına GSMH'dan kişi başına kamu harcamalarına doğru olduğu varsayımına dayanmaktadır. Granger ve Hsiao nedensellik test sonuçlarına göre değişkenler arasında her iki yönde bir ilişki bulunmamıştır.

Sonuç olarak Wagner Kanunu Türkiye örneği açısından 1950-2005 yılları ele alınarak Granger ve Hsiao nedensellik testleri ile ampirik olarak incelenmiştir. Elde

edilen bulgulara göre kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

Türkiye gibi geçiş ekonomileri olarak nitelendirilen ülkelerde, devletten beklenen görevler, özel sektörün gelişimini hızlandıracak alt yapı yatırımlarını yapmak ve genel olarak toplumsal ihtiyaçları gidermeye yönelik mal ve hizmet sunmaktır. Gelişmekte olan pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de kamu harcamaları sonucu elde edilen getiri olarak görülen vergi gelirleri yeterince yüksek değildir. Bu açıdan bakıldığında kamu gelirinin düşük kalması, ülkeleri borç almaya ve devamında ise yüklü faiz ödemeye zorlamaktadır. Bu durum ise borç-faiz kısır döngüsünü yaratmaktadır. Türkiye’de özellikle 1980’ler sonrasında kamu harcamalarındaki artışın en önemli nedenleri arasında gösterilen faiz ödemeleri acil önlem alınması gereken bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamu harcamalarının artıran bir diğer önemli etken ise personel giderleri ve sosyal güvenlik primlerine aktarılan ödemelerdir. Seçim dönemlerinde artan kamu harcamaları ve politik nedenlerle fizibilite çalışmaları yapılmadan gerçekleşen yatırımlar da kamu harcamalarını artıran etkenler arasında gösterilebilir.

Kamu harcamalarının kamusal ihtiyaçlar doğrultusunda siyasi tercihlere göre şekillendiği dikkate alındığında, bu hizmetlerin sunumunda yer alan politikacı, bürokrat ve seçmen üçlüsünün davranışları önem taşımaktadır. Kamu harcamalarının bu aktörlerin davranışlarından etkilenmesi, yapılan çalışmalarda bu konunun da dikkate alınmasını gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

- Abizadeh, Sohrab (1986); "Economic Development and Income Elasticity of Demand for Government," *Social Indicators Research*, Cilt: 20, s. 15-43.
- Abizadeh, Sohrab ve Mahmood Yousefi (1996); "Industrialization and Government Expenditures: The Case of South Korea," *International Economic Journal*, Cilt: 10, Sayı: 1, s. 1-12.
- Akdoğan, Abdurrahman (2003); *Kamu Maliyesi*, 9. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Aktan, Coşkun Can ve Dilek Dileyici (2005); "Devlet Niçin Başarısız? Kamu Ekonomisindeki Etkinsizliklerin Kaynakları," (Ed.: Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici, İstiklal Y. Vural), *Kamu Ekonomisi ve Kamu Politikaları*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Al-Obaid, Hussain M. A. (2004); "*Rapidly Changing Economic Enviroments and The Wagner's Law: The Case of Saudi Arabia*," Colorado State University, Ekonomi Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Colarado.
- Al-Faris, A. F. (2002); "Public Expenditure and Economic Growth in the Gulf Cooperation Council Countries," *Applied Economics*, Cilt: 34, Sayı: 9, s. 1187-1193.
- Ansarı, M. I, D. V. Gordan ve C. Akuamoah (1997); "Keynes Versus Wagner: Public Expenditure and National Income for Three African Countries, Kenya, Ghana, South Africa," *Applied Economics*, April, Cilt: 29, Sayı: 4, s. 543-548.
- Arısoy, İbrahim (2005); "Türkiye'de Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi 1950-2005," *TEK Kurumu Tartışma Metni*, <http://www.tek.org.tr/dosyalar/ARISOY-05.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.01.2006).
- Bağdigen, Muhlis (2001); "Bireysel Fayda Maksimizasyonunda Bir Araç Olarak Bütçe, Teorik Yaklaşım," *Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat Dergisi*, Sayı: 2, Yıl: 1, Nisan-Mayıs- Haziran, s. 155-166.
- Bağdigen, Muhlis ve Hakan Çetintaş (2003); "Causality Between Public Expenditure and Economic Growth: The Turkish Case," *Journal of Economic and Social Research*, Cilt: 6, Sayı: 1, s.1-18.
- Bairam, Erkin İ. (1995); "Level of Aggrgation, Variable Elasticity and Wagner's Law," *Economics Letters*, Cilt: 48, s. 341-344.
- Barro, Robert (1991a); "Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth," *NBER Working Papers*, No: 1050, s. 1-29.

- Barro, Robert (1991b); "Economic Growth in a Cross Section of Countries," *NBER Working Papers*, No: 3120, s. 1-26.
- Bennett, James T. ve Manuel H. Johnson (1980); *The Political Economy of Federal Economic Growth, 1959-1978*, College Station: Texas A.M. University Press, s.59-95, (Çev.:Aytaç Eker), Devletin Büyümesi Teorileri, http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar/eker-benett-devletbuyumesi.htm (Erişim Tarihi:20.02.2006).
- Berber, Metin (2006); *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, 3.Baskı, Derya Kitabevi, Trabzon.
- Biehl, Dieter (1998); "Wagner's Law: An Introduction to and a Translation of the Last Version of Adolph Wagner's Text of 1911," *Public Finance*, Cilt: 53, Sayı: 1, s. 102-111.
- Bilen, Mahmut ve Cahit Şanver (2001); Genişleyen Devletin Bunalımı ve E-Devlet," *I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, 10-11 Mayıs, İzmit, s.101-117.
- Borcherding, Thomas E. ve Portia D. Besocke (2002); "The Contemporary Political Economy Approach to Bureaucracy," *Claremont Colleges Working Papers*, <http://econ.claremontmckenna.edu/papers/2002-05.pdf> (Erişim Tarihi:05.10.2006).
- Boumol, William (1967); "Macroeconomics of Unbalanced Growth: The Anothomy of Urban Crisis," *American Ecomomic Review*, Cilt: 57, Sayı: 2, s. 415-426.
- Buchanan, James (1977); "Devlet Niçin Büyümektedir?," (Çev.: Mustafa Sakal) http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar/sakal-devlet-nicin-buyumekte.pdf (Erişim Tarihi: 25.01.2006).
- Buchanan, James M. ve Marilyn R. Flowers (2001); "Kamu Tercihi ve Bütçe Büyüklüğü," (Çev.:Dilek Dileyici), *Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat Dergisi*, Sayı:4, Yıl:1, Ekim, Kasım, Aralık, s. 169-178.
- Bulut, Cihan (2002); *Kamu Açıkları Enflasyon, Faiz Oranı ve Döviz Kuru İlişkileri*, Der Yayınları, Yayın No: 340, İstanbul.
- Bulutoğlu, Kenan (2004); *Kamu Ekonomisine Giriş: Demokraside Devletin Ekonomik Bir Kuramı*, 8. Baskı, Batı Türkeli Yayıncılık, İstanbul.
- BUMKO (2006); "Bütçe Performansı," <http://www.bumko.gov.tr/B2007/BGerekce/Bolum02.pdf> (Erişim Tarihi: 10.12.2006).

- Burney, Nadeem A. ve Nadia Al-Musallam (1999); "Wagner's Law and Public Expenditure Growth in Kuwait," <http://www.blackwell-synergy.com/doi/pdf/10.1111/1468-0076.00062>, (Erişim Tarihi:01.05.2006).
- Courakis, Anthony S, Fatıma Mauro Roque ve George Tridimias (1993); "Public Expenditure Growth in Greece and Portuqal: Wagner's Law and Beyond," *Applied Economics*, Cilt: 25, s. 125-134.
- Cullis, John G. ve Jones, Philip R. (1993); "The Economics of Bureaucracy," (Ed.: Norman Gemmell), *The Growth of the Public Sector: Theories and International Evidence*, Edward Elgar Publishing, England.
- Çavuşoğlu, A. Tarkan (2005); "Testing The Validity of Wagner's Law in Turkey: The Bounds Testing Approach," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 60, Sayı: 1, s. 73-87.
- Demir, Osman (2002); "Durgun Durum Büyümeden İçsel Büyüme," *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, s.1-16.
- Demirbaş, Safa (1999); "Cointegration Analysis - Causality Testing and Wagner's Law: The Case of Turkey, 1950-1990," <http://www.le.ac.uk/economics/research/RePEc/lec/leecon/econ99-.pdf>, (Erişim Tarihi:02.02.2006).
- Diamond, Jack (1990); "Kamu Harcamaları ve Büyüme," (Çev.: Fevzi Devrim), *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1991, Cilt: 6, Sayı: 2, s. 333-338.
- DPT, (2006); *Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)*, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/ix/9kalkinmaplani.pdf>, (Erişim Tarihi:13.11.2006).
- Enders, Walter (2004); *Applied Econometric Time Series*, 2. Baskı, John Wiley & Sons, US.
- Eren, Aslan (2006); *Türkiye Ekonomisi*, Ekin Kitabevi, Ankara.
- Gemmell, Norman (1993); "Wagner's Law and Musgrave's Hypotheses," (Ed.: Norman Gemmell), *The Growth of the Public Sector: Theories and International Evidence*, Edward Elgar Publishing, England.
- Grossman, Philip J. (1988); "Government and Economic Growth: A non-linear Relationship," *Public Choice*, Cilt: 56, Sayı: 2, s.193-200.
- Gujarati, Damodar N. (2001); *Temel Ekonometri*, (Çev.: Ümit Şenesen ve Gülay G. Şenesen), 2. Baskı, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

- Gujarati, Damodar N. (2004); *Basic Econometrics*, 4. Baskı, The McGraw-Hill Companies.
- Güenalp, Burak ve Timur Han Gür (2002); "Government Expenditures and Economic Growth in Developing Countries: Evidence from a Panel Data Analyses," *METU Studies in Development*, Cilt: 29, Sayı: 3-4, s. 311-332.
- Halicioğlu, Ferda (2003); "Testing Wagner's Law for Turkey: 1960-2000," *Review of Middle East Economy and Finance*, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 129-140.
- Hamlin, Alan (1993); "Public Expenditure and Political Process," (Ed.: Norman Gemmell) *The Growth of the Public Sector: Theories and International Evidence*, Edward Elgar Publishing, England.
- Han, Ergül ve Ayten Ayşen Kaya (2002); *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika*, 4.Baskı, Eskişehir.
- Heertje, Arnold and Brian R. G. Robinson (1982); *Basic Economic*, Holt, Rinehart and Winston Ltd.
- Heiteger, Bernard (2001); "The Scope of Government and Its Impact on Economic Growth in OECD Countries," *Kiel Working Papers*, Sayı: 1034, s. 1-32. <http://www.uni-kiel.de/ifw/pub/kap/2001/kap1034.pdf> (Erişim Tarihi: 10.10.2006).
- Henrekson, Magnus (1993); "The Peacock – Wiseman Hypothesis," (Ed.: Norman Gemmell) *The Growth of the Public Sector: Theories and International Evidence*, Edward Elgar Publishing, England.
- Hiç, Mükerrrem (1994); *Büyüme ve Gelişme Ekonomisi*, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Yeni Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Huang, Chiung-Ju (2006); "Testing Wagner's Law Using Bounds Test and a New Granger- Non-Causality Test: Evidence for Taiwan," *The Journal of American Academy of Business*, Cilt: 8, Sayı: 2, s. 86-90.
- Jackson, Peter McLeod (1982); *The Political Economy of Bureaucracy*, Philip Allan Publishers, Oxford.
- Jackson, Peter McLeod (1993); "Modelling Public Expeniture Growth: An Integrated Approach," (Der.: Norman Gemmell), *The Growth of the Public Sector: Theories and International Evidence*, Edward Elgar Publishing, England.
- Jones, Charles I. (2003); *İktisadi Büyümeye Giriş*, (Çev.:Sanlı Ateş ve İsmail Tuncer) 2. Baskı, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

- Kapani, Münici (2000); *Politika Bilimine Giriş*, 12. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Kapeluck, Branwell DuBose Ravenel (2001); “*Testing Teories of Government Growth in Fifty States 1945-1998*,” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Lousiana.
- Karluk, Rıdvan (1999); *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim*, 6. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Kepenek, Yakup ve Nurhan Yentürk (2005); *Türkiye Ekonomisi*, 18. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kibritçioğlu, Aykut (1998); “İktidadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:53, Sayı:1-4, s.207-230.
- Kongar, Emre (1999); 21.Yüzyılda Türkiye, 2000’li Yıllara Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, 18. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Krzyzaniak, Marian (1974); “Government Expenditures, The Revenue Constraint, and Wagner’s Law The Case of Turkey,” *Growth & Change*, Cilt: 5, Sayı: 2, s. 13-19.
- Lindert, Peter H (2004); *Growing Public, Volume 1: Social Spending and Economic Growth Since the Eighteenth Century*, Cambridge University Press, USA.
- Loizides John ve George Vamuoukos (2005); “Government Expenditure and Economic Growth: Evidence from Trivariate Causality Testing,” *Journal of Applied Economics*, Cilt: VIII., s. 125-152.
- Lucas, Robert E. (1988); “On The Mechanics Of Economic Development,” *Journal of Monetary Economics*, Cilt:22, s.3-42.
- Masnava, Jean Claude (2006); “An Emprical Investigation Around The Finance-Growth Puzzle in China,” <http://mpira.ub.uni-muenchen.de/897/>, (Erişim Tarihi: 05.10.2006).
- Mattoon, Richard H. (2006); “Higher Education and Economic Growth,” Chicago Fed, The Federal Reserve Bank of Chicago, January, Sayı: 222a, http://www.chicagofed.org/publications/fedletter/cfljanuary2006_222a.pdf, (Erişim Tarihi: 10.05.2006).
- Meltzer, Allan H. ve Scott, F. Richard (1983); “Tests of a National Theory of the Size of Government,” *Public Choice*, Cilt: 41, Sayı:3, s. 403-418.
- Mises, Ludwig Von (2000); *Bürokrasi*, (Çev.: Feridun Ergin), Liberte Yayınları, Ankara.

- Muller, Dennise C. (1989); *Public Choice II*, Cambridge University Press, New York.
- Musgrave, Richard A. (1958); *Kamu Maliyesi Teorisi: Kamu Ekonomisi Alanında Bir İnceleme*, (Çev.: Orhan Şener ve Yaşar Methibay) 2004, Asil Yayınevi, Ankara.
- Musgrave, Richard A. (1969); *Fiscal System*, Yale University Press, London.
- Nadaroğlu, Halil (1998); *Kamu Maliyesi Teorisi*, 10. Baskı, Beta Basım, İstanbul.
- Ng, Yew Kwang (2000); *Efficiency, Equality and Public Policy: With a Case for Higher Public Spending*, Palgrave Publishers, New York.
- Niskanen, William A. (1994); *Bureaucracy and Public Economics*, Edward Elgar Publishing, UK.
- Odabaş, Hakkı (2001); “James M. Buchanan’ın Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat Alanındaki Katkılarının Değerlendirilmesi,” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- OECD (2005); “Sağlığa Bakış: OECD Göstergeleri -2005,” (OECD Multilingual Summaries), <http://www.oecd.org/dataoecd/55/49/35636867pdf> (Erişim Tarihi:10.06.2006).
- Ölmezoğulları, Nalan (1999); *Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm*, 3. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Önder, İzzettin (1974); “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Seyri: 1927-1967,” *İstanbul Üniversitesi Yayınları*, No: 1925.
- Özkan, Burhan (2004); *Ekonomiye Giriş*, Akdeniz Üniversitesi, Yayın No: 79, Antalya.
- Öztürk, Çakmak ve Kemal Çakman (2002); “Keynes, Krizlerin Dinamiği ve Globalizasyon,” *İktisat İşletme Finans Dergisi*, Yıl: 17, Sayı: 190, s. 11-33.
- Peacock, Alan ve Alex Scott (2000); “The Curious Attraction of Wagner’s Law,” *Public Choice*, Cilt: 102, s. 1-17.
- Peacock, Alan ve Jack Wiseman (1967); *The Growth of Public Expenditure in The United Kingdom*, 2. Baskı, George Allen&Unwix Ltd, London.
- Pekin, Tevfik (2005); *Makro Ekonomi*, Ekonomi Dizisi Yayın No: 2, Zeus Kitabevi, İzmir.

- Peltzman, Sam (1980); "The Growth of Government," *Journal of Law and Economics*, Cilt: 23, Sayı: 2, s. 209-287.
- Peterson, Wallace C. (1994); *Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme*, (Çev.:Talat Güllap), Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:763.
- Ram, Rati (1986); "Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence from Cross- Section and Time- Series Data," *The American Economic Review*, Cilt: 76, Sayı: 1, s. 191-203.
- Ram, Rati (1987); "Wagner's Hypothesis in Time Series and Cross Section Perspectives Evidence From "Real" Data For 115 Countries," *The Review of Economics and Statistic*, Cilt: 69, Sayı: 2, s. 194-204.
- Rodrik, Dani (1998); "Why do more Open Economies have Bigger Governments?," *Journal of Political Economy*, s.1-47, <http://ksghome.harvard.edu/~drodrik/last.pdf/> (Erişim Tarihi:11.07.2006).
- Romer, Paul M. (1986); "Increasing Returns and Long-Run Growth," *The Journal of Political Economy*, Cilt:94, Sayı:5, s.1002-1037.
- Sağlam, Dündar (1981); "Devletçilik İlkesinin Gelişmesi ve Günümüzdeki Sonuçları," *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt: 2, Sayı: 4, s. 71-96.
- Samuelson, Paul A. (1958); "Aspects of Public Expenditure Theories" *The Review of Economics and Statistics*, Cilt: 40, Sayı: 4, s. 332-338.
- Sarı, Ramazan (2003); "Kamu Harcamalarının Dünyada ve Türkiye'deki Gelişimi ve Türkiye'de Ulusal Gelir İle İlişkisi," *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Sayı: 209, s. 25-38.
- Saunders, Peter (1993); "Recent Trends In the Size and Growth of Government in OECD Countries," (Der.: Norman Gemmell), *The Growth of the Public Sector: Theories and International Evidence*, Edward Elgar Publishing, England.
- Savaş, Vural (1978); *Piyasa Ekonomisi ve Devlet*, Beta Basım Yayın A.Ş., İstanbul.
- Stiglitz, E. Joseph (1994); *Kamu Kesimi Ekonomisi*, (Çev.: Ömer Faruk Batırel) 2. Baskı, Marmara Üniversitesi Yayın No: 549, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 396, İstanbul.
- Şahin, Hüseyin (2002); *Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişimi – Bugünkü Durumu*, 7. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Tanzi, Vito (2002); "Globalization and Future of Social Protection," *Scottish Journal of Political Economy*, Cilt: 49, Sayı: 1, s. 116-127.

- Tanzi, Vito (2005); "The Economic Role of the State in the State in the 21st Century," *Cato Journal*, Cilt: 25, Sayı: 3, s. 617-638.
- Tanzi, Vito ve Ludger Schuknecht (2000); *Public Spending in the 20th Century: A Global Perspective*, Cambridge University Press, UK.
- Tanzi, Vito ve Ludger Schuknecht (2001); "Devletin Mali Rolünün Yeniden Gözden Geçirilmesi: Uluslar arası Perspektif," (Çev.: Mustafa Ali Sarılı), *Bankacılar Dergisi*, Sayı: 37, s.119-124.
- Tarı, Recep (2005); *Ekonometri*, 3. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Taşseven, Özlem (2000); "*The Wagner's Law: Time Series Evidence for Turkey, 1960-1998*," Yayınlanmamış Doktora Tezi, ODTÜ, Ankara.
- Terzi, Harun (1998); "Kamu Harcamaları ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme," *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Sayı: 142, s. 67-78.
- Tezel, Yahya Sezai (2000); *İktisadi Büyüme*, 2. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara.
- TUIK (2006); "*İstatistik Göstergeler, 1923-2004*," http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf (Erişim Tarihi:10.10.2006).
- Tullock, Gordon (1993); "Rant Kollamanın Politik Piyasası," (Çev.: Asuman Altay) *Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat Dergisi*, Sayı: 4, Yıl:1, Ekim- Kasım- Aralık, s. 34-58.
- Uluatam, Özhan (1997); *Kamu Maliyesi*, 5. Baskı, İmaj Yayıncılık, Ankara.
- Uygur, Ercan (2001); "Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve Şubat Krizleri," *Türkiye Ekonomik Kurumu*, Ankara.
- Yamak, Nebiye ve Yakup Küçükkale (1997); "Türkiye'de Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi," *İktisat İşletme Finans Dergisi*, Yıl: 12, Sayı: 131, s. 5-14.
- Yıldırım, Z. Refia (1994); "Türkiye'de Gayrisafi Milli Hasıla ile Kamu Harcamaları Arasında Nedensellik İlişkisi," *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, s. 25-40.
- Yılmaz, Özlem Göktaş (2005); "Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi," *Ekonometri ve İstatistik*, Sayı: 2, s.11-29.
- Zivot, Eric ve Donald W. K. Andrews (1992); "Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis," *Journal of Business & Economic Statistics*, Cilt: 10, Sayı: 3, s. 251-270.

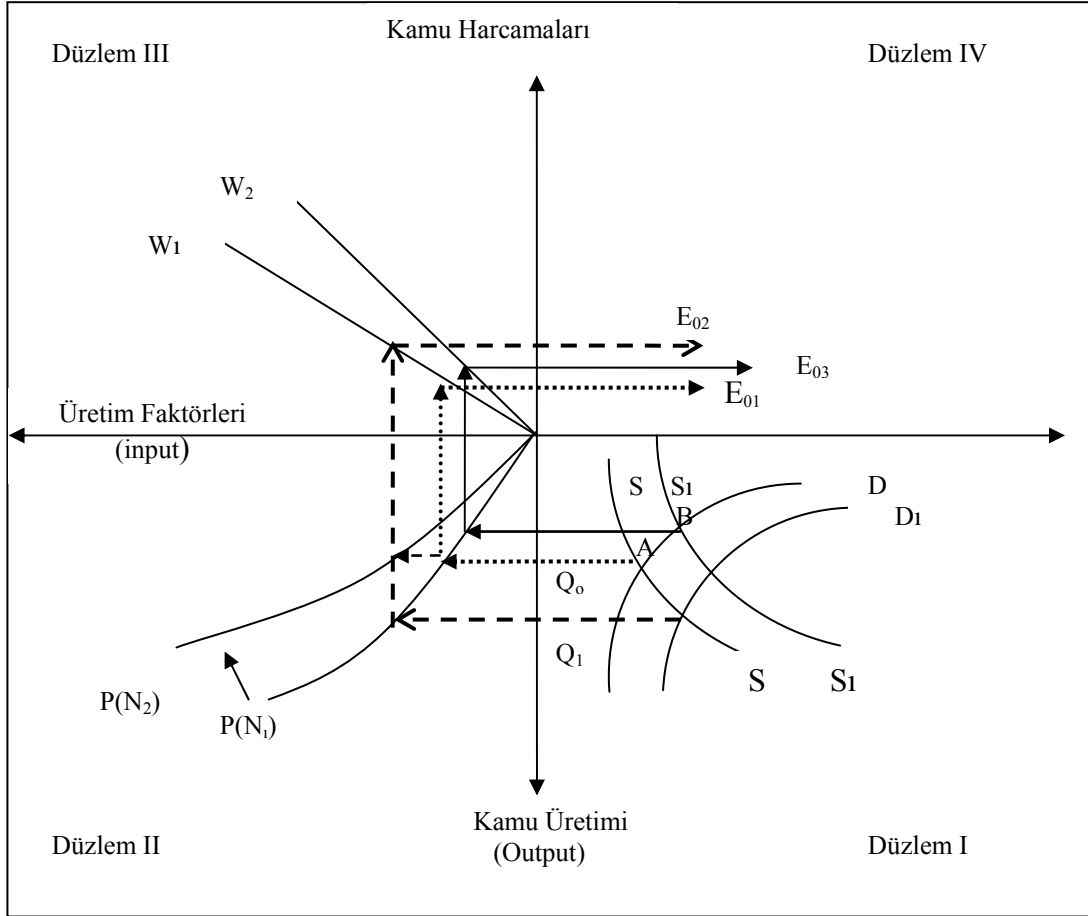
EKLER

Ek 1: Kamunun Özel Mal Üretimi ve Gelir Dağılımı İlişkisi

Yıllar	Kamunun Özel Mal Üretimi (milyon dolar)	Gelirin Dağılımı (milyon dolar)
1937	8.3	2.2
1938	7.2	2.0
1939	7.6	3.0
1940	8.3	3.0
1946	10.5	5.6
1947	13.3	5.7
1948	16.5	5.0
1949	18.8	8.7
1950	20.9	12.5
1951	22.1	7.4
1952	23.0	9.0
1953	24.0	11.0
1954	25.4	14.1
1955	27.4	15.6
1956	30.1	16.1
1957	32.4	17.2
1958	35.7	20.3
1959	38.3	24.3
1960	40.8	24.4
1961	44.8	29.4
1962	47.2	31.8
1963	49.9	32.6
1964	54.8	33.9
1965	59.4	35.8
1966	67.1	37.8
1967	74.6	44.5
1968	80.3	49.8
1969	90.2	58.1
1970	99.2	67.1
1971	114.4	80.8
1972	127.2	89.9
1973	135.0	104.8
1974	149.6	115.4
1975	174.2	142.4
1976	194.1	164.5
1977	210.4	182.1

Kaynak: Allan H. Meltzer ve Scott F. Richard (1983), "Tests of a Rational Theory of the Size of Government," *Public Choice*, Cilt: 41, s. 418.

Ek 2: Kamu Harcamalarının Artışına İlişkin Modellerin Gösterimi

Kaynak: Peter M. Jackson (1993); “Modelling Public Expenditure Growth: An Integrated Approach,” (Der.:Norman Gemmell), *The Growth of The Public Sector Theories and International Evidence*, Edward Elgar Publishing Limited, England, s. 125.

Şekil 1.8’de kamu harcamaları, kamu üretimi, üretim faktörleri ve maliyetini içeren dört düzlemini göstermektedir.

Düzlem I’de, D : kamu hizmetleri (eğitim, polis, sağlık hizmetleri) talebini göstermektedir. Bu talep eğrisi aynı zamanda ortanca seçmenin talebini göstermektedir. S : kamu hizmetleri arzını göstermektedir. Aynı zamanda monopol olan bürokrasi kesimi tarafından sunulan hizmetlerin arzını göstermektedir.

Düzlem II’de, OP eğrisi; kamu sektörünün üretim fonksiyonunu göstermektedir (Eğitim, sağlık, güvenlik gibi kamu tarafından üretilen hizmetleri). N_1 ; ortanca seçmenin nüfusu, N_2 ; tüm nüfusu göstermektedir.

Düzlem III'de, OW; kamu sektörünün üretimine girdi olan faktörlerin maliyetini göstermektedir. Düzlem IV; kamu harcamaları düzeyini göstermektedir.

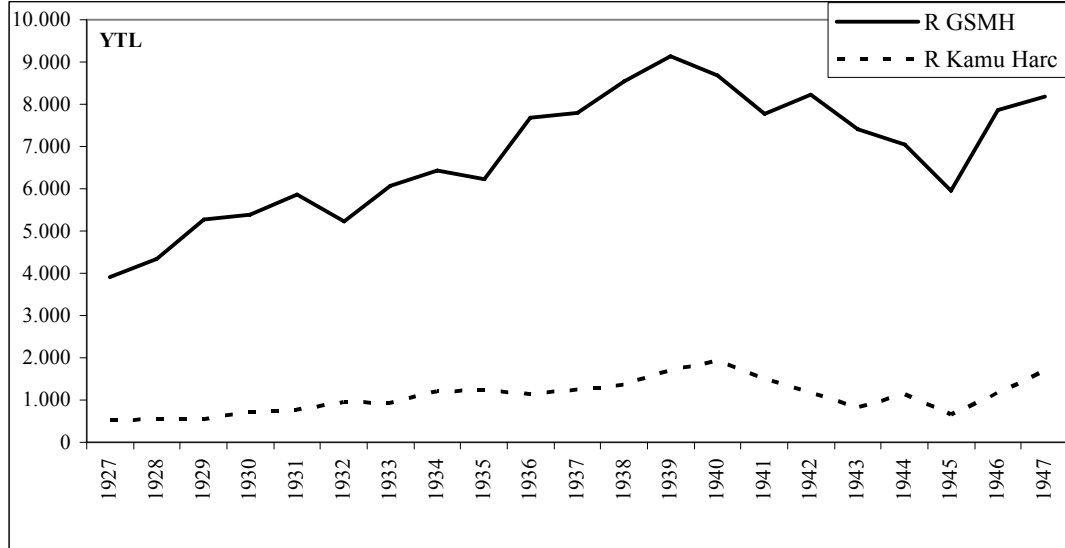
Şekil 1.8 incelendiğinde, kamu hizmeti talebi olan DD eğrisi ile kamu hizmeti arz eğrisi SS'nin kesiştiği A noktasında denge üretim maliyeti Q_0 düzeyinde gerçekleşmektedir. Bu noktadaki üretim maliyeti A noktasının W_1 maliyet fonksiyonunu kestiği noktada oluşmaktadır. Bu koşullarda gerçekleşen kamu harcaması E_{01} düzeyinde olmaktadır.

Ortanca seçmenin talebini yansıtan DD eğrisi (ceteris paribus) çoğu nedenle artabilmektedir. Örneğin ortanca seçmenin gelirinin arttığını ya da görelî fiyatların düştüğünü varsayarsak talep eğrisi sağa doğru kayarak D_1D_1 halini alacaktır. Kamu üretimi de Q_0 dan Q_1 düzeyine gelecektir. Üretim faktörleri maliyeti W_1 eğrisini kestiği noktada oluşacaktır. Bu durumda kamu harcamaları artarak E_{01} düzeyinden E_{02} düzeyine gelecektir.

Kamu hizmetlerinin arzının artırılması durumunda SS'den S_1S_1 durumuna gelen arz eğrisi ile talep miktarı kesiştiği noktada üretim miktarı belirlenir ve üretim maliyetleri W_1 iken W_2 'ye artacaktır. Boumol'un hipotezinin ifade ettiği durum görülmektedir. B noktasında oluşan arz talep dengesinin Q_0 miktarında kamu üretimi için E_{03} düzeyinde kamu harcaması yapılmaktadır.

Nüfusun artarak N_2 olması durumunda yine kamu harcamaları ilk düzeyi olan E_{01} den E_{02} düzeyine gelirken kamu harcama düzeyi de artmaktadır. Kamu çalışanlarının ücret ve maaşlarında artış olduğu durumda kamunun üretim maliyetleri artmaktadır. Özel sektör ise maliyetleri düşük tutmak açısından ücretleri belli bir düzeyin üzerinde artışına çeşitli nedenlerle çoğu zaman yanaşmamaktadır. Boumol etkisi olarak adlandırılan maliyetlerin artışı durumunda üretim maliyeti eğrisi OW_2 olur. Bu durumda da yine kamu harcamalarını ilk düzeyi olan E_{01} den E_{02} düzeyine getirmektedir.

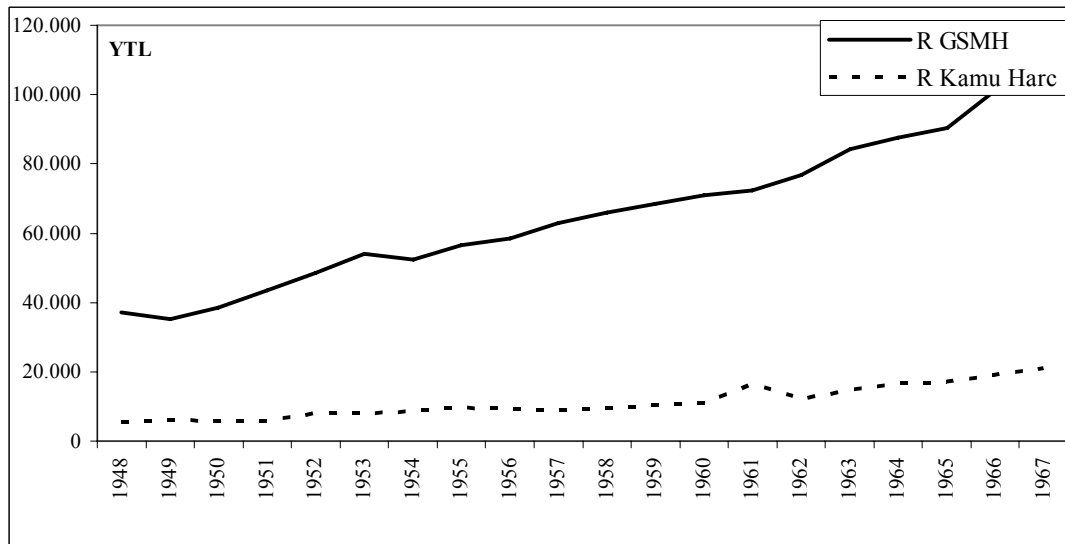
Ek 3: Türkiye’de GSMH ve Reel Kamu Harcamalarının Seyri (1927-1947 YTL¹)

Not: ¹ Kaynaktan TL verisi olarak alınmış ve YTL olarak düzenlenmiştir.

Kaynak: İstatistik Göstergeler, 1923-2004, T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf. (Erişim Tarihi:12.06.2006).

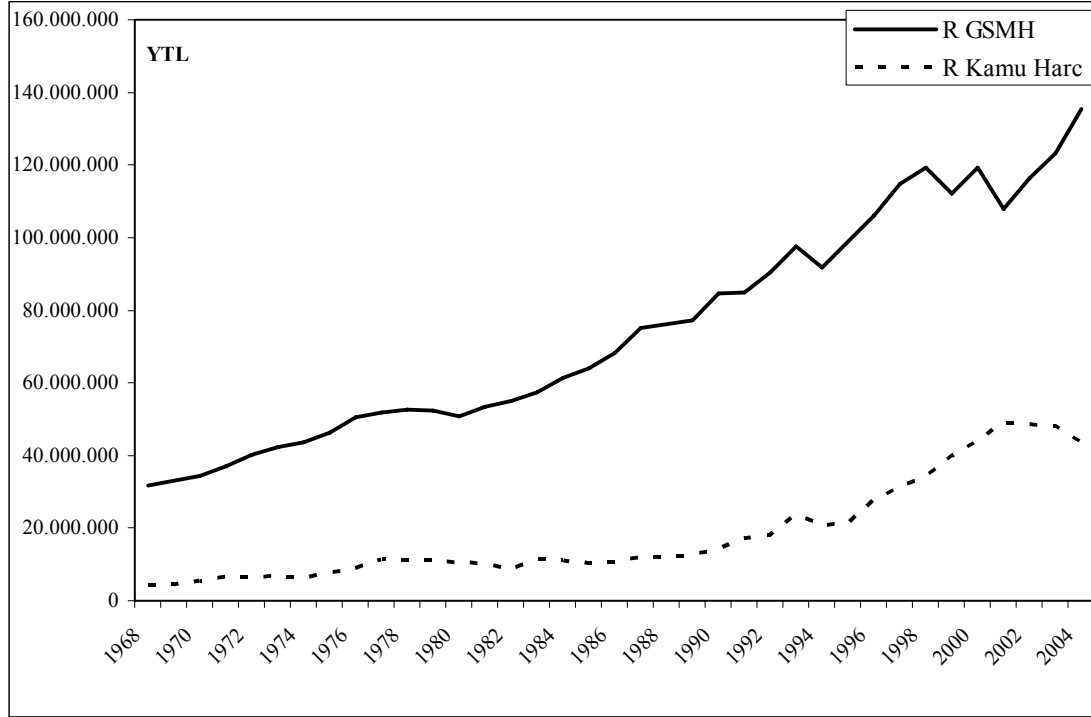
Ek 4: Türkiye’de GSMH ve Reel Kamu Harcamalarının Seyri (1947-1967 YTL¹)

Not: ¹ Kaynaktan TL verisi olarak alınmış ve YTL olarak düzenlenmiştir.

Kaynak: İstatistik Göstergeler, 1923-2004, T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf. (Erişim Tarihi:12.06.2006).

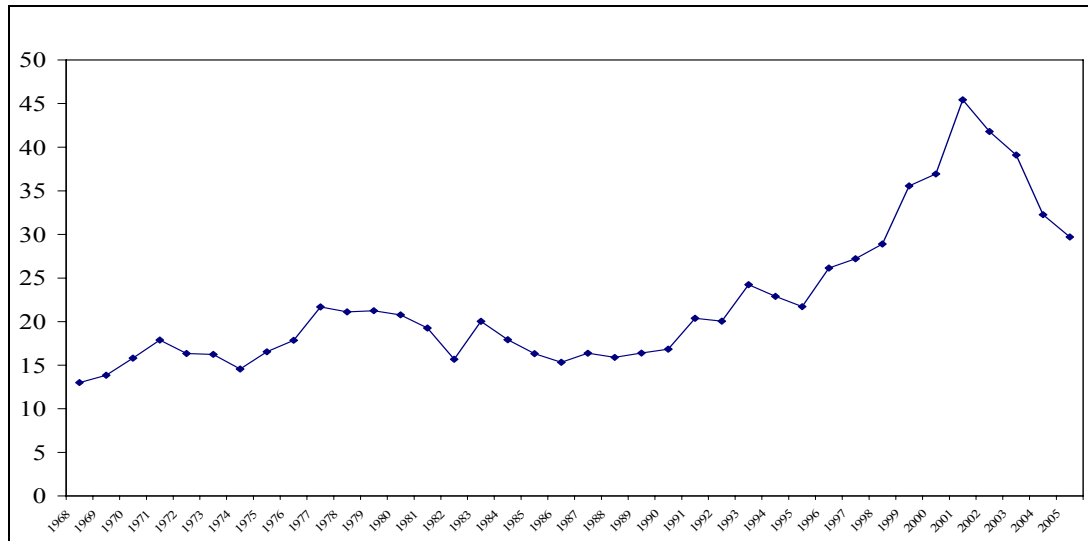
Ek 5: Türkiye’de GSMH ve Reel Kamu Harcamalarının Seyri (1968-2005 YTL¹)

Not: ¹Kaynakta TL verisi olarak alınmış ve YTL olarak düzenlenmiştir.

Kaynak: İstatistik Göstergeler, 1923-2004, T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, (Erişim Tarihi:12.06.2006) ve 2005 yılı serisi; <http://ekutup.dpt.gov.tr/> (Erişim Tarihi:15.10.2006) adresinden alınmıştır

Ek 6: Türkiye’de Kamu Harcamaların GSMH İçerisindeki Payı (1968-2005 %)

Kaynak: İstatistik Göstergeler, 1923-2004, T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu verilerinden derlenmiştir. http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, (Erişim Tarihi:12.06.2006) ve 2005 yılı serisi; <http://ekutup.dpt.gov.tr/> (Erişim Tarihi:15.10.2006) adresinden alınmıştır